

Nummer 3 2025 • Årgång 62

SOCIOLOGISK FORSKNING

**Tidskrift för Sveriges Sociologförbund
Journal of the Swedish Sociological Association**

Sociologisk Forskning

Sociologisk Forskning har givits ut sedan 1964 och är en facktidskrift som publicerar vetenskapliga arbeten inom sociologins fält. Tidskriften riktar sig mot sociologer och andra grupper inom och utom akademien som intresserar sig för den empiriska, teoretiska och metodologiska utvecklingen inom sociologin och samhällsvetenskaperna. Tidskriften har ett särskilt fokus på svenska och nordiska samhällsförhållanden. I Sociologisk Forskning presenteras kontinuerligt resultat från pågående forskningsprojekt, recensioner av svensk och internationell sociologisk och samhällsvetenskaplig litteratur, debattinlägg samt andra bidrag av relevans för svensk sociologisk forskning. Tidskriften ges ut av Sveriges Sociologförbund med stöd av Vetenskapsrådet och kommer ut med 4 nummer om året.

Sociologisk Forskning publiceras med omedelbar öppen tillgång (open access) under Creative Commons-licensen CC BY-NC-ND 4.0. Tidskriften indexeras löpande i Web of Science, Scopus, DOAJ, Artikelsök, Social Science Premium Collection (inklusive Sociological Abstracts) och SocINDEX. Alla texter i Sociologisk Forskning från 1993 och framåt finns öppet tillgängliga på tidskriftens hemsida. Tidskriften finns också tillgänglig via textdatabasen JSTOR (inom paketet Arts & Sciences X).

Redaktörer & ansvarig utgivare

Redaktörer: Marcus Persson och Christian Ståhl

Ansvarig utgivare: Åsa Wettergren

Grafisk produktion: RPform, Köping

Tryck: Reklamtryckeriet, Köping

Prenumerationshantering: Nätverkstan, Göteborg

ISSN 0038-0342 (tryckt version)

e-ISSN 2002-066X (elektronisk version).

© Sveriges Sociologförbund och författarna

Adress

Sociologisk Forskning, Christian Ståhl

Linköpings universitet

Institutionen för beteendevetenskap och lärande

Avdelningen för pedagogik och sociologi

581 83 Linköping

sociologiskforskning@sverigessociologforbund.se

Webbadresser

Tidskriftens hemsida: www.sociologiskforskning.se

Facebook: www.facebook.com/SociologiskForskning/

Instagram: www.instagram.com/sociologiskforskning/

Bluesky: [@sociologforskning.bsky.social](https://bsky.app/profile/sociologiskforskning.bsky.social)

LinkedIn: <https://www.linkedin.com/company/sociologisk-forskning/>

sociologisk-forskning.

Redaktion

Marcus Persson, Christian Ståhl,

Jelmer Brüggemann, Ida Seing,

Daniel Persson Thunqvist, Lisa Ferm,

Mattias Hellgren, Tina Lidström,

Karin Edberg, Kajsa-Stina Benulic

och Johanna Annerbäck

Redaktionsråd

Ylva Brännström Almqvist, Stockholms universitet

Patrik Aspers, University of St. Gallen, Schweiz

Alireza Behtoui, Södertörns högskola

Hannah Bradby, Uppsala universitet

Christofer Edling, Lunds universitet

Katrine Fangen, Universitetet i Oslo

Peter Hedström, Linköpings universitet

Mikael Hjerm, Umeå universitet

Tora Holmberg, Uppsala universitet

Kerstin Jacobsson, Göteborgs universitet

Bengt Larsson, Linnéuniversitetet

Christine Roman, Örebro universitet

Stefan Svallfors, Institutet för framtidsstudier

Östen Wahlbeck, Helsingfors universitet

Malin Åkerström, Lunds universitet

Sveriges Sociologförbund

Sveriges Sociologförbund är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för socio-loger med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat nordiska sociologförbundets tidskrift *Acta Sociologica*, som utkommer fyra gånger per år, samt kan teckna en prenumeration på Sociologisk Forskning i tryckt form till reducerat pris.

Vill du bli medlem? Se Sociolog-förbundets hemsida www.sverigessociologforbund.se för information.

Sociologförbundets styrelse

Ordförande: Åsa Wettergren, Göteborgs universitet

Vice ordförande: Rikard Danell, Umeå universitet

Sekreterare: Josef Ginnerskov, Uppsala universitet

Kassör: Jonas Bååth, Sveriges Lantbruksuniversitet

Ordinarie ledamöter: Miia Bask, Uppsala universitet; Andreas Henriksson, Karlstads universitet;

Hernan Mondani, Umeå universitet; Magnus Persson, Linnéuniversitetet; Ylva Wallinder, Göteborgs universitet

Suppleanter: Lisa Flower, Lunds universitet; Lovisa Backman, Stockholms universitet

Innehåll

Redaktionen har ordet: "Håll käften!" – Om tystnadernas sociologi	203
<i>Christian Ståhl & Marcus Persson</i>	
Fyra nyanser av rashumor – Henrik Schyffert och det affektiva arbetet med att hantera gamla skämt	207
<i>Rickard Jonsson</i>	
Plats, gemenskap och identifikation i rasifierade berättelser om klassmobilitet	229
<i>Shifte Mosalli</i>	
Tala om tystnad – Förhandlingar om tystnadskulturen i Göteborg stad	249
<i>Anna Svensson & Anna-Karin Wyndhamn</i>	
Självständighet som mål och villkor – Diskursiva konsekvenser av hur institutionsboende för personer med intellektuell funktionsnedsättning problematiseras i samband med 1985 års beslut om institutionsavveckling	273
<i>Sebastian Hällund</i>	
Recensioner.	293

Loïc Wacquant.
Racial Domination
Polity Press 2024
Recension av *Denis Frank*.

Busy Louie och rasismforskningens teori
Recensionsessä av *Alexander Ekelund*.

Rebecka Tiefenbacher.
*A space away from the ableist gaze? Separate leisure for children with
neuropsychiatric disabilities.*
Linköpings universitet 2025
Recension av *Martin Molin*.

Annemarie Goldstein Jutel.
The Sociology of Diagnosis. A brief guide
Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2024
Recension av *Karin Zetterqvist Nelson*.

Sociologförbundet har ordet: Sociologidagarna 2026 – Same as it
ever was? 311
Magnus Persson

”Håll käften!”

Om tystnadernas sociologi

”TYSTNAD, TAGNING!”

UTTRYCKET FRÅN FILMENS värld handlar om att allt ljud utom det som ska höras ska försvinna. Först när tystnaden infunnit sig kan ljuden återintroduceras, men på ett planerat sätt. I musiken är tystnaden som utgångspunkt något som ofta förknippas med den estniske kompositören Arvo Pärt. Dirigenten Paul Hillier beskriver detta väl:

Mycket ofta använder Pärt tystnaden som ett kreativt element inom musiken. Genom att göra detta tvingar han den som uppför verket att gestalta den på olika sätt. [...] [M]ånga av hans arbeten innehåller så många och ibland så omfattande tystnader att de får en tematisk natur och måste behandlas därefter. Det vill säga, tystnaden måste ”spelas”. På frågan: ”hur spelar man tystnad”, skulle jag helt självklart vilja svara: ”Genom att relatera den till de omgivande ljuden”. Med andra ord: tystnaden blir musikaliskt kreativ genom det sätt man närmar sig den och genom det sätt man avslutar den. (Hillier citerad i Källemark 2002, s. 64)

Tystnaden i Pärts verk är inte bara avsaknaden av ljud. Det är en tystnad som har *agens* – som får sin betydelse genom sitt förhållande till ljud.

Ett annat perspektiv på tystnad finner vi hos Peter Englund, som i sin essä om tystnadens historia konstaterar: ”Tystnad finns inte, och den har en lång historia” (2003, s. 16). Essän inleds med att han för första gången hör snö falla, i ett ögonblick då omgivningens ljud plötsligt upphör och det nästan ohörbara ljudet förstärks av stadsväggarna. Även i detta märkligt tysta ögonblick finns således ljud, och tystnadens historia handlar därför nästan uteslutande om hur olika ljudbilder sett ut genom historien. Den äldre landsbygden präglades av naturens ljud med kyrkklockorna som ett tydligt undantag. Städerna myllrade av liv och ljudbilden var olika i olika kvarter; gemensamt var dock att ljuden var påtagligt mänskliga. Folk pratade, skrek och sjöng. När ljuden mötte byggnaderna förstärktes de och skapade brus, buller eller dån. Från konserthallen hämtar Englund exemplet John Cage, som i sitt helt ”tysta” verk endast låter flygeln vara tyst, medan publikens besvärade hostningar i stället får ta plats. ”Det finns alltid något att se, något att höra. [...] Ljud uppstår, oavsett om där finns en avsikt eller ej” (Cage citerad i Englund 2003, s. 33).

Oavsett om tystnad i absolut mening finns eller inte så är (relativ) tystnad att betrakta som en lyxvara. I dag går det att åka på tysta retreats som utlovar paus från omvärldens brus med möjlighet att ägna sig åt ostörd kontemplation. Det kan ses som ett exempel på kommodifierad tystnad i kontrast mot den sensoriska exploatering som samhället utsätter oss för (Čapek & Ruiz-Junco 2025). Helt tyst är det förmodligen inte på dessa platser, men det är åtminstone ingen som *pratar*. ”Mellan universums stora och oändliga tystnad och vår egen inre tystnad finns en parallellitet”, skriver Torsten Källemark i sin bok om Pärt. Kanske är det denna parallellitet den som åker på en tyst retreat eftersträvar.

Även om tystnad i absolut bemärkelse är ovanlig, eller kanske inte ens finns, så kan vi på olika sätt tala om tystnad. Eller tystnader, som kan vara av olika slag: påtvingade, obekväma, önskade, önsade, högljudda och lågmälda.

Ett exempel på icke-verbal tystnad finner vi i Johan Asplunds (1987) beskrivning av svårigheten att sluta hälsa på sin granne. Det handlar om något mer än att inte säga ”hej” (vilket kan vara nog så svårt att undvika); det handlar också om att förvägra den andra personen all form av social responsivitet och därmed allt kroppsspråk. En hälsningsceremoni är i sin vardaglighet vad Asplund kallar en ”social utantilläxa”, och om vi på grund av någon oförrätt plötsligt inte längre vill delta i denna ceremoni krävs det något av oss: vi behöver bli *asocialt responslösa*. Detta är vi ofta i vardagen; varje gång vi riktar uppmärksamheten åt ett visst håll och kanske försjunkar i någon aktivitet är vi samtidigt ouppmärksamma på allting annat. Men när den asociala responslösheten riktar mot någon, när den innebär ett förvägande av social responsivitet, då är makt inblandad. Eller mikromakt, som Asplund kallar det. Det rör sig om en vägran att erkänna den andre, en förvägran av ömsesidighet. När man är ”sur” undanhålls en fri nytthet – hälsningsceremonin – tills personen i fråga inte orkar upprätthålla detta längre, utan ”tinar upp” och blir ”glad” igen. Inte alla former av asocial responslöshet innebär dock att personen tystnar – Asplund pekar också på den ”asociala pratsamheten” som en form av bristande ömsesidighet: en person som konstant pratar, inte nödvändigtvis riktat mot en motpart, utan för att fylla tystnaden. Man talar till och med på inandning för att säkerställa att inga luckor uppstår, vilket också är en metod för att hindra andra från att göra inspel.

Tystnad som maktmedel är ett område som sociologin ägnat sig mycket åt. Kanske inte i särskilt stor utsträckning tystnad som frånvaro av ljud, utan snarare tystnad som frånvaro av *röster* eller frånvaro av vissa *ord*, *ämnen* eller *perspektiv*. Diskursanalyser av maktordningar och agendasättande pekar på hur vissa starka idéer eller åsikter som företreds av personer med inflytande tystar andra röster, undertrycker kritik och ifrågasättanden. Det kan uttryckas brutalt och direkt: ”Håll käften!”, men oftare genom mer subtila mekanismer som gör att endast vissa röster får höras eller får tillträde till de arenor där röster hörs. Tystnad tjänar som en utestängningsmekanism (Čapek & Ruiz-Junco 2025). Tystnad förekommer också som maktmedel inom organisationer, där rädslan för repressalier gör att medarbetare drar sig för att kritisera eller påtala missförhållanden, liksom för att komma med idéer eller förslag om hur saker och ting skulle kunna göras annorlunda (Kish-Gephart et al. 2009).

Detta nummer av *Sociologisk Forskning* har inte något bestämt tema. Ändå kan flera teman skönjas när numrets artiklar läggs samman. Ett sådant berör just tystnader av olika slag.

I Rickard Jonssons artikel "Fyra nyanser av rashumor: Henrik Schyffert och det affektiva arbetet att hantera gamla skämt" berörs tystnad genom hur humor från Schyfferts 1990-tal blivit föremål för kritisk granskning, både av andra och av honom själv. När han i dag ser tillbaka på skämt som då sågs som en övning i att kunna skämta om allt så tramsigt som möjligt ser han sexism och rasism. Men även i de kritiska tillbakablickarna är det främst de misogynna skämten som behandlas, medan de skämt som byggde på rasistiska stereotyper förbigås med tystnad – vilket är särskilt anmärkningsvärt med tanke på Schyfferts senare starka ställningstagande för antirasism.

Shifte Mosalli fokuserar i artikeln "Plats, gemenskap och identifikation i rasifierade berättelser om klassmobilitet" på en annan form av tystnad, nämligen den om ursprung. När en person gör en klassresa är det inte ovanligt med ett visst avståndstagande från den egna bakgrunden, att man talar tyst om sina enklare vanor eller om de åsikter som man lämnat bakom sig på resan mot en annan samhällsklass. I artikeln uppvisar rasifierade personer som gjort klassresor en annan typ av relation till sin bakgrund: i stället för att be om ursäkt eller försöka dölja sin tidigare lägre status använder de sitt ursprung som en del av en kamp. Det blir viktigt att kvarhålla sin identitet snarare än att göra uppbrott, att inte acceptera den samhälleliga tystnadsdiskursen kring klasstillhörighet.

Anna Stevenson och Anna-Karin Wyndhamn har i artikeln "Tala om tystnad: Förhandlingar om tystnadskulturen i Göteborg stad" ett mer påtagligt fokus på tystnad. Begreppet tystnadskultur exploderade efter #metoo-debatten och har därefter ofta använts för att beskriva hur det i olika organisationer finns mekanismer för att undertrycka kritiska röster. Under två olika perioder har det ansetts att det finns ett slags tystnadskultur i Göteborg. Först handlade det om en korrupt kultur där beslut fattades utanför de demokratiska systemen, och sedan handlade det om kommunanställdas tystnad efter påtryckningar av företrädare för organiserad brottslighet. Med hjälp av intervjuer beskriver författarna hur olika perspektiv på denna idé om tystnadskultur samexisterar och fylls med olika innebörder, som kan handla om hur en byråkratisk organisations linjestyrning gör att röster underifrån sällan hörs och hur den ideala medarbetaren är en person som värnar om stadens varumärke genom att bara tala om sådant som är positivt. Det finns således olika former av tystnad, men gemensamt för dem kan sägas vara en maktdimension, åtminstone i de fall man undviker att tala eftersom det ställts upp hinder.

I numrets sista artikel, "Självständighet som mål och villkor: Diskursiva konsekvenser av hur institutionsboende för personer med intellektuell funktionsnedsättning problematiseras i samband med 1985 års beslut om institutionsavveckling" genomför Sebastian Hållund en diskursanalys av avinstitutionaliseringen av boenden för personer med intellektuell funktionsnedsättning. Artikeln fokuserar på hur vissa problemdefinitioner leder till att vissa förklaringar och betydelser får fäste medan andra blir nedtystade. Tänkbara problem med avinstitutionaliseringen trycks ned när det allt

överskuggande målet blir att skapa goda självständiga medborgare, vilket utvecklas till en trop om att dessa personer ska leva ”som andra”. Under denna diskursiva process uppmärksammas inte de olika särskilda behoven hos gruppen, vilket kan leda till motsatsen till de likvärdiga levnadsförhållanden som eftersträvas – exempelvis om boendet inordnas i hyresrättsformen så att kostnaderna blir högre.

I numret publiceras också fyra recensioner. Två av dessa berör Loïc Wacquant och hans texter, där den ena är en recension av hans bok *Racial Domination* skriven av Denis Frank, och den andra är en recensionsessä av Alexander Ekelund som behandlar samma bok i relation till andra texter av Wacquant. De övriga två recensionerna är dels Martin Molins läsning av Rebecka Tiefenbachers avhandling *A space away from the ableist gaze? Separate leisure for children with neuropsychiatric disabilities*, samt Karin Zetterqvist Nelsons recension av Annemarie Goldstein Jutels bok *The Sociology of Diagnosis*.

Trevlig läsning!

Christian Ståhl & Marcus Persson

Referenser

- Asplund, Johan (1987) *Om hälsningsceremonier, mikromakt och asocial pratsamhet*. Göteborg: Korpen.
- Čapek, S. M. & N. Ruiz-Junco (2025) ”Liberating Silence: Sociological Explorations.” *Humanity & Society* 49(2), 277–303. <https://doi.org/10.1177/01605976251314428>
- Englund, Peter (2003) *Tystnadens historia och andra essäer*. Stockholm: Atlantis.
- Kish-Gephart, J. J., J. R. Detert, L. K. Treviño & A. C. Edmondson (2009) ”Silenced by fear. The nature, sources, and consequences of fear at work”. *Research in Organizational Behavior* 29, 163–193.
- Källemark, Torsten (2002) *Arvo Pärt. Om musiken vid tystnadens gräns*. Skellefteå: Norma.

Fyra nyanser av rashumor:

Henrik Schyffert och det affektiva arbetet med att hantera gamla skämt

Four shades of race humor: Henrik Schyffert and the affective practice of reflecting on old jokes.

Critical race studies have highlighted race humor as a phenomenon that reinforces normative whiteness. While previous research has examined the pleasurable superiority in laughter elicited by race humor, this article explores other affects and how comedians retrospectively negotiate the meaning of past jokes. The material includes podcasts, TV documentaries, books, and newspaper articles in which comedian Henrik Schyffert reflects on his career and reassesses early jokes that have faced criticism. The aim is to shed light on the affective practices involved in handling past jokes, where humor's meaning is renegotiated based on what becomes silent or taboo. The analysis demonstrates how affects such as shame, regret, and self-criticism are performed when reflecting on past humor. Furthermore, the paper highlights how humor accused of racism is more difficult to discuss than humor criticized for sexism or homophobia. The article contributes to an understanding of how anti-racist subject positions are constructed through retrospective reflections on old jokes—and what this reveals about discussions on humor, race, and racism in contemporary Sweden.

Keywords: Race humor, performativity, affective practices, taboo jokes, Henrik Schyffert

KRITISK RASFORSKNING HAR länge påpekat att det tillhör svensk humortradition att skratta åt den icke-vita kroppen. Trots att Sverige (åtminstone fram tills nyligen) målats upp som landet för det politiskt korrekta, har det genom åren skämtats friskt om den snedögde asiaten, den glupske kannibalen eller invandraren som pratar med komisk brytning. Det är vad Hübinette (2022, 2024; Hübinette & Tigerwall 2011) kallat svensk rashumor, där inte minst skämt om asiater passerat under radarn för vad som uppfattas vara rasism. Till rashumor räknar Hübinette (2024:109) skämt från majoritetsbefolkningens sida om olika invandrar- och minoritetsgrupper. Han ger flera exempel på den humorgenren: från klassiker som Povel Ramel som med kisande ögon och utskjutande framtänder sjunger *Sukiyaki Syndrome* till Anders Lundin och Sissela Kyle iklädda kulihattar under *Allsång på Skansen* eller satirprogrammet *Svenska Nyheter*s skämt om kinesiska turister på besök i Sverige som informeras om att inte bajsar på offentlig plats.

Samtidigt är debatten om humorns gränser under ständig förhandling. Dels har kritik mot rashumor formulerats inom kritisk rasforskning och antirasistisk aktivism,

dels har den kritiken i sin tur provocerat och väckt andra upprörda känslor. Komiker och artister som beskyllts för att reproducera rasstereotyper i sin humor har uttryckt allt från ilska till skam (Jonsson 2018a). Andra har försvarat komikerns rätt att skämta utan förbehåll (Liliequist 2023) eller svarat att deras skämt inte kan förstås som rasistiska eftersom de själva är engagerade antirasister (Hübinette 2022).

Om den kritiska rasforskningen pekat på det vita njutningsfulla övertaget i att skratta åt rashumor (Hübinette 2024; jfr Willet & Willet 2019), är den här artikeln en analys av andra affekter. Fokus riktas mot hur den som drog skämtet i efterhand hanterar humorn, som en del i förhandlingen av både skämtets betydelse och sin egen antirasistiska position. Det som sågs som okontroversiellt, harmlöst eller bara roligt när skämtet första gången framfördes, kan i efterhand frammana känslor av ilska eller skam, ånger och olust. Med hjälp av kritisk humorforskning och teori om performativitet och affekt vill jag lämna ett bidrag där kritisk rasforskning inte haft sitt främsta fokus – nämligen mångfalden av affekter och humorns inneboende ambivalens. Syftet med artikeln är att genom en fallstudie av komikern Henrik Schyfferts och Killinggängets tidiga humor, synliggöra det performativa/affektiva arbete som består i att hantera tidigare skämt som har väckt kritik. Genom tillbakablickande reflektioner över tidigare produktioner (från *I manegen med Glenn Killing* och *NileCity 105,6* till *Fyra nyanser av brunt* och Schyfferts soloföreställningar) undersöker artikeln därmed hur antirasistiska subjektspositioner skapas genom det affektiva arbetet med att blicka tillbaka på tidigare skämt – och ytterst vad detta kan säga oss om möjligheten att diskutera humor, ras och rasism i det samtida Sverige.

Etnisk humor och rashumor

Rashumor kan placeras in i det vidare forskningsfältet om etnisk humor – ett vitt begrepp för humor om etniska eller rasifierade grupper som ofta utgår från välkända stereotyper (Sanz 2012; Kuipers & Van der Ent 2016). Det är en humor som väcker både starka känslor och skilda analyser. Davies (1990, 2011) omfattande arbeten om etnisk humor fokuserar främst på skämtet som ett sätt för människor att skapa grupp-tillhörighet och skratta tillsammans. Han har dock kritiserats för att inte synliggöra hur samma humor kan förlöjliga måltavlan för skämtet (Billig 2001, 2009). Forskare som Weaver (2011) och Peréz (2023) hävdar i linje med den kritiken att etniska skämt kan vidmakthålla och legitimera utbredda rasistiska diskurser, medan Lockyer och Pickering (2008:7) har varnat för att rasism (och andra maktordningar) riskerar att uppfattas som oförargliga om humor används som täckmantel. Willet och Willet (2019:7) talar därtill om en särskild njutning som är förknippad med övertaget att vara den som skrattar, i motsats till skammen som ligger i att vara föremål för skrattet: "This pleasure [...] stems from an increase of one's power, status, or reputation at the expense of others."

Det specifika begreppet "rashumor" har vuxit fram inom fältet kritiska rasstudier i nära relation till analytiska begrepp som "ras" och "färgblindhet". Bonilla-Silva (2002) har i den traditionen diskuterat en färgblind rasism som rymmer ståndpunkten att

vi skulle ha kommit förbi rasfrågan – ofta uttryckt genom ett vitt subjekt som säger sig inte göra någon skillnad mellan människor beroende på hudfärg. Färgblindheten, menar Bonilla-Silva, blir därmed en strategi för att osynliggöra den rasism som fortfarande genomsyrar det amerikanska samhället. Humorn anses ur det perspektivet ändå öppna en dörr för att tala om ras, där skrattet upprätthåller en normerande vithet. Mudambi (2019) skriver i sin studie av sydasiatiska amerikaners reaktioner på etnisk satir om hur rasism kan avfärdas med ”att det var ju bara ett skämt”. Pérez (2014) menar att komikern kan rättfärdiga användningen av rasstereotyper genom att hävda att det är humorns särskilda uppgift att konfrontera känsliga ämnen eller undersöka tabun. Weaver (2010) argumenterar för att det är en form av ideologisk förnekelse att inte kalla humor rasistisk om den bygger på rasstereotyper eller syftar till att nedvärdera en etnisk minoritet.

Studier av rashumor kan också placeras i en svensk kontext.¹ Catrin Lundström och Tobias Hübinette (2020) har tecknat bilden av den svenska vithetens historia – från epoken av rasistiska föreställningar till efterkrigstidens färgblinda antirasism. Så skapades en svensk självbild, menar författarna, av världens allra mest toleranta och antirasistiska land. För att knyta rashumor till den historieskrivningen kan Povel Ramels skämt om den sjungande japanske kyparen i sångnumret *Sukiyaki Syndrome*, som inledde den här texten, placeras i efterkrigstidens period av vit färgblind solidaritet. En folkkär artist som Ramel kunde inte tillskrivas rasistisk humor eftersom den offentliga svenskheten per definition var alltigenom antirasistisk. Den svenska kritiska rasforskningen har påpekat att det som inte skulle kunna uttalas i det färgblinda och antirasistiska Sverige (exempelvis förlöjligande av asiater som i Ramels sångnummer) ändå faktiskt *kan* sägas om det levereras som ett skämt (Hübinette & Tigerwall 2011).

Det här perspektivet, som lyfter fram humorns aggressiva sida, har i sin tur kritiserats av annan humorforskning. Det har påpekats att humorns inramning inte undersöks i sin egen rätt, och att det också ligger disciplinering och normering i att dra gränser för vad som inte anses vara roligt (Kuipers 2008; Davies 2011; Esholdt 2019). Rashumor behöver dock inte tolkas ur antingen det ena eller det andra perspektivet. En stor del av forskningsfältet humorstudier understryker tvärtom humorns inneboende ambivalens. Billig (2005) betonar att humor både kan ifrågasätta och reproducera normer. Samma perspektiv framhåller vikten av att undersöka hur ett skämt tas emot och förhandlas i sitt sammanhang (Oring 2003; Purcell, Scott-Brown & Gokmen 2010; Jonsson 2018b; Jonsson, Franzén & Milani 2020). Pickering och Lockyer (2009:11) skriver: "[W]ho is comically treated by whom and with what consequences are crucial factors that can determine the outcome of a joke and whether or not it is regarded as offensive." Men för att kunna förstå ett skämt i sin kontext behöver man också ta hänsyn till tidigare historiska användningar av samma humor. Så har exempelvis Gillota (2013) diskuterat hur etniska skämt kan skapa en känsla av tillhörighet och gemenskap när de används inom gruppen av marginaliserade etniska minoriteter. Wiksten, Jonsson & Franzén

1 Se Voyer och Lund (2020) för en diskussion om de amerikanska begreppens överföring till svenska förhållanden.

(under utgivning) visar hur tabuöverskridande skämt om etniska stereotyper används i några tjejs gemenskap, där de både intar och driver med positionerna som feminister eller goda muslimer, och Carpio (2008) skriver historien om hur afroamerikansk humor har konfronterat rasstereotyper för att visa upp dem som en komisk grotesk.

Slutligen har humorforskning också studerat hur skämt hanteras i efterhand. Det kan handla om att försvara (Liliequist 2023), debattera eller be om ursäkt (Goltz & Zingsheim 2023) för tidigare skämt. Bell (2009) påpekar att forskning om humor haft ett stort fokus på det lyckade skämtet, medan den misslyckade humorn inte är lika välstuderad. När ett skämt möts av tystnad eller kritik förändras humorns betydelse (se Hay 2001; Bell 2017). De flesta känner nog igen det genanta i att ha dragit ett skämt som inte går hem, och de affekter som det kan väcka i efterhand, "... ranging from mild embarrassment to complete mortification" (Bell 2017:364). Den som skämtat men möts av kritik behöver också hantera det uteblivna skrattet. Ett sådant exempel är komiker som offentligt ber om ursäkt (Goltz & Zingsheim 2023). Den kategoriska ursikten innebär ett åtagande som blickar bakåt, men också avger ett löfte om att aldrig skämta så igen (ibid.). Tillbakablickar på tidigare skämt – vare sig det rör sig om försvar eller ursäkt – kan därmed vara en del i förhandlingen av humorns gränser (jfr Kuipers 2006).

Humor, tabu och affekt

Artikeln kombinerar Butlers (1990) performativitetsteori med Billigs (2005) kritiska humorteori och Wetherells (2012) teori om affekt. Judith Butlers (1990) tankar om genus som ett performativt projekt, som en form av upprepning av igenkännbara stilsiterade handlingar, tillhör sedan länge klassisk teori om identitetsskapande. Detta identitetsarbete sker också, menar Butler med hänvisning till psykoanalytisk teori, i förhållande till det som är förbjudet (se även Cameron & Kulick 2003). Det performativa handlar alltså inte bara om att upprepa handlingar som skapar oss som igenkännbara subjekt, utan också om allt det som *inte* kan sägas eller göras – eller om det tabubelagda som visserligen uttrycks men väcker starka reaktioner. Det är en poäng som redan Freud (2006 [1905]) gör apropå vad han kallar tendentiös humor: att de djupaste skratten härrör från impulser och från det som är tabu. Humor kan därmed hämta sin kraft i tabubrottet och väcka olika känslor. Av intresse för analysen är de affekter och det identitetsskapande som följer på tabubelagd humor – men också hur människor genom tabuöverskridande humor kan skapa en njutningsfull situation genom att gemensamt överskrida normer (jfr Franzén, Jonsson & Sjöblom 2021).

Här kan Billigs (2005) kritiska humorteori ge ytterligare perspektiv. Billig ser humor som djupt sammankopplad med normer och social ordning. Samtidigt som humor stärker sociala band genom det gemensamma skrattet, kan den skapa gränser och hierarkier när vi skrattar åt andra. Humorpraktiker är därmed del av det sociala livet, både i dess subversiva och dess repressiva former. En annan avgörande aspekt för Billig (2005) är möjligheten att skratta – eller att låta bli att skratta – åt olika humorpraktiker. Båda alternativen fungerar som diskursiva resurser för att skapa mening. Tystnad eller kritik mot skämt kan i sin tur förstås i relation till olika normativa föreställningar som

omgärdar humorn. Kuipers (2011) talar här om *humorregimer* i betydelsen oskrivna regler som avgör vem som kan skämta om vad. Med utgångspunkt i Foucault (2017 [1975]) förstår Kuipers (2006:394) humorregimer som former av ”internalized self-control, a regulation of the self, rather than on a regime of outside control”. Både komikern som skämtar om tabubelagda ämnen och kritikern som menar att ämnet inte är något att skämta om, är delaktiga i förhandlingen av humorregimens moraliska gräns (jfr Esholdt 2019). Även det som inte får sägas eller skämtas om kan därmed förstås som en form av diskursiv praktik. Därför är det nödvändigt, menar Billig (1997), att inte bara undersöka det sagda, utan också det som inte sägs. Det hör till vardaglig kommunikation att tränga bort samtalsämnen, som till exempel när någon undviker frågor eller byter ämne. Tabun och det osagda, liksom kritik och tystnader som följer på humor, spelar därmed en avgörande roll i skapandet av identitet – eller vad jag i den här texten kommer diskutera som iscensättningen av antirasistiska subjekspositioner.

Att hantera tabubelagd humor rymmer slutligen också affekter (se Malmqvist 2015; Franzén, Jonsson & Sjöblom 2021). Wetherell föreslår en analys som undersöker vad deltagare gör med affekter i social interaktion, där affekt definieras som både en kroppslig och en diskursiv praktik (Wetherell 2013:4). Affekterna ligger då varken uteslutande hos individen eller utanför i det sociala, utan med Ahmed (2014) cirkulerar de mellan text, tal, objekt och kroppar och ges mening i diskurs (Milani & Richardson 2021). Affekter kan på så vis jämföras med det som performativitetsteori tidigare lärt oss om ord och språk: de gör saker. Artikeln intresserar sig särskilt för de affektiva praktiker som är förknippade med att människor blickar bakåt på förflutna handlingar och därigenom förstår sig själva och sitt tidigare agerande i nytt ljus (Berggren, Gottzén & Bornäs 2020). Det kan exempelvis handla om att berätta om sig själv och sin humor med hjälp av temporalitet och olika åldrar (Blomberg & Börjesson 2013). Utgångspunkten i artikeln är att tidigare skämt kan göra sig påmind och bli del av ett känslöarbete, som en förhandling om skämtets betydelse, men också om vem man var då och vem man är nu.

Metod och material

Artikeln tar sin utgångspunkt i Henrik Schyfferts och humorkollektivet Killinggängets tidiga skämt tillsammans med den kritik som humorn väckte. Fallet Schyffert/Killinggänget har valts av flera skäl. För det första tillhör deras tidiga 90-talshumor om ”adoptivpäron” och ”indianer” de allra mest diskuterade exemplen på det som benämnts rashumor i svensk offentlig debatt. För det andra har samma komiker tydligt engagerat sig *mot* rasism i olika intervjuer och egna föreställningar. Det finns flera andra verksamma svenska komiker och satiriker – exempelvis Fredrik Andersson, Aron Flam eller Jens Ganman – som i sina skämt snarare haft udden riktad mot ”woke” eller en så kallat politiskt korrekt vänster. Schyffert har däremot tydligt tagit ställning för antirasism och offentligt kritiserat högerpopulismens framväxt.² Det kan också

2 Detta tema är kanske mest uppmärksammat genom Schyfferts soloföreställning *Var inte rädda*.

vara värt att påminna om att han också i sin tidiga karriär – och parallellt med att de kritiserade sketcherna producerades – gjorde några parodier med kritisk udd riktad mot rasistiska uttryck.³ Följande analys har inget ärende att misstro Schyfferts antirasistiska engagemang. Fallet har snarare valts för att studera hur humor om ras som väcker ilska och kritik, bemöts och hanteras inom ramen för en antirasistisk självförståelse.

Materialet består av poddar, tevedokumentärer, böcker och tidningsartiklar som berättar historien om Killinggänget, där Schyffert ges utrymme att blicka tillbaka på sin karriär som komiker (se figur 1). Materialet inkluderar podden *Värvet* i form av tre timslånga samtalsintervjuer (*Värvet* 2012, *Revärvet* 2016 och *Värvet* 2023). Vidare används Linus Kulins (2020) bok *Vuxna män gör saker tillsammans*, den enda biografien om Killinggänget, samt SVT-dokumentären *Berättelsen om Killinggänget* i tre avsnitt från 2024, där alla medlemmarna i humorkollektivet utom Jonas Inde medverkar och blickar tillbaka på gemensamma minnen.

Figur 1: Produktioner om eller av Schyffert/ Killinggänget

Kulin, L. (2020) <i>Vuxna män gör saker tillsammans. En liten bok om Killinggänget</i> . Hägersten: Pug förlag.
Schyffert, H. (2009 [2007]) "The 90:ies – ett försvarstal", Spotify.
Sveriges Television (1995) "NileCity 105.6, avsnitt 1–6", SVT Play
Sveriges Television (2003) "Fyra nyanser av brunt. Dramakomedi av Killinggänget", SVT Play.
Sveriges Television (2005) "Melodifestivalen 2005, Finalen", SVT Play.
Sveriges Television (2017 [1994]) "I manegen med Glenn Killing – Live!", SVT Play.
Sveriges Television (2024) "Berättelsen om Killinggänget, avsnitt 1", SVT Play.
Sveriges Television (2024) "Berättelsen om Killinggänget, avsnitt 2", SVT Play.
Sveriges Television (2024) "Berättelsen om Killinggänget, avsnitt 3", SVT Play.
Triumf, K. (2012) "Värvet, avsnitt 9: Henrik Schyffert", Värvet, Värvet.se
Triumf, K. (2016) "(Re)värvet, avsnitt 5: Henrik Schyffert", Värvet, Värvet.se
Triumf, K. (2023) "Värvet, avsnitt 592: Henrik Schyffert", Värvet, Värvet.se

Killinggängets och Schyfferts produktioner finns tillgängliga på SVT Play. Det gjorde det möjligt att ta del av de skämt som kommenteras i tillbakablickarna, och de har också varit en del av artikelns material (figur 1). För att också få in kritiska debatter genomförde jag därutöver sökningar i Mediearkivet på sökorden "Schyffert", "Killinggänget", "NileCity", "indian" och "adoptivpärön" i kombination med "ångra*", "ursäkt*", "skäm*", "skam" liksom "rashumor" och "gulinghumor". Sammantaget gav de sökningarna 1 780 träffar, varav en begränsad del innehöll den form av mer utförliga tillbakablickar som är intressanta för analysen. De artiklar som valdes ut ur det större

3 Exempelvis skämtet om en dam i 30-talets Tyskland som i valet mellan demokrati och folkmord röstade för folkmord, liksom skämt om Ingvar Kamprads koppling till nazistsympatier, i produktioner som *Glenn Killing på Grand* och *Spermaharen*.

materialet innehåller kritiska debatter eller reflekterande perspektiv på humor och humorns gränser (se figur 2). Debatter om rashumor som inte specifikt rör Schyffert/Killinggänget ingår inte i urvalet. Det ska sägas att materialet från artikelsökningen rymmer utsagor där Schyffert blir intervjuad för olika tidningar. Det går förstås inte att veta precis hur orden föll, bara hur journalister återgett dem i det journalistiska reportagets form. I dessa samlade texter och produktioner är dessutom journalister, författare, poddvärdar och andra medlemmar ur Killinggänget medskapare av hur humorn hanteras och återberättas. Det är således inte bara Schyfferts performativa/affektiva arbete som träder fram i analysen – även om det står i förgrunden – utan också andra röster som ställer frågor eller kommenterar humorn.

Figur 2: Pressmaterial om Schyffert/Killinggänget

Bao, V. (2015) "Fyra inspirerande antirasistiska statements", <i>Svenska Dagbladet</i> 2 augusti.
Branner, M. (2017) "Den ironiske kungen är död", <i>Göteborgs-Posten</i> 11 mars [uppdaterad 18 augusti 2023].
Engström, E. (2007) "Schyffert gör upp med 90-talets ironi", <i>Göteborgs-Posten</i> 27 november.
Erlandsson, M. (2002) "Killinggänget blandar högt och lågt", <i>Hallands nyheter</i> 28 september.
Holmberg, K. (2015) "Henrik Schyffert: 'Extremister har ingen humor'", <i>Dagens Etc</i> 27 oktober.
Hübinette, T. (2016) "Henrik Schyfferts antirasistiska image klingar falskt", <i>Nyheter</i> 24 28 oktober.
Hübinette, T. & L. Wool-Rim Sjöblom (2015) "SVT understödjer rasism mot asiater", <i>Mana</i> 2 juni.
Hübinette, T. (2022) "Gulinghumorn i DN har en lång historia", <i>Expressen</i> 21 februari.
Jones, E. (2016) "Om folk inte skrattar har de rätt och jag fel", <i>Dagens Nyheter</i> 26 oktober.
Kurkiala, M. (2005) "Schyfferts drift med indianerna är rasistisk", <i>Expressen</i> 24 mars.
Lokko, A. (2020) "Jo, Basil Fawly och hans rasistiske vän har ett existensberättigande", <i>Svenska Dagbladet</i> 6 december.
Nam, D. (2015) "SVT anklagas för att sända gulinghumor", <i>SVT Nyheter</i> 4 juni.
Olevik, J. (2023) "Henrik Schyffert: 'Jag har extremt dåligt självförtroende'", <i>Dagens Nyheter</i> 3 december [uppdaterad 5 december 2023].
Persdotter Wallström, M. (2019). "Jag vill att humorn ska få vara hård och skoningslös", <i>Svenska Dagbladet</i> 16 juni 2019.
Renfors, C. (2005) "Svar till Mikael Kurkiala. Därför fälldes inte inslaget med Henrik Schyffert", <i>Expressen</i> 11 april.
Sandberg, M. (2013) "Jag var rädd att tappa humorn", <i>Aftonbladet</i> 14 april.
Sonck, F. (2016) "Henrik Schyffert skäms och förlåter", <i>Huvudstadsbladet</i> 25 januari.
Wikingsson, F. (2015) "Henrik Schyffert: Ser en ängslig, rädd och nervös kille i mitt 90-tal", <i>Café</i> 5 mars.
Wool-Rim Sjöblom, L. & T. Hübinette (2015) "Det räcker med 'gulinghumor' nu, SVT", <i>Expressen</i> 2 juni [uppdaterad 30 maj 2016].

Allt material har lästs och lyssnats igenom av mig, och valda delar av materialet från poddar och teveproduktioner har transkriberats. Utifrån de samlade texterna gjordes ett urval. Processen kan beskrivas som en cyklisk läsning (Rapley & Rees 2018), där genomläsningar följdes av sökningar på nya sökord, för att hitta texter av den art där komikern blickar tillbaka på tidigare skämt. Materialet gavs koder efter innehåll som efter fördjupad läsning sorterades in i större övergripande teman (jfr Elliot 2018). De teman som identifierades som särskilt centrala för artikeln är:

- a) Humor kopplad till tystnader och tabun
- b) Rashumorns mångfald av affekter
- c) Humorns ambivalens och humor som norm
- d) När humor som uppfattas som problematisk förklaras med ålder och förfluten tid

En samling exempel från materialet upprättades slutligen för varje tema. Metoden kan beskrivas som tematisk analys som är teoretiskt förankrad i det performativa/affektiva perspektiv på humor som utgör studiens teoretiska lins (se Braun & Clarke 2022). Dessa teman utgör också de ”fyra nyanser av rashumor” som jag sammanfattar i den avslutade diskussionen. De är mitt bidrag till vad ett performativt/affektivt perspektiv kan lägga till analysen av rashumor och mitt svar på hur nya antirasistiska subjektspositioner kan skapas i det affektiva arbetet med att blicka tillbaka på gamla skämt.

Bakgrund: kritiken mot ”Adoptivpärönen” och ”Rakade bävern”

Av de skämt som mött kritik hör ”De koreanska adoptivpärönen”, ur teveserien *NileCity 105.6* från 1995, till de allra mest spridda. Robert Gustafsson uppträdde där i rollen som Lol Tholhurst – en ung man som tagit med sig sina två koreanska adoptivföräldrar (Johan Rheborg och Henrik Schyffert) till radiostudion *NileCity*. Rheborg och Schyffert, klädda i gröna päronkostymer, kallades i sketchen för ”adoptivpälon” uttalat med ”l”. Med kisande ögon och med parodi på asiatisk brytning som inte kan uttala bokstaven ”r” sjöng de Lou Reeds *Walk on the Wild Side*. Skämtet rymde ironiska referenser till populärkulturella fenomen – som att Gustafssons rollfigur var döpt efter en medlem i bandet *The Cure* och motsägelsen i att två päron, som hämtade ur ett barnprogram, sjöng den gravallvarlige rocklegenden Lou Reeds största hit.

Den sketchen kan i sin tur jämföras med flera humorinslag som Killinggänget och Schyffert gjort utklädda till amerikanska urfolk. I en mellanakt till den svenska finalen i Melodifestivalen 2005 uppträdde Henrik Schyffert som figuren ”Rakade bävern”. Prydd i fjäderskrud, chaps och skinnväst med naket bröst gjorde Schyffert entré i en fullsatt Globenarena. Under numret talade han ett påhittat ”indianspråk” (jfr Hill 1998) som översattes genom textning i teverutan, där han kommenterade artisterna som just uppträtt på scenen. När sketchen närmade sig sitt slut vände Schyffert ryggen mot publiken för att göra sorti, och blottade samtidigt sina nakna skinkor. Sketchen var en parodi på amerikanska ursprungsbefolkningars klädsel (i Buttericks-version) och på samma gång en flirt med det hbtqi-vänliga som kommit att förknippas med

Melodifestivalen. Själva namnet, "Rakade bävern", lät både som ett stereotyp "indian-namn" och bar samtidigt oblygt på sexualiserade konnotationer.

Liknande humor om "indianer" återkommer i andra produktioner av Killinggänget. I *NileCity 105.6* finns en scen där Schyffert intervjuar Robert Gustafsson i rollen som den "näst siste mohikanen". Och skämtet där manlig homosexualitet och amerikanska urfolk kopplas samman dyker också upp i *Glenn Killing på Berns* när Gustafsson, i rollen som "Apache Indian", gör entré som norrländsk läderbög. Dessa skämt har mött offentlig kritik. Kulturanthropologen Mikael Kurkiala skrev i en debattartikel i *Expressen* (24 mars 2005) att han anmält sketchen om "Rakade bävern" till Granskningsnämnden, som dock friade inslaget. Kurkiala skrev att han tvärtemot nämndens beslut fann Schyfferts skämt anstötligt och kränkande. Han menade att när Globen fylldes av skratt var det Nordamerikas ursprungsbefolkningar som fick betala priset för skämtet. I ett svar till Kurkiala skrev Granskningsnämndens direktör Cecilia Renfors (11 april 2005) att man i ett fritt samhälle måste kunna skämta om allt. Hon framhöll att det visserligen finns gränser för vad som kan sägas i public service, men menade att "Henrik Schyfferts framträdande i Melodifestivalen var långt ifrån den gränsen". Det inlägget satte punkt för debatten.

Betydligt mer omfattande var kritiken mot sketchen om "adoptivpärönen". När SVT 2015 repriserade skämtet förklarade Lisa Wool-Rim Sjöblom och Tobias Hübinette i en debattartikel i *Expressen* (2 juni 2015) att sketchen bygger på "klassisk gulinghumor liksom på den omvända adoptionssituationen som utgår från en slags transfobisk transrashumor". De påpekade vidare att SVT, utöver att ha sänt sketchen under 1990-talet, alltså valde att visa den på nytt 2015. Enligt Wool-Rim Sjöblom och Hübinette innebar detta att skratten upprepades på adopterades och asiaters bekostnad. (Denna kritik ligger förstås även i linje med den svenska kritiska rasforskningen som presenterats tidigare).

Kritiken satte något i rörelse när det gäller den svenska offentliga debatten om humorns gränser. Från entydig hänvisning till satirens rätt att pröva gränser, såsom i Granskningsnämndens svalt avfärdande svar till Kurkiala, kom 2010-talet att präglas av alltmer kritisk diskussion. Detta skifte stöds av Johansson och Sjöstedt Landéns (2014) analys av den svenska ironiska humorns uppgång och fall. De beskriver hur ironin, med dess starka genomslag under 90-talet, skapades som en revolt mot tidigare generationer, där det ironiska upproret låg i att *inte* bry sig om det politiska (jfr Kuhlin 2020:148). Johansson och Sjöstedt Landén (2014) visar emellertid på en successiv förskjutning från ironisk humor till större strävan efter äkthet tillsammans med seriösa politiska ställningstaganden. Det är mot den bakgrunden jag i det följande läser hur dokumentärer, biografier och reportage skildrar Schyfferts hantering av sina tidigare skämt.

Hellre tala om sexistisk humor

En sak sticker omedelbart ut i läsningen av materialet om tillbakablickar på Schyfferts gamla skämt: humor som kritiserats för sexism och homofobi tycks vara lättare att tala om än skämt som beskyllts för att vara rasistiska. När en journalist på finska

Hufvudstadsbladet (Sonck 25 januari 2016) frågar Schyffert om hans tidigare politiskt inkorrekta skämt svarar han att han på sätt och vis förlåter sig själv, eftersom den ironiska humorn gjorde upp med en ”gubbig gammaldags satir och mossig studentunderhållning”. På så sätt var Killinggängets humor ”en sorts punk”, säger han. Journalisten tar då upp kritiken mot adoptivpärönen och ställer frågan: ”Hur ser du på den här kritiken i dag?”

Ex 1

Jag tycker att den är helt korrekt. Jag skäms över jättemycket som jag gjort. Den där homosexgrejen och ännu grövre – riktigt kvinnoförnedrande – saker ... Det jag ser är en ängslig 23-årig kille som försöker hitta sin egen röst. Ett sätt att göra det är att klanka ner på andra. Samtidigt handlar humor också om att ta risker, att pusha gränser och att undersöka det som är pinsamt, obekvämt eller svårt. Frågan om vem som får säga vad och på vilket sätt är evig, och diskuteras ofta med hetta, kanske i synnerhet i Sverige.

När Schyffert uttryckligen får frågan om kritiken mot sketchen med adoptivpärönen svarar han med eftertryck att han håller med och att han ”skäms jättemycket”. Skammen gör ett performativt arbete – genom sitt svar visar han upp en självinsikt om en humor som han ser som förlegad. Men Schyffert uttrycker samtidigt en ambivalens, där humor förknippas med att ”våga utmana gränser”, ”vara obekvämt” och ”vara punk”. I det korta svaret framträder två delvis motsägelsefulla normer: å ena sidan normen att vara någon som har humor (jfr Jonsson & Franzén 2025), som utmanar gränser och som närmar sig tabut, å andra sidan normen att vara jämställd och antirasist, uttryckt genom den affektiva praktiken (Wetherell 2013) att skämmas över vad han själv kallar förlegade skämt. Ambivalensen visar på något grundläggande med humor och normer: normen att vara någon som har humor kan hamna i konflikt med viljan att framstå som politiskt trovärdig.

När Henrik Schyffert gör känslöarbetet att bekänna tidigare skämts olämplighet lämnar han också snabbt exemplet med päronsketchen – som journalisten faktiskt frågade om – och gör i stället skammen mer generell. Han säger att han skäms över ”jättemycket som jag gjort” och utvecklar därefter svaret med att han gjort sig skyldig till sexistiska och homofoba skämt. Svaret är en bekännelse om sexism, homofobi och ”riktigt kvinnoförnedrande saker”. Det svaret tar på samma gång samtalet bort från frågan om adoptivpärönen – som varken anspelar på homofobi eller misogyni. Det är ett exempel på vad Billig (1997) talar om som bortträngning i samtal. Schyffert byter ämne från frågan om rashumor till skammen över sexistisk humor. Han flyr knappast från ansvar för tidigare humor, snarare intar han en tydligt bekännande position. Det handlar inte om att han vill undvika att tala om en humor som i efterhand ter sig problematisk. Humor som kritiserats för sexism och homofobi tycks däremot vara lättare att tala om än kritik mot ”indianer” och ”adoptivpäron”. Det här temat återkommer i en artikel i *Göteborgs-Posten* från 2017:

Ex 2

[Schyffert] ser unken sexism och homofobi i NileCity eller i Manegen med Glenn Killing. Humor inte bara åldras snabbt – han förklarar glappet mellan då och nu med dåtidens avsaknad av egen kunskap och samhällsdebatt kring jämlikhet, homofobi och rasism. En tid då ingen hade hört talas om politisk korrekthet. Hans båda söner fattar ingenting när han försökt visa dem gamla avsnitt – de undrar varför inga kvinnor är med [...] Han tackar sin exfru Bea Uusma och sin nuvarande flickvän Nour El Refai för att de ”läxat upp honom”, tvingat honom att se saker ur andra perspektiv. (Branner 11 mars 2017)

I reportaget ägnar sig Schyffert åt självvrannsakan frammanad genom minnet av närståendes reaktioner på hans tidigare skämt. Han hänvisar till egna barn som inte alls förstår hur han tänkte på den tiden, och han berättar hur han kommit till insikt om sina tidigare skämt genom kvinnliga feministiska partner. I komikerns tillbakablickar förstår han sina tidigare skämt – och på samma gång sig själv – på nya sätt (jfr Berggren, Gottzén & Bornäs 2020). Den här gången nämns också ordet rasism. Schyffert talar om samhällsdebatten om jämlikhet, homofobi och *rasism*, men övergår sedan direkt till att tala om patriarkat och sexism. Det var hans partner som lärde honom att bli feminist. Svaren på frågorna om adoptivpärönen säger samtidigt något om vad som är möjligt att diskutera och vad som är möjligt att skämmas för. Till skillnad från de självkritiska reflektionerna kring sexism och homofobi, som är möjliga att sätta ord på, blir det tyst om adoptivpärönen. Det kan förstås inom ramen för en svensk färgblind humorregim (Kuipers 2011), där det gäller att ta sig bort från ämnet rashumor.

Tystnad om rashumor

Tystnaden som omger rashumor gäller inte bara Schyfferts egna tillbakablickar. De återkommer också i skildringar av Killinggänget av andra författare, journalister och humorkollegor. I Kulins (2020) biografi *Vuxna män gör saker tillsammans* skildras ett manumöte med Killinggänget i Sandhamn som började med idén om att låta sy upp pärondräkter. Därefter behövde humorgruppen bara komma på ett skämt. Kulin (2020:69) skriver:

Ex 3

Exakt vad pärondräkten i fråga skulle användas till var det emellertid ingen i gänget som visste. Med den spontana beställningen som utgångspunkt skrev de snabbt en sketch där karaktären Lol Tholhurst leder sina koreanska adoptivpärön i en cover till Lou Reeds *Walk on the Wild side*. ”Vi har faktiskt fått betalt för att ta på oss pärondräkter, spela en gammal Lou Reed-låt och påstå att vi är ’koreanska adoptivpärön’”. Det var ingen speciell mening med det egentligen. Det var bara en seger för att få göra det absoluta larvet” menade Andres Lokko i boken Att göra ett tv-program.

Beskrivningen av päronsketchens tillkomst, och Kulins hänvisning till Andres Lokkos citat, blir ett typiskt exempel på en scen som frammanar affekter av det lekfulla, komiskt tramsiga och lustfyllda. Med Ahmeds (2014) förståelse av hur emotioner cirkulerar mellan objekt, kroppar och text, kan en päronkostym bli startpunkten för författandet av en text om den asiatiska kroppen, som enligt Kulin frammanade det lustfyllda tramset. Kritiken mot samma sketch omnämns däremot inte i boken, trots att den är skriven långt efter det att debatten om adoptivpäronen rasade. I Kulins beskrivning blir skämtet något positivt: en ”seger för larvet”.

Rashumor är också ett frånvarande ämne i SVTs dokumentär *Berättelsen om Killinggänget* från 2024. Ett bärande tema i den dokumentärserien är hur medlemmarna i Killinggänget ser tillbaka på de maskulina normer som tidigare rådde i komikergrupper. De diskuterar hur de i sina senare produktioner velat göra upp med den unga jargong som växte sig stark i den homosociala gemenskapen som utgjorde Killinggänget. SVT-dokumentären är på så vis fylld av självvrannskan och terapeutisk introspektion och uppehåller sig länge vid teman som tidigare dålig självkänsla och toxisk maskulinitet. Kritiken mot ”adoptivpäron” eller ”indianer” nämns däremot inte alls. I avsnitt 1 (efter 26 minuter) finns visserligen ett klipp på Schyffert iklädd päronkostymen och talande ett koreanskt låtsasspråk (jfr Hill 1998), direkt följt av ett klipp på Rheborg som ”indian”. De scenerna kommenteras inte, utan ingår i en snabb kavalkad av sketcher. Senare i samma avsnitt (efter 56 minuter) visas ett liknande klipp med Rheborg återigen klädd som ”indian”. Vid detta andra tillfälle hörs Rheborg tillbakablickande berätta att han lärde sig av Robert Gustafsson och Henrik Schyffert att omfamna ”lekfullheten, släppa all text, släppa bara spela och vara i situationen”.

Mäns homosociala gemenskap har varit ett återkommande ämne i Killinggängets produktioner, och det är inte förvånande att tonvikt läggs på det temat när historien om Killinggängets humor skrivs. Men eftersom både ”indianskämt” och ”adoptivpäron” passerar förbi i såväl SVT:s som Kulins skildringar, framstår kritiken mot just dessa skämt som påtagligt frånvarande, som en bortträngning i samtalet (Billig 1997). Det förekommer inte heller någon kritik av kritiken. Ingen tar upp försvaret av komikerns frihet och ingen avfärdar analysen av rashumor som missvisande. I stället för att tala om humor om etnicitet och ras undviker dokumentären ämnet. Om både Kulins och SVT:s skildringar av päronsketchen och indiansketchen framhäver det lustfyllda, flamsiga och lekfulla, finns det därmed också en annan affektiv praktik (Wetherell 2013) i dessa dokumentärer som handlar om att undvika ämnet och bli tyst.

Det antirasistiska subjektet

Det finns ändå sätt att uttryckligen förhålla sig till frågan om ras, rasism och humor. I *Dagens Nyheter* (Jones 26 oktober 2016) intervjuas Henrik Schyffert om humorns roll i utmanandet av folks rädslor. Som komiker menar han sig ha ett ansvar för att närma sig svåra ämnen och skämta om det mest allvarliga och inte minst att ta strid mot en högerpopulistisk politik. Den här intervjun ges i samband med Schyfferts föreställning *Var inte rädda* som lyfter just dessa teman. Journalisten frågar: ”Är du politiskt inkorrekt?”

Ex 4

Jag är en politiskt korrekt person. Den korrektheten är sund, den tvingar en att tänka i nya banor, att inte försöka få enkla skratt genom att driva med sexuella eller rasistiska fördomar, utan i stället tänka ett varv till för att inte cementera dem. Jag kan titta på avsnitt av NileCity i dag och tycka att det är fruktansvärt, med homofobi och sexism hela vägen. Jag kan förlåta mig själv för det eftersom jag ser den osäkra 21-åriga killen som jobbade med sex killar han tyckte jättemycket om men inte kunde uttrycka sin kärlek för. Men det är fan inte roligt i dag.

I intervjun återerövrar Schyffert uttrycket ”politiskt korrekt” och fyller det med positiv mening, som synonym till att ha hyfs. I nästa mening lyfter han sin tidiga humor i NileCity i en bekännelse av skämt som han i dag upplever som ”fruktansvärda, med homofobi och sexism hela vägen”. Svaret visar upp skam för tidigare skämt, vilket omedelbart följs av förklaringen att han var en osäker 21-årig kille: ”Jag kan förlåta mig själv för det eftersom jag ser den osäkra 21-åriga killen som jobbade med sex killar han tyckte jättemycket om men inte kunde uttrycka sin kärlek för. Men det är fan inte roligt i dag.”

Tillbakablicken ställer ett förflutet mot ett samtida berättarjag (Blomberg & Börjesson 2013), med olika affektiva tillstånd knutna till olika ålderskategorier, som i sin tur förklarar de gamla skämten. Det ängsliga och osäkra tillskrivs den yngre Schyffert. Den beskrivningen skapar mening både kring vem Schyffert var då och vem han blivit i dag – politiskt korrekt och underförstått inte längre lika ängslig. I ett avsnitt av podden (Re)Värvet från 2016 blir Schyffert intervjuad av programledaren Kristoffer Triumf. Triumf ställer (38 minuter in i programmet) med påtagligt trevande röst frågan: ”För du har väl pratat en del om ... eh, för du har gjort mycket som känns daterat, känner du själv, eller?” Schyffert svarar:

Ex 5

Ja det tycker jag, nästan all humor är ju väldigt daterad eh ... jag försökte visa NileCity för mina ungar i somras, dom var liksom heelt ointresserade av det där och jag förstår dom! Det är väldigt grisigt asså! Det är sexistiskt och homofobiskt och rasistiskt, å det liksom ... det är ... men vår paroll då var skämtet först, skämtet först, liksom hela tiden. Och eh det fanns inte den här, pk-piskan ven inte, och innan Fittstim och innan Darling och allt det här, innan allt det här kom. Så att det var ingen som uppmärksammade det där ... näe, det var inte ett problem då, men när man tittar på det i dag tänker man, det här håller inte!

De undrande barnens reaktion blir ett uteblivet skratt när skrattet var förväntat (Billig 2005), och genom sina barns reaktioner ser Schyffert sina gamla skämt i nytt ljus. I intervjun talar han om sin egen tidigare humor i skarpt självkritisk ton. Han kallar den för ”grisig” och ”sexistisk, homofobisk och rasistisk”. Han nämner även två feministiska publikationer, *Fittstim* och *Darling*, som förändrade synen och satte fingret på vad han själv inte såg när skämten en gång skrevs. Självkritiken om sexism, homofobi och rasism följs återigen upp med att feministiska texter varit en avgörande vändpunkt för honom.

Svaret om humorn rymmer också ambivalens. Uttryck som ”skämtet först, skämtet först” eller ”pk-piskan ven inte då” kan förstås som ett ställningstagande för komikerns uppgift att skämta utan begränsningar. Den tolkningsmöjligheten stängs dock omedelbart av att Schyffert tillägger ”... men när man tittar på det i dag tänker man, det här håller inte!” Därigenom blickar Schyffert inte bara tillbaka på sig själv, utan också på en förändrad humorregim (Kuipers 2011), där skämt som tidigare passerade inte längre tycks vara möjliga för honom.

Trots att Schyffert faktiskt säger att hans gamla humor var sexistisk och rasistisk, lämnar intervjuaren Triumf svaret okommenterat och går vidare med en uppföljningsfråga om finansiering av produktionen *NileCity* (ej i excerptet). Just det citatet, där Schyffert kallar sin tidigare humor för rasistisk, väljs ut som en kort teaser som inleder hela poddavsnittet för att fånga lyssnarens uppmärksamhet. Alltså är det något värt att berätta. Men i stället för att ställa följdfrågor om sexistisk och rasistisk humor, som Schyffert kallar det, följer frågor om pengar. Denna gång är det inte Schyffert utan poddvärden Triumf som tar samtalet bort från ämnet rashumor.

I en senare intervju med *Dagens Nyheter* (Olevik 3 december 2023) talar Schyffert om sig själv som en ”godhetsknarkare”. Journalisten inleder med att först berömma Schyffert för att ”du har många gånger tagit strid mot rasism och för feminism, du har kritiserat SD och fått trollsvansen efter dig [...]. Du har använt din plattform för att göra skillnad. Det är väl något att vara stolt över?” Schyffert svarar då:

Ex 6

Jo, men om du lyssnar på vad jag säger från scenen i de frågorna så pratar jag alltid om mig själv som godhetsknarkare och champagnesocialist, och radar upp exempel på vilken hycklare jag är. Jag säger aldrig att någon har fel, utan att jag förstår hur ni tänker och så här dålig är jag också. Och så kan jag berätta en rolig historia om det.

Schyffert visar sammanfattningsvis upp affekter av sårbarhet och olust i minnet av sin tidigare humor, och han ger sig själv självironiska epitet som ”hycklare”, ”godhetsknarkare” och ”champagnesocialist”. Det är ord som vanligtvis används i nedsättande betydelse, men här gör han dem till självbenämningar. Därigenom iscensätter han också någon som inte alltid lyckas leva efter sina ideal. Samtidigt är viljan inte lika stor att tala om alla former av tabuöverskridande humor. Medan det varit framgångsrikt inom en jämställdhetsdiskurs att kunna tala om sexism och homofobi för att skapa mer jämställda eller inkluderande maskuliniteter (Anderson & McCormack 2018), tycks det inte vara lika öppet för en antirasist att diskutera tidigare skämt om etnicitet och ras. Att visa skam för sin tidigare sexistiska humor innebär på samma gång en möjlighet att formulera ett feministiskt uppvaknande och en positiv förändring. Men det saknas en motsvarande berättelse i tillbakablickarna om humor som kritiserats för rasism. Schyffert visar förmåga att tala självreflexivt om maskulinitet och ung ängslighet, men det verkar saknas ord för kritiken mot rashumor.

Detta kastar ljus över vad Lundström och Hübinette (2020) beskriver som den

svenska antirasistiska färgblindheten, där ras som begrepp fasades ut och försvann i svensk offentlighet. Beröringsskräcken för ras skulle då kunna förklara tystnader i samtal om humor. Det går visserligen att skämta om etnicitet och ras, men när komikern får allvarliga frågor verkar ämnet vara svårare att sätta ord på. I vad som är möjligt att säga och vad som är tabu iscensätts (Butler 1990) också det antirasistiska subjektet – som någon som strävar efter att vilja göra det politiskt korrekta, men som har svårt att tala om kritiken mot rashumor.

Ålder som förklaring

I den intervju i *Dagens Nyheter* (Jones 26 oktober 2016) som refererades tidigare (excerpt 4) lyftes komikerns ålder i tillbakablicken på *NileCity*. Henrik Schyffert, född 1968, säger sig där vara betydligt yngre (21 år) än vad han faktiskt var (27 år) då programmet första gången sändes år 1995. Minnen av en ålder kan förstås vara ungefärlig. Däremot har ålder och ansvar en bärande betydelse i de här tillbakablickarna. Den äldre Schyfferts kritik av hans yngre jag kan fungera självdisciplinerade: den unge Schyffert tillskrivs egenskaper som ”den sökande” och ”den ängsliga” av sitt äldre jag. Genom att iscensätta det samtida medelålders jaget på längsta möjliga avstånd ifrån det 21-åriga jaget förläggs på så vis ansvar, ängslighet och problematiska skämt till den unge Schyffert. I en intervju som programledaren och journalisten Fredrik Wikingsson (5 mars 2015) gjorde med Schyffert ställdes frågan hur Schyffert ser på de mer vågade skämten från hans tidiga karriär. I reportaget beskrivs hur Schyffert svarar på frågan genom att lägga handen för ansiktet:

Ex 7

”Nu gör du den där gesten som du alltid gör när ditt 90-tal kommer upp, du begraver ansiktet i händerna”, säger Wikingsson, varpå Schyffert svarar: ”Ja, men är det konstigt då? Det enda jag ser framför mig är en ängslig, rädd, nervös kille. Och så blir jag rädd för vad jag ska få höra. Det är Pandoras ask, mitt 90-tal.”

Den yngre Schyffert väcker återigen pinsamhetskänslor och ånger hos den äldre Schyffert. Reportaget beskriver en affektiv praktik (Wetherell 2013) där svaret på frågan om vågade skämt blir en fysisk kroppslig reaktion, där han gömmer sitt ansikte i händerna. Det ska sägas att tillbakablickarna på den yngre Schyffert inte alltid handlar om just minnen av rashumor, och det är svårt att avgöra om ”indianskämt” och ”adoptivpärön” alltid är en del av vad Schyffert tänker på när han kallar sina skämt för förlegade. Temat om att ångra den ängsliga och skamfyllda humorn är däremot ständigt återkommande. Det dyker också upp i en nyckelscen i Schyfferts föreställning ”The 90:s” från 2007, som Kulins (2020) bok skildrar (även återgiven i Johansson och Sjöstedt Landén 2014). Under sin föreställning berättar Schyffert om en avgörande vändpunkt i liv sedan han upplevt att han snärjt in sig i en humoristisk jargong tillsammans med sina ironiska kamrater:

Ex 8

[...] där nånstans, när vi inte själva visste om vi skämtade eller inte skämtade, då kände vi att det här kommer nu, förr eller senare, att ta slut. Det kommer inte å funka. Och det hände också naturligtvis, och jag vet exakt när det hände för mig, jag vet exakt klockslaget när det var färdigskämtat för mig. Eh, det var den 21 mars 1998, det var på Sagabiografen, tror jag den heter, på Kungsgatan i Stockholm. Jag var där den kvällen och var på en filmpremiär. Lukas Moodysson hade premiär med sin film *Fucking Åmål* och jag var där och såg på den. Och jag tyckte att filmen var helt fantastisk. Tycker fortfarande att det är en av dom bästa filmerna som nånsin gjorts, alla kategorier, älskar den. Och jag tyckte den var så himla bra. Så jag liksom ställde mig upp efteråt och applåderade för filmen var så himla bra. Och det var inte förrän jag kom hem sen på natten som jag långsamt började förstå att jag har nog stått där ikväll och applåderat min egen död. För det som den här filmen hade, som jag inte hade, var ett allvar (Schyffert 2009).

Schyfferts berättelse antar formen av ett vittnesmål om att det som till synes var hippt dolde en stor oro. Så sker en vändpunkt, där upplevelsen av att se *Fucking Åmål* berör honom djupt och får honom att resa sig upp i biosalongen och applådera. När han kommer hem samma kväll slås han av en insikt: den ängsliga ironiska perioden är över och han har länge saknat allvaret. Den tidigare humorn tillhör en fas i livet som han tar avsked från genom den stående applåden i biosalongen.

Reflektionerna i de här dokumentärerna, reportagen, föreställningarna och poddavsnitten är inte bara en tillbakablick på tidigare skämt, utan också en självpresentation i sin samtid. Tidigare problematisk humor skulle visserligen kunna förklaras med en annan tidsanda, men Schyffert tar i stället på sig ansvaret och förlägger den till hans yngre jag. Den affektiva praktiken att tala om skam över tidigare skämt visar att han blivit äldre, tryggare och klokare – samtidigt som det ungdomliga är föremål för skam när han grimaserar eller gömmer ansiktet i händerna. Det som i Kulins biografi kallas för hyllning till larvet hänskjuts i Schyfferts egna tillbakablickar till det ängsligt ungdomliga subjektet, som disciplineras genom självkritiken av den tidigare humorn (jfr Billig 2005).

Diskussion: fyra nyanser av rashumor

Det finns en tydlig skillnad mellan å ena sidan skämten om "adoptivpären" och "indianer" i Killinggängets tidiga 90-tal och å andra sidan temat motstånd mot högerpopulism i Schyfferts senare produktioner (se Jones 26 oktober 2016). Schyffert har genom sina tillbakablickar gått från att ironiskt utmana till att stå upp för grundläggande värderingar: mot diskriminering och för feminism och antirasism. Vi kan förstå det som en vändning mot att vara ett moraliskt subjekt – samma hållning som en ironisk generation komiker tidigare häcklade som pretentiöst eller moraliskt uppblåst (jfr Johansson & Sjöstedt Landén 2014). Avslutningsvis vill jag diskutera artikelns fyra teman – fyra nyanser av rashumor – som träder fram genom komikerns sätt att hantera

den humor som mött kritik, och hur antirasistiska subjektspositioner på samma gång skapas i det affektiva arbetet med att blicka tillbaka på gamla skämt.

Det första temat handlar om *humor kopplad till tystnader och tabun*. Sexism och homofobi är ämnen som Schyffert uppehåller sig vid och visar effekter av skam och ånger inför. När det gäller rashumor blir det däremot tyst. Att bekänna tidigare sexism kan vara ett sätt att visa upp ett feministiskt uppvaknande, men att erkänna rashumor riskerar tvärtom att sticka ut och klistra fast på den som berättar även om lång tid har förflutit sedan skämtet drogs. Jag förstår tystnaden kring rashumor inom ramen för en svensk färgblind antirasistisk humorregim (Kuipers 2011). Lundström och Hübinette (2020) tecknar bilden av en svensk färgblindhet som inte förmår tala om ras. Till det kan läggas att även frågor om rashumor kan skapa obekvämt stämning. Den tystnad som följer på kritik mot rashumor är vad jag kallat diskursiv bortträngning i samtal (Billig 1997). Det betyder inte att det skulle vara omöjligt att skämta om ras. Artikeln inleddes med exempel på allt från Povel Ramel till *Svenska Nyheter*, och jag nämnde samtida svenska komiker som använder genren för att driva med så kallad wokekultur. Däremot är det svårare att förena den humorn med iscensättningen av den antirasistiska positionen. Att sluta skämta på maktens villkor, eller att ta avstånd från vad man uppfattar som politiskt inkorrekta skämt, kan vara en strategi för motstånd och politiskt ställningstagande. Men det kan också vara en del av den antirasistiska positionens självdisciplinering. Det vill säga: med den svenska färgblinda humorregimen följer självdisciplinerade praktiker (Foucault 2017 [1975]; Billig 2005; Kuipers 2011). Det är riskabelt för Schyffert att ens tala om tidigare rashumor eftersom det rymmer faran att uppfattas som någon med ett rasistiskt förflutet. Den färgblinda diskursen sätter med andra ord ramen för möjligheten att tala om humor, ras och rasism i det samtida Sverige.

Det andra temat är *rashumorns mångfald av olika effekter*. Om kritisk rasforskning synliggjort det för vitheten njutningsfulla övertaget i skämt om ras och etnicitet (Hübinette 2022; jfr Willet och Willet 2019), så har den här artikeln framhållit andra effekter hos den som drog skämtet. För tydlighetens skull: texten har bara undersökt effekter hos den vita komiker som skämtar och minns tillbaka. Bland de affektiva praktiker som frammanats genom tillbakablickandet ryms allt från det lustfyllda, lekfulla och tramsiga till uttalad skam, olust, självkritik och tystnad. Analysen har också uppmärksammat känslor knutna till ålder, vändpunkter och personlig förändring. De effekter som följer på rashumor är inte givna på förhand utan måste undersökas empiriskt. Jag argumenterar för en analys av rashumor som studerar en mångfald av effekter som genereras och hanteras i minnen och kritiska debatter. Etnisk humor och rashumor kan väcka allt från skratt till ilska och kritik, vilket i nästa led frammanar en rad nya affektiva praktiker.

Ett tredje tema handlar om *humorns ambivalens och humor som norm*. Schyffert formulerar ett dilemma genom sin önskan att vara någon som försvarar grundläggande värden och samtidigt någon som har humor, utmanar gränser och vågar vara punk. Konflikten mellan de här två normerna märks i att berättelserna inte följer någon rak kronologisk linje. Schyffert framför försvarstalet i showen *The 90:s* år 2007 och pekade

då på filmen *Fucking Åmål* från 1998 som den avgörande vändpunkt då han övergav vad han kallar den ängsliga humorn. Samtidigt fortsatte han med sketchen ”Rakade bävern” år 2005, och han delade adoptivpäronsketchen på sina sociala medier 2015 (Hübinette 28 oktober 2016). Humorns inneboende ambivalens är grundläggande för att förstå vad etnisk humor och rashumor gör (Oring 2003; Lockyer & Pickering 2009). Skratten kan hämta sin kraft ur att alla vet att man inte borde skämta så (Franzén, Jonsson & Sjöblom 2021), men kan samtidigt hamna i konflikt med önskan att iscensätta den antirasistiska positionen. Den här ambivalensen ryms däremot inte i Schyfferts reflektion över tidigare skämt. Det är inte dilemmat att vilja utmana gränser i sin humor och samtidigt vara ett antirasistiskt subjekt som lyfts som förklaring till motsägelsefulla affekter. Det ambivalenta får i stället sin förklaring i ålder – där en yngre Schyffert ställs mot ett vuxnare jag. Detta kan sammanfattas som det fjärde temat som träder fram i analysen: *humor som uppfattas som problematisk eller ambivalent förklaras med ålder och förfluten tid.*

Avslutningsvis några ord om vad ett performativt/affektivt perspektiv kan bidra med i analysen av rashumor. Det finns ett tydligt arv av performativitetsteori också inom den kritiska rasforskningens analyser av rasperformativ humor. Just därför kan det vara bra att påminna om en tidig debatt mellan kritisk rasforskning och queerteori där perspektiven inte är helt förenliga. Matsuda, Lawrence, Delgado och Crenshaw (1993) diskuterar i klassikern *Words that wound* hur hatretorik och rasistiska förolämpningar ska förstås performativt – som talhandlingar som bokstavligen begränsar och sårar offren för uttrycken i fråga. Butler svarar i *Excitable speech* (2021 [1997]) att hon fullständigt håller med om att språk är handling och att ord därmed kan såra, tysta och vara en del av olika makttekniker. Ändå ifrågasätter hon Matsuda med kollegors sätt att tillskriva språkliga rasistiska yttranden en fixerad mening. Hon hänvisar till Delgados kapitel i *Words that wound* där han skriver att rasistiska ord som n-ordet (Delgado skriver ut det fulla ordet i sin text) ”... are badges of degradation even when used between friends, and have no other connotation” (Delgado 1993:107). Butler (2021 [1997]:100) citerar honom och konstaterar att ordet just i Delgados text (och när hon själv citerar honom) uppenbarligen får en annan innebörd. Hon tar alltså Delgados egna ord om hatretorik som exempel på hur ett uttryck aldrig kan fixeras vid en enda innebörd. Butler tillägger att det är nödvändigt att kunna upprepa även uttryck som sårar – som vittnesmål i domstol, som bearbetning av trauman i psykoterapi eller som teman i konstnärliga verk – om förändring ska vara möjlig.

Sedan den debatten har mycket av den kritiska humorforskningen argumenterat för att man inte ska dölja rasistiska uttryck med förevändningen att det ”bara är ett skämt” (Weaver 2010; Mudambi 2019; Pérez 2023). Den här artikeln har velat påminna om Butlers poäng om mångfalden av möjliga betydelser och affekter i humor som sårar (se dock Cox 2023 för en intersektionell kritik av Butlers läsning). Men till skillnad från Butlers idé om att orden kan återupprepas och återerövrats på ett subversivt sätt har min analys visat att frågorna om rashumor ofta leder till tystnad eller ämnesbyten inom ramen för en svensk färgblind humorregim – där komikern vill förstås som någon med humor och samtidigt som en trovärdig antirasist.

Referenser

- Ahmed, S. (2014) *Cultural politics of emotion* (andra utgåvan). New York: Routledge.
- Anderson, E. & M. McCormack (2018). "Inclusive masculinity theory. Overview, reflection and refinement", *Journal of Gender Studies*, 27 (5): 547–561.
- Bell, N. (2009) "Responses to failed humor", *Journal of Pragmatics* 41 (9): 1825–1836. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2008.10.010>
- Bell, N. (2017) "Failed humor", 356–370 i S. Attardo (red.), *The Routledge handbook of language and humor*. New York, London: Routledge.
- Berggren, K., L. Gottzén & H. Bornäs (2020) "Queering desistance. Chrononormativity, afterwardsness and young men's sexual intimate partner violence", *Criminology & Criminal Justice* 20 (5): 604–616. <https://doi.org/10.1177/174889582093732>
- Billig, M. (1997) "The dialogic unconscious. Psychoanalysis, discursive psychology and the nature of repression", *British Journal of Social Psychology* 36: 139–159. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1997.tb01124.x>
- Billig, M. (2001) "Humour and hatred. The racist jokes of the Ku Klux Klan", *Discourse & Society* 12 (3): 267–289. <https://doi-org.ezp.sub.su.se/10.1177/0957926501012003001>
- Billig, M. (2005) *Laughter and ridicule. Towards a social critique of humour*. London: Sage.
- Billig, M. (2009) "Comic racism and violence", 24–44 i S. Lockyer & M. Pickering (red.) *Beyond a joke. The limits of humour*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Blomberg, H. & M. Börjesson (2013) "The chronological I. The use of time as a rhetorical resource when doing identity in bullying narratives", *Narrative Inquiry* 23 (2): 245–261. <https://doi.org/10.1075/ni.23.2.02blo>
- Bonilla-Silva, E. (2002) "The linguistics of color blind racism. How to talk nasty about blacks without sounding 'racist'", *Critical Sociology* 28 (1–2): 41–64. <https://doi.org/10.1177/0896920502028001050>
- Braun, V. & V. Clarke (2022) "Conceptual and design thinking for thematic analysis", *Qualitative Psychology* 9 (1): 3–26. <https://doi.org/10.1037/qup0000196>
- Butler, J. (1990) *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Butler, J. (2021 [1997]) *Excitable speech. A politics of the performative*. New York: Routledge.
- Cameron, D., & D. Kulick (2003) *Language and sexuality*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511791178>
- Carpio, G. R. (2008) *Laughing fit to kill. Black humor in the fictions of slavery*. New York: Oxford University Press.
- Cox, L. (2023) "Self-critical freedoms. White women, intersectionality and excitable speech (Judith Butler, 1997)", *Paragraph* 46 (3): 337–353. <https://doi.org/10.3366/para.2023.0441>
- Davies, C. (1990) *Ethnic humor around the world*. Bloomington: Indiana University Press.
- Davies, C. (2011) *Jokes and targets*. Bloomington: Indiana University Press.

- Delgado, R. (1993) "Words that wound. A tort action for racial insults, epithets and name calling", 89–110 i M. J. Matsuda, C. R. Lawrence, R. Delgado & K. Crenshaw (red.) *Words that wound. Critical race theory, assaultive speech and the first amendment*. London: Routledge. <https://scholarship.law.columbia.edu/books/287>
- Elliott V. (2018) "Thinking about the coding process in qualitative data analysis", *Qualitative Report* 23(11): 2850–2861. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2018.3560>
- Esholdt, H. F. (2019) "Virgins, terrorists, and ten children: Immigrants' humorous play with ethnic stereotypes in bonding with Danes in the workplace", *Symbolic Interaction* 42 (4): 691–716. <https://doi.org/10.1002/symb.426>
- Foucault, M. (2017 [1975]) *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv förlag.
- Franzén, A. G., R. Jonsson & B. Sjöblom (2021) "Fear, anger, and desire. Affect and the interactional intricacies of rape humor on a live podcast", *Language in Society* 50 (5): 763–786. <https://doi.org/10.1017/S0047404520000615>
- Freud, S. (2006 [1905]) "Vitsen och dess förhållande till det omedvetna", *Samlade skrifter av Sigmund Freud*, band 4, *Vardagslivets psykopatologi*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Gillota, D. (2013) *Ethnic humor in multiethnic America*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Goltz, D. B. & J. Zingsheim (2023) "The performativity of comedic apologies", *Text and Performance Quarterly* 44 (1):15–31. <https://doi.org/10.1080/10462937.2023.2168040>
- Hay, J. (2001) "The pragmatics of humor support", *Humor: International Journal of Humor Research* 14 (1): 55–82. <https://doi.org/10.1515/humr.14.1.55>
- Hill, J. H. (1998) "Language, race, and white public space", *American Anthropologist* 100: 680–689. <https://doi.org/10.1525/aa.1998.100.3.680>
- Hübinette, T. (2022) "Den svenska gulinghumorn vid ett vägska! Svenska rasstereotyper av asiater efter Svenska nyheter-affären 2018", 57–72 i Å. Bharathi Larsson (red.) *Bilder av ras i svensk visuell kultur*. Konferenser 107. Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien.
- Hübinette, T. (2024) *Svenska asiater. Antiasiatisk rasism och framväxten av en ny minoritet*. Stockholm: Verbal.
- Hübinette, T. & C. Tigervall (2011) "'Japanese, Japanese, Japanese ...' Representations of East Asians in contemporary Swedish visual culture", 125–143 i E. Eide & K. Nikunen (red.) *Media in motion. Cultural complexity and migration in the Nordic region*. Farnham: Ashgate. <https://doi.org/10.4324/9781315594484>.
- Johansson, A. & A. Sjöstedt Landén (2014) "Berättelsen om det ironiska 1990-talet", 61–86 i F. Nilsson & L.-E. Jönsson (red.) *Skratt som fastnar. Kulturella perspektiv på skratt och humor* (Lund Studies in Arts and Cultural Sciences, vol. 5). Lund: Department of Arts and Cultural Sciences, Lund University.
- Jonsson, R. (2018a) "Handling the other in anti-racist talk. Linguistic ethnography in a prestigious Stockholm upper secondary school", 15–39, i S. Hällsten & Z. Nikolaidou (red.) *Explorations in ethnography, language and communication. Capturing linguistic and cultural diversities*. Södertörn: Södertörn Discourse Studies 7. <https://doi.org/10.4324/9781315098173>.

- Jonsson, R. (2018b) "Swedes can't swear: Making fun at a multiethnic secondary school", *Journal of Language, Identity & Education* 17 (5):320–335. <https://doi.org/10.1080/15348458.2018.1469412>
- Jonsson, R. & A. G. Franzén (2025) "Excluding unlaughter. Humour as affective practice in a youth detention center for boys", *Journal of Linguistic Anthropology* 35(1). <https://doi.org/10.1111/jola.70002>
- Jonsson, R., A. Franzén & T. M. Milani (2020) "Making the threatening other laughable. Ambiguous performances of urban vernaculars in Swedish media", *Language & Communication* 71:1–15. <https://doi.org/10.1016/j.langcom.2019.11.001>
- Kuipers, G. (2006) "The social construction of digital danger. Debating, defusing and inflating the moral dangers of online humor and pornography in the Netherlands and the United States", *New Media & Society* 8 (3): 379–400. <https://doi.org/10.1177/1461444806061949>
- Kuipers, G. (2008) "The sociology of humor", 361–398 i V. Raskin (red.) *The primer of humor research*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kuipers, G. (2011) "The politics of humour in the public sphere. Cartoons, power and modernity in the first transnational humour scandal", *European Journal of Cultural Studies* 14 (1): 63–80. <https://doi.org/10.1177/1367549410370072>
- Kuipers, G. & B. Van der Ent (2016) "The seriousness of ethnic jokes. Ethnic humor and social change in the Netherlands 1995–2012", *Humor* 29 (4): 605–633. [10.1515/humor-2016-0013](https://doi.org/10.1515/humor-2016-0013).
- Liliequist, C. (2023) "Can you joke about anything? Freedom of speech, entitlement and context in humour", *Nordlit* 51 (2):120–137. <https://doi.org/10.7557/13.6873>.
- Lockyer, S. & M. Pickering (2008) "You must be joking. The sociological critique of humour and comic media", *Sociology Compass* 2 (3): 808–820. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2008.00108.x>
- Lundström, C. & T. Hübinette (2020) *Vit melankoli. En analys av en nation i kris*. Göteborg: Makadam förlag.
- Malmqvist, K. (2015) "Satire, racist humour and the power of (un)laughter. On the restrained nature of Swedish online racist discourse targeting EU-migrants begging for money", *Discourse & Society* 26 (6):733–753. <https://www.jstor.org/stable/26376348>
- Matsuda, M. J., C. R. Lawrence, R. Delgado & K. Crenshaw (1993) *Words that wound. Critical race theory, assaultive speech and the first amendment*. London: Routledge.
- Milani, T. M. & J. E. Richardson (2021) "Discourse and affect", *Social Semiotics* 31 (5): 671–676. <https://doi.org/10.1080/10350330.2020.1810553>
- Mudambi, A. (2019) "Racial satire, race talk, and the model minority. South Asian Americans speak up", *Southern Communication Journal* 84 (4): 246–256. <https://doi.org/10.1080/1041794X.2019.1639211>
- Oring, E. (2003) *Engaging humor*. Urbana: University of Illinois Press.
- Peréz, R. (2014) "Racist humor: then and now", *Sociology Compass* 10 (10): 928–938. <https://doi.org/10.1111/soc4.12411>
- Pérez, R. (2023) "Why study racist humour? An invitation to critical humour studies", *Identities* 30 (5): 777–784. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2023.2247897>

- Pickering, M. & S. Lockyer (2009) "Introduction. The ethics and aesthetics of humour and comedy", 1–26 i S. Lockyer & M. Pickering (red.) *Beyond a joke. The limits of humour*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Purcell, D., M. Scott-Brown & M. Gokmen (2010) "Achmed the dead terrorist and humor in popular geopolitics", *GeoJournal* 75 (4):373–385. <https://www.jstor.org/stable/41148405>
- Rapley, T. & G. Rees (2018) "Collecting documents as data", 378–391 i U. Flick (red.) *Collecting Documents as Data*. SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781526416070>
- Sanz, M. J. P. (2012) "Ethnic humour and political advertising", 211–230 i J. Chovanec & I. Ermida (red.) *Language and Humour in the Media*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Voyer, A. & A. Lund (2020) "Importing American racial reasoning to social science research in Sweden", *Sociologisk forskning* 57 (3–4):337–362. <https://doi.org/10.37062/sf.57.21982>
- Weaver, S. (2010) "Developing a rhetorical analysis of racist humor. Examining black jokes on the Internet", *Social Semiotics* 20 (5): 537–555. <https://doi.org/10.1080/10350330.2010.513188>
- Weaver, S. (2011) "Jokes, rhetoric and embodied racism. A rhetorical discourse analysis of the logics of racist jokes on the internet", *Ethnicities* 11 (4): 413–435. [10.1177/1468796811407755](https://doi.org/10.1177/1468796811407755)
- Wetherell M. (2012) *Affect and emotion. A new social science understanding*. London: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781446250945>
- Wetherell M. (2013) "Affect and discourse – what's the problem? From affect as excess to affective/discursive practice", *Subjectivity* 6 (4): 349–368. <https://doi.org/10.1057/sub.2013.13>
- Wiksten, M., R. Jonsson & A. G. Franzén (under utgivning) "'If you want some pussy, give us freedom.' Girls' taboo-breaking humor between the subversive and the normative", *Journal of Language and Gender*.
- Willet, C. & J. Willet (2019) *Uproarious. How feminists and other subversive comics speak truth*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Författarpresentation

Rickard Jonsson är professor i barn- och ungdomsvetenskap vid Stockholms universitet. Hans lingvistiska/etnografiska forskning handlar om identitetsskapande, språkanvändning och humor i ungas vardagsliv.
Kontakt: rickard.jonsson@buv.su.se

Den här artikeln är skriven inom det VR-finansierade projektet *Humor på allvar: Makt och motstånd i multi-etniska utbildningskontexter* (2019-04988). Ett varmt tack till er som läst och kommenterat texten i olika versioner: Anna Franzén, Björn Sjöblom, Kalle Berggren, Henning Årman, Kaly Halkawt och Martina Wiksten. Alla kvarvarande brister är mina egna.

Plats, gemenskap och identifikation i rasifierade berättelser om klassmobilitet

Place, community, and identification in racialized narratives of class mobility.

Research on class mobility is a well-established field with a long tradition within sociology. Several qualitative studies have explored the experiences of class mobility, both focusing on class and from an intersectional perspective. However, these studies have almost exclusively dealt with the individual aspects of upward class mobility. This article, by contrast, explores the collective aspects, specifically the significance of actual and imagined communities in class mobility narratives. Drawing on interviews and theories on identification, community, and place, this study analyzes the mobility experiences of class-mobile individuals from the racialized working class who grew up in *förorten* (marginalized neighborhoods) in Sweden. The article identifies two central communities in the narratives. The first is the actual family as community, where class mobility is portrayed as a collective goal, shaped by the family's sacrifices and shared aspirations. The second community is an imagined place-based community connected to *förorten* as a symbolic space. Referring to these place-bound identifications, the participants strive both to "give back" to these communities and to act as good representatives of *förorten*.

Keywords: class mobility, migration, family, marginalized neighborhood, community

DET FINNS ETT allt större intresse i den samtida svenska politiska debatten för individuell uppåtriktad social mobilitet, särskilt genom utbildning, vad som till vardags brukar kallas klassresor. Att politiska partier i Sverige är inspirerade av idén om den amerikanska drömmen och ser klassmobilitet som det naturliga svaret på ojämlikhet är egentligen inget nytt, men har alltmer kommit att dominera diskussionen om ojämlikhet i Sverige (Sohl & Molina 2012). I kontrast till detta ideal pekar ett flertal studier på en ökande ojämlikhet i Sverige som dessutom i hög grad är rasifierad (Ålund, Schierup & Neergaard 2017; Therborn 2018), en växande utbildnings- och boendesegregation (Amin, Lindberg & Dahlstedt 2002; Dahlstedt 2007; Bunar & Sernhede 2013) samt en alltmer prekär arbetsmarknad även för högskoleutbildade (Thålin 2007; Ålund, Schierup & Neergaard 2017; Broström, 2018).

Uppåtriktad klassmobilitet framställs dock inte bara som en lösning på den växande klassojämlikheten i samhället, utan anses även kunna lösa samhällsproblem relaterade till Sveriges förorter. På Järvaveckan¹ under valåret 2018 höll moderatledaren Ulf Kristersson ett tal om just den uppåtriktade individuella klassresan, som enligt hans

1 Järvaveckan är en årligt återkommande politikervecka, i likhet med Almedalsveckan, som äger rum på Spånga IP i nordvästra Stockholm. Syftet är att föra den politiska makten närmare förorten, dess invånare och de utmaningar förorten står inför.

mening kommer an på individers egna val och ansträngningar (Kristersson 2018). Den klassmobilitet Kristersson beskriver antas även fylla ett integrationspolitiskt syfte, då det individuella uppbrott som både i det offentliga samtalet och i forskningen om klassmobilitet framställs som symptomatisk för uppåtriktad klassmobilitet förespråkas som ett sätt att bryta reproduktionen av ett så kallat ”kulturellt utanförskap”.² Kristerssons tal är bara ett av flera exempel på den politiska retorik och praktik som framställer ”kulturellt utanförskap” som problematiskt och som något individer måste lämna för att kunna bli klassmobila. Det ”kulturella utanförskapet” knyts både till familjen och till förorten, och dessa faktiska och föreställda gemenskaper antas reproducera ”kulturellt utanförskap”, ojämlikhet och segregation. Detta går i linje med en större politisk trend där förorten och dess invånare alltmer kommit att framställas som ett allvarligt politiskt problem som behöver åtgärdas (Dahlstedt 2009), trots att de hör till dem som har drabbats hårdast av de politiska förändringar som har ägt rum under de senaste decennierna.

Trots att hindren för klassmobilitet ofta tillskrivs just familjen och uppväxtplatsen har klassmobilitetsforskningen dominerats av en individcentrerad förståelse av klassmobilitet (se exempelvis Lawler 1999; Friedman 2016). I kontrast till detta fokuserar denna artikel på berättelser om klassmobilitetens kollektiva aspekter hos uppåtriktad klassmobila och rasifierade personer med erfarenhet av att växa upp i förorten. Närmare bestämt utforskar artikeln vilken betydelse faktiska och föreställda gemenskaper i form av familjen och förorten som symbolisk plats ges i dessa klassmobilitetsnarrativ.

Individuella och kollektiva aspekter av klassmobilitet

Forskning om klassmobilitet är ett väletablerat ämne med lång historia inom sociologin (Goldthorpe 1987; Erikson & Goldthorpe 1992; Bertaux & Thompson 1997; Brown, Reay & Vincent 2013; Lawler & Payne 2018). Flera studier har utforskat de kulturella och subjektiva dimensionerna av uppåtriktad klassmobilitet, ofta med inspiration från Bourdieus (2010, 2012) förståelse av klass och klassreproduktion. Dessa studier har belyst fenomen som ”the price of the ticket” (Friedman 2013) och ”the hidden injuries of class” (Sennett & Cobb 1977; Cole & Omari 2003), det vill säga klassmobila personers självtvivel och känslor av främlingskap i mötet med medel- och överklassen, trots ansträngningar att ”passa in”.

I dessa studier beskrivs arbetarklassen ofta som en klass individen vill lämna – inte enbart på grund av bristande ekonomiska och kulturella resurser, utan också med tanke på det låga värde som tillskrivs arbetarklassen. Vidare visar forskning hur klassmobila individer beskriver erfarenheter av uppbrott och disidentifikation med sin ursprungsklass, vilket ofta även innebär en distansering från familjen och platsen där de växt upp. Detta skapar en form av dubbel isolering där individer slits mellan två världar (Granfield 1991; Trondman 1994; Lawler 1999; Jones 2003; Lehmann 2009; Torres 2009; Reay, Crozier & Clayton 2009, 2010; Friedman 2016). Temat

2 För en diskussion om utanförskapsbegreppet i en svensk kontext, se Bengtsson 2012.

om kluvna identiteter och känslan av att inte höra hemma vare sig i den gamla eller den nya klassmiljön är återkommande och kan enligt Sohl (2011:11) beskrivas som "klassresans kanon".

Vad flera av ovannämnda studier har gemensamt är att de tenderar att fokusera enbart på klassperspektivet eller, i vissa fall, hur klass och kön samverkar. Ett växande forskningsfält, präglad av intersektionell teori, har dock på senare tid utvidgat analysen av uppåtriktad klassmobilitet genom att bryta med det ensidiga fokuset på klass (Bettie 2002; Cole & Omari 2003; Vincent, Ball, Rollock m.fl. 2013; Rollock 2014; Sohl 2014). Denna forskning har bidragit med en mer komplex förståelse genom att belysa hur andra identitetskategorier och maktstrukturer påverkar upplevelsen av klassmobilitet. Med ett intersektionellt perspektiv synliggör dessa studier hur andra kategorier eller maktstrukturer inte bara kan läggas till analysen av klass, utan snarare förändrar hur klass(mobilitet) fungerar och erfars, vilket understryker hur klass- och rasojämlighet samspelar. Vad dessa studier ger vid handen är att ett alltför snävt klassfokus riskerar att osynliggöra att det finns andra samhällsliga positioner utöver klass som kan utgöra identifikationspunkter och därmed sätta i fråga idén om att klassmobilitet enbart innebär uppbrott och disidentifikation. Forskning har exempelvis visat på de speciella utmaningar som klassmobila minoriteter och rasifierade individer möter i sina nya klassmiljöer och diskuterat detta i anslutning till frågor om kategorisering och identifikation (Se exempelvis Rollock 2014). I detta sammanhang har även betydelsen av plats berörts. Loury, Modood & Teles (2005:12) menar till exempel att klassmobila etniska minoriteter ofta väljer att stanna kvar eller återvända till socialt och ekonomiskt marginaliserade områden, trots ekonomiska möjligheter att bosätta sig i mer välbärgade områden, på grund av de "resurser och identitetsuppehållande strategier som tillhandahålls" av dessa platser (se även Vallejo 2012). Detta blir särskilt viktigt med tanke på de psykologiska och identitetsmässiga utmaningarna, såsom ensamhet och isolering, som uppåtriktad klassmobila minoriteter och rasifierade kan uppleva som en följd av underrepresentation i många utbildnings- och yrkesmiljöer. Gemenskaperna fungerar som viktiga stödsystem för hantering av de erfarenheter av rasism och diskriminering som ofta förekommer i de vita medelklassmiljöer där dessa individer befinner sig.

Oavsett om forskningen är intersektionell eller enbart studerar klass har den dock hittills nästan uteslutande fokuserat på de individuella aspekterna av klassmobilitet (Trondman 1994; Jones 2003; Wennerström 2003; Friedman 2016). I kontrast till detta har migrationsforskningen ofta berört vad som kan beskrivas som de kollektiva aspekterna av klassmobilitet, även om klassmobilitet inte varit det primära studieobjektet. Dessa främst nordamerikanska studier undersöker vanligtvis migrerade gruppers klassmobilitet i relation till familjen. Ett centralt tema, som även berörs i denna artikel, är hur klassmobilitet blir ett familjeprojekt som överförs mellan generationer, särskilt genom familjens höga utbildningsambitioner (Suarez-Orozco 1987; Higginbotham & Weber 1992; Hagelskamp, Suárez-Orozco & Hughes 2010; Basit 2012; Oso & Suárez-Grimalt 2017). Forskning om "andra generationens invandrare" har även visat hur tillgång till strukturella förklaringar – som synliggör att familjens arbetarklassposition efter migrationen inte beror på individuell brist utan på samhällsliga villkor – kan

fungera som motivation för klassmobilitet (Bettie 2002; Shahrokni 2020). På liknande sätt framhåller Bettie (2002) *family stories* – berättelser om familjens klassposition före migration och de uppföringar som migrationen medfört – som en viktig drivkraft för klassresenärerna i hennes studie (Se även Gándara 1995; Portes & Fernández-Kelly 2008).

Trots att dessa studier i viss mån fokuserar på klassmobilitetens kollektiva aspekter, ligger tyngdpunkten alltså nästan uteslutande på familjens roll snarare än på större faktiska och föreställda gemenskaper. En studie som dock sammanför familjens roll och större gemenskaper är Shahrokni (2020), som undersöker nordafrikanska klassresenärer i Frankrike. Shahrokni (2020) visar hur familjen, men även informanternas bredare gemenskaper och de marginaliserade bostadsområden de kommer ifrån, fungerar som viktiga drivkrafter och stödsystem under deras klassresa. Shahrokni (2020) synliggör på så vis vikten av att skifta fokus från ett individcentrerat sätt att förstå klassmobilitet till ett kollektivt perspektiv, vilket öppnar för en kritisk granskning av de erfarenheter av uppbrott och disidentifikation som flertalet studier beskriver som typiska för uppåtriktad klassmobilitet.

Även om Shahrokni (2020) inte specifikt teoretiserar kring platsbundna tillhörigheter och gemenskaper, ger hennes studie vid handen att sådana platstillhörigheter kan vara betydelsefulla för klassmobila individer från *banlieues*.³ Frågan om platsens betydelse är dock välbeforskad, särskilt inom ungdomsforskning och kulturgeografi, där just marginaliserade platser såsom förorten har stått i fokus. I en svensk kontext, där det har funnits ett starkt fokus på urbana miljöer, har många studier behandlat ungdomar från förorten och visat hur platsen spelar en avgörande roll för deras identitetsskapande och livsvillkor (Lundström 2007; Bunar and Sernhede 2013; Sixtensson 2018; Valizadeh 2023). Studier visar även hur platser som markeras som marginaliserade och perifera i själva verket kan utgöra medelpunkten i människors liv (Paulgaard 2008; Faber & Nielsen 2015), vilket inte minst illustreras genom berättelserna hos deltagarna i denna studie. I kontrast till samtida idealiseringar av mobilitet och påståendet att plats skulle ha minskat i betydelse i dagens samhälle (se exempelvis Giddens 1999 [1991]), pekar alltså studier på hur platser sociala, materiella och kulturella förhållanden kan ha djupgående konsekvenser för individers identiteter och tillhörigheter (Farrugia 2015; Farrugia & Wood 2017).

Vad dessa studier sammanfattningsvis pekar på är att det kan finnas viktiga gemenskaper och identifikationspunkter med grund i erfarenheter av rasifierade och rumsliga ojämlikheter som kan överbrygga klasskillnader och således vara av betydelse för hur rasifierade klassmobila personer erfar och ger mening åt sin klassmobilitet. De diskussioner som sammanfattats ovan knyter därför an till temat för denna studie på flera sätt, då de lyfter fram forskningens fokus på familjens betydelse för klassmobilitet. Samtidigt har frågan om betydelsen av andra gemenskaper utanför familjen inte utforskats i samma utsträckning. Tidigare forskning har inte heller berört hur platser

3 *Banlieues* är den franska motsvarigheten till svenska förorter, det vill säga geografiska och symboliska platser som är föremål för territoriell stigmatisering (Wacquant 2007).

och gemenskaper tillskrivs betydelse av klassmobila individer.

Identifikation och gemenskaper

Denna studie utgår från en förståelse av identiteter och identitetsskapande som både individuella och kollektiva sociala processer (Brah 1996; Hall 1999; Yuval-Davis 2006; Jenkins 2014; Collins & Bilge 2016). Denna konstruktivistiska utgångspunkt innebär att identiteter inte ses som något essentiellt eller oföränderligt, utan som dynamiska och pågående processer som är historiskt förankrade samt kulturellt och socialt konstruerade. Som Hall (1999:233) uttrycker saken är identiteter inte "något givet bortom tid och rum, historia och kultur", utan något som ständigt produceras. Dessa processer är dock alltid inbäddade inom diskursiva och institutionella ramar, vilket gör att identifikationer också måste förstås i ljuset av hur människor positioneras inom olika maktstrukturer.

Vidare sker identitetsskapandet genom (dis)identifikationer, där individer och grupper omformar sina identiteter utifrån sin position i världen och i förhållande till andra. Hall (1996, 1999) använder begreppet identifikation för att synliggöra hur människor identifierar sig med olika gemenskaper utifrån föreställningar om en gemensam nämnare, såsom gemensam historia, kultur eller liknande erfarenheter. Hall (1996, 1999) exemplifierar detta genom att hänvisa till hur olika grupper som levde på Jamaica under 1970-talet utifrån en gemensam erfarenhet av kolonialism och samtida koloniala kategoriseringar skapade den kollektiva identiteten svarta som en form av motstånd mot marginalisering och exkludering. Identiteten svart skapades alltså inte utifrån någon föreställning om gemensamt ursprung eller sann essens, utan utifrån erfarenheten av att kategoriseras och behandlas som "samma". Precis som i Halls exempel, där olika grupper samlades under identiteten svart för att uttrycka gemenskap och solidaritet, ger deltagarna i denna studie uttryck för kollektiva gemenskaper när de exempelvis omtalar sig själva som "vi förortsbor". Gemenskaper är emellertid inte alltid faktiska, utan kan också vara föreställda. Begreppet *föreställda gemenskaper* fångar hur individer kan känna tillhörighet till en grupp även om de inte nödvändigtvis har någon direkt kontakt med andra gruppmedlemmar (Anderson 1992 [1983]). Sådana gemenskaper betonar föreställningar om likhet snarare än skillnad, även om skapandet av gemenskaper förutsätter att gemenskapens gränser dras någonstans. I denna studie tjänar föreställda gemenskaper som ett verktyg för att förstå studiedeltagarnas identifikationer när de talar om sin mobilitet i förhållande till olika gemenskaper och den mening de tillskriver den.

Även om föreställda gemenskaper bygger på idén om en gemensam identitet, handlar det ofta också om en känsla av att tillhöra en viss plats eller region, så att platsen blir en del av den kollektiva identiteten och känslan av tillhörighet (Rose 1995). På så vis kan begreppet föreställda gemenskaper fånga upp relationen mellan plats och identitet. Platsen, eller närmare bestämt förorten, ska i denna studie inte bara förstås som en geografisk belägenhet, utan också som en socialt och politiskt konstruerad kategori präglad av ras och klass (Massey 1994; Brah 1996; Yuval-Davis 2006; Molina

2007). Likväl utgör förorten en symbolisk plats för gemenskap och identifikation. Då plats, precis som identitet, är en socialt och politiskt konstruerad kategori finns det en maktaspekt där olika föreställningar knyts till olika platser, vilket i sin tur formar hur människor skapar sin identifikation med platsen och förhåller sig till den (Rose 1995). Detta betyder dock inte att negativa föreställningar om en plats per automatik anammas av alla, då platser som marginaliseras och stigmatiseras både kan fungera begränsande och stärkande (Rose 1995). Att bo på en plats som uppfattas negativt kan med andra ord framkalla motståndshandlingar och alternativa berättelser om platsens betydelse (hooks 1990). Detta är uttryck för hur människor förhandlar om sin plats i världen och sin identitet i förhållande till dominerande föreställningar om platsen i fråga. Det är här idéer om makt och motstånd blir centrala. Genom att formulera alternativa platskänslor som sätter i fråga de negativa stereotyperna kan individer skapa utrymme för motstånd och gemenskaper.

Studiens utformning

Artikeln material består av livsberättelseintervjuer genomförda inom ramen för en större studie om klassmobilitet i förhållande till plats och ras. Studiedeltagarna, åtta kvinnor och tre män födda mellan tidigt 1980-tal och sent 1990-tal, har erfarenhet av uppåtriktad klassmobilitet genom utbildning. Samtliga är uppvuxna i Sverige, i områden som brukar beskrivas som förorter.⁴ Dessa förorter ligger med ett undantag i en av Sveriges större städer. Studiedeltagarna har antingen själva eller genom minst en förälder erfarenhet av migration till Sverige. Samtliga har erfarenhet av att rasifieras på ett sätt som exkluderar dem från den svenska nationella gemenskapen, eller för att låna Katarina Mattssons terminologi: de kategoriseras inte som "obestridliga svenskar" (Mattsson 2005:152). Några av deltagarnas föräldrar har genomgått en nedåtgående klassresa efter migrationen till Sverige. Ett fåtal föräldrar har lyckats förvärva eller återvinna en medelklassposition i Sverige sedan studiedeltagarna blivit vuxna, men de flesta befinner sig fortfarande i en arbetarklassposition. Samtliga deltagare har dock inlett sin klassmobilitet från en ekonomisk och geografisk position som kan beskrivas som arbetarklass.

Deltagarna rekryterades via sociala medier, främst Facebook, där information om studien delades i större diskussionsgrupper som fokuserar på frågor om rasism och samlar personer med erfarenhet av ämnet. Inlägget spreds också av antirasistiska organisationer på Facebook och förortsorganisationer på Instagram. Information om studien delades även på mina privata sociala medier och delades vidare av personer i min bekantskapskrets på deras sociala medier. Det är därför rimligt att anta att i alla fall en viss andel av studiedeltagare är engagerade i frågor som rör rasism eller förorten. Detta kan ha påverkat deras svar och i sin tur studiens resultat, där perspektiv från

⁴ Begreppet förorten brukar användas för att beskriva de miljonprogramsområden som byggdes mellan år 1965 och 1974, men som jag nämnde i det föregående avsnittet används förorten i denna studie i symbolisk mening snarare än geografisk (Alinia 2006).

individer som inte är aktiva i dessa frågor kan ha saknats. Detta utgör en potentiell begränsning i studiens övergripande slutsatser. Rekrytering via sociala medier medför även etiska överväganden, särskilt kring deltagarnas konfidentialitet, då inlägg om studien var synliga för andra i grupperna. Intresserade ombads dock att kontakta mig privat snarare än att interagera offentligt. Eftersom dessa forum har över tusen medlemmar eller följare blev det ännu svårare att identifiera studiedeltagarna. Vidare har detaljer i studiedeltagarnas berättelser vid behov raderats eller ändrats för att minska risken för identifiering, men detta på ett sätt som inte påverkar analysen (Kvale & Brinkmann 2014).

Narrativ forskning, som ligger till grund för denna studie, är ett tvärvetenskapligt fält med fokus på biografiskt material och två huvudsakliga inriktningar: en som betonar narrativets form och en som fokuserar på innehållet (Lieblich, Tuval-Mashiach & Zilber 1998; Johansson 2005; Chase 2011). I denna studie ligger fokus på berättelsernas innehåll, särskilt hur erfarenheter förmedlas genom berättelser (Johansson, 2005). Berättelser spelar en central roll i konstruktionen av självet och skapandet av mening. De ska förstås som meningsskapande processer där identiteter och erfarenheter formas i relation till både den samhälleliga kontext de berättas i och den faktiska intervjusituationen. Livsberättelser bör därför inte ses som faktiska redogörelser för händelseförlopp (Johansson 2005): berättandet av en livshistoria är alltid förenat med tolkningar och val som görs både medvetet och omedvetet utifrån vad studiedeltagaren vill eller bedömer som relevant att berätta om och hur hen vill illustrera upplevelser i sitt liv. Den analytiska processen i denna studie har varit tematisk (Plummer 2001; Riessman 2008), med fokus på personliga berättelser om klassmobilitet, särskilt i förhållande till faktiska och föreställda gemenskaper. Frågor som ställdes till materialet berörde vilka typer av gemenskaper som framträder när studiedeltagarna berättade om sin klassmobilitet, vilka gemenskaper de identifierar sig med och hur dessa ges mening i förhållande till den egna klassmobiliteten. Analysen följer principerna för tematisk narrativ analys och syftar till att fånga både gemensamma drag och variationer i berättelserna.

Nedan presenteras resultatet utifrån tre teman som framkom i studiedeltagarnas klassmobilitetsnarrativ. Det första temat belyser hur familjen som faktisk gemenskap på olika sätt fungerar som plats för mobilitet och motstånd mot orättvisor i fråga om ras, klass och migration. I temat som följer därefter diskuteras betydelsen av förorten som föreställd platsgemenskap som studiedeltagarna identifierar sig med och vill "ge tillbaka" till. I det sista avsnittet diskuteras hur studiedeltagarna hanterar att de tillskrivs samhälleligt stigmatiserade föreställda gemenskaper.

Familjen som arena för mobilitet och motstånd

Trots att klassmobilitet ofta betraktas som en individualistisk strävan (Littler 2018), finns det som nämnts tidigare en växande mängd studier, framför allt inom migrationsstudier, som understryker familjens centrala roll under denna process. Inom både diasporaforskningen och svart feministisk teori betonas familjen som nyckelplats

för skapandet av identiteter, gemenskaper och motstånd mot strukturella orättvisor (hooks 1990; Brah 1996). Familjen kan förstås både i en vidare bemärkelse som en föreställd diasporagemenskap eller rasifierad gemenskap och i en snävare mening som den faktiska familjen. I denna studie framträder familjen som en faktisk gemenskap i deltagarnas berättelser om klassmobilitet, där den fungerar som en form av kamp-gemenskap (Hamann & Türkmen 2020; jfr hooks 1990). Detta begrepp betecknar faktiska gemenskaper mellan individer som förenas i gemensam kamp mot ojämlikhet och i strävan mot gemensamma mål trots att det inte förekommer någon fullständig identifikation dem emellan.

Deltagarna framhäver den faktiska familjens avgörande betydelse i deras klassmobilitetsnarrativ. De berättar om sina föräldrars kamp mot strukturella hinder, särskilt på arbetsmarknaden, och knyter sina egna utbildningsframgångar, och därmed även sin klassmobilitet, till en större berättelse om familjens erfarenheter av migration, rasism och ojämlikhet. Luna, en av studiedeltagarna, beskriver det så här:

Intervjuare: Hur kom du på att du ville plugga på universitet?

Luna: Det är den, jag kommer inte ens på det. Man har grävt den vägen åt mig. Jag tror faktiskt inte jag hade pluggat, om inte det vore för mina föräldrar.

Senare säger hon:

Luna: [J]ag hade ändå tur med att jag hade en mamma som alltid var efter mig. Jag hade en pappa du vet som ... De båda kastade sina drömmar för att jag skulle få drömma. Så de var ju alltid där bakom mig och piskade mig och "lyssna, det räcker inte med ett VG, det räcker inte med detta", du vet. Alltså du förstår. Den mentaliteten [...] Så jag hade ändå tur som hade dem som var efter mig hela tiden, vilket också skapade mål inom mig [...] Och min pappa har alltid sagt det, ända sen vi har varit små "ni två ska bli någonting högt upp i samhället." För han har ju fattat. Han har ju sett hur mycket bajs han har ätit och tänkt "det här ska inte mina barn utstå."

Citatet ger en inblick i hur familjegemenskapen har varit betydelsefull för Lunas klassmobilitet. I sammanhanget ska arbetet för att Luna ska klassmobil förstås som gemenskapens kamp mot de orättvisor som deras migration till ett rasifierat klassamhälle har inneburit. När hon beskriver grunden till sin klassmobilitet är det familjens uppostringar och kamp som står i centrum. De har inte bara behövt "kasta sina drömmar" för att hon ska kunna "drömma", utan har också levt ett liv i Sverige som en del av den rasifierade arbetarklassen, vilket Luna sammanfattar med uttrycket "ätit bajs". Detta konkretiserar hon senare i intervjun när hon talar om den exploatering och rasistiska diskriminering som hennes pappa har upplevt på arbetsmarknaden. Utbildning framstår som det huvudsakliga redskapet för att nå gemenskapens mål, och Lunas berättelse knyter tydligt an till Mirzas (2007) begrepp *educational desire* – en längtan efter utbildning som ett medel för att övervinna strukturella hinder och skapa en bättre framtid. Detta narrativ speglar liknande berättelser i Sohls (2014, 2018) studier om kvinnors klassmobilitet i Sverige, där en del av deltagarna också betonade föräldrarnas uppmuntran att studera vidare för att inte bara lämna arbetarklassen, utan

också hantera erfarenheter av rasism.

Att Luna dessutom säger att "[m]an har grävt den vägen åt [henne]" förstärker bilden av att hennes mål att bli klassmobil är sammanflätat med familjens gemensamma strävan. Detta indikerar att hon ser sin klassmobilitet som en del av ett större familjeprojekt, där familjen framträder som en gemenskap i kampen för en bättre framtid för nästa generation, snarare än en individuell prestation. Lunas berättelse exemplifierar på så vis hur klassmobilitet i detta sammanhang är ett resultat av en gemenskaps strävan, där det gemensamma målet om en bättre framtid står i centrum. I likhet med deltagarna i Shahroknis (2020) studie hoppas studiedeltagarna att de genom sin klassmobilitet ska kunna symboliskt kompensera några av de orättvisor som familjen har uthärdat och några av de uppostringar som de gjort – eller med Riyas ord "man [ska] verkligen visa sina föräldrar att, ja, men de har lyckats och man själv har lyckats".

Att studiedeltagarna har uppnått gemenskapens mål och numera tillhör medelklassen har dock inte inneburit en disidentifikation med familjens gemenskap. De har alltså gemensamma erfarenheter av rasism, vilket gör att deras identifikation med familjen kvarstår och att den senare förblir en viktig plats för styrka och gemenskap:

Riya: Det måste finnas ett forum där man kan ventilerar, ventilerar det man går igenom. För det är inte smooth sailing hela tiden. Vissa fajter måste jag ta, i egenskap av att vara färgad och kvinna och ha ett annat namn, som inte mina svenska kollegor behöver ta [...] Och då måste det finnas ett forum för mig där man kan hitta stöd i det, och där man kan pusha varandra och backa upp varandra.

Intervjuare: Så ni pratar om det i familjen?

Riya: Ja, ja, ja, mina syskon och föräldrar och så. Föräldrarna har också gått igenom ett arbetsliv. Och de har haft traditionella arbetaryrken, så de har alltid setts ned på. Och man blir så medveten om strukturer när man kommer in i det svenska arbetslivet på svenskarna villkor, fast ändå inte riktigt. Du står på tröskeln men du släpps inte in, fast sen när du släpps in så är du ändå the outsider, så här. Så det har varit flera metaperspektiv på detta.

Även här går det att se hur familjen kan fungera som en kampgemenskap, som utifrån olika klasspositioner delar med sig av sina erfarenheter av eller "metaperspektiv" på rasism och tillsammans utvecklar strategier för att hantera dem. När Riya talar om behovet av ett forum för att ventilerar och stötta varandra, beskriver hon hur hennes familj fungerar som en sådan plats. Familjen blir därmed en viktig plats för att hantera de utmaningar rasismen innebär, särskilt i arbetslivet, en arena för politiskt medvetande och i vissa fall för motstånd.

Platsgemenskaper och att ”ge tillbaka”

En annan viktig gemenskap som blir synlig i studiedeltagarnas klassmobilitetsnarrativ är den som är knuten till förorten. Många av studiedeltagarna identifierar sig med förorten även om de flesta inte längre bor där. Förorten fungerar som ett slags ”hem” i deras kollektiva medvetande, där en gemensam känsla av tillhörighet upprätthålls trots fysisk distans (Brah 1996). För några av deltagarna, särskilt för dem som har valt att bo kvar i sina uppväxtområden, handlar denna platsgemenskap om den faktiska plats de växt upp på och som till exempel Zakarias beskriver som sin ”tillflyktsort, där [han] kan sticka och bara vara [sig] själv.” För de flesta rör det sig dock om en föreställd platsgemenskap som sträcker sig bortom den egna förorten. Trots att deltagarna blivit klassmobila och ofta flyttat från sina uppväxtområden, känner de fortfarande en stark identifikation med förorten som symbolisk plats. Detta blir tydligt i hur de ofta beskriver sig med uttryck som ”vi från (för)orten.”

Att det just handlar om en platsgemenskap, även om den är rasifierad och klassmärkt, förstärks av att deltagarna uttrycker en viss disidentifikation med rasifierade personer som inte är uppvuxna i förorten, trots att om de numera delar klassposition med dem, samtidigt som de ofta inkluderar ”ortensvenskar” i sina platsgemenskaper. Den föreställda platsgemenskapen leder även till att flera av dem, när de flyttar, söker sig till stadsdelar som liknar deras barndomsmiljöer eller som bebos av personer som likt dem har gjort en klassresa. I citatet nedan beskriver Mirjana hur hon resonerade när hon flyttade till en annan stad och bosatte sig i ett område som liknade det hon växte upp i:

Mirjana: Nej, men jag känner ju att om jag är i ett område som är jättevitt så är det inte att jag känner mig otrygg, men det är inte på samma sätt att man känner sig hemma. Det blir lite det här att man väntar på att någon ska ha fördomar eller ha förutfattade meningar. Jag har ändå haft ganska tur i att jag inte mött mycket rasism på det sättet. Men det är ju mer att man vet vad folk har för tankar, och så när man umgås med vissa personer så hör man ju så bara ”men de typerna av människorna ...” eller ”det här området ...” [...] Jag vet inte om jag skulle kunna känna samma koppling till människorna på det sättet, att jag skulle kunna känna att vi kan ha en genuin konversation och verkligen förstå varandras upplevelser. Och jag vill ändå känna att jag bor i ett område där folk ändå har liknande bakgrund som mig själv, eller det är kanske det man fastnar i, att jag vill ändå känna att jag inte är för långt ifrån människorna som omger mig.

Mirjana betonar att det avgörande när hon skulle välja område var just möjligheten att identifiera sig med människorna på platsen. Hon föreställer sig att hon skulle ha svårt att föra samtal med människor som inte förstår hennes upplevelser och därför upplevs som långt ifrån henne. Hon ser således bortom klasskillnaderna och fokuserar på de likheter som finns mellan henne själv och förortens platsbundna gemenskap. Känslor av att höra hemma på platser som liknar dem hon växt upp i ställs i kontrast till ”jät-

tevita” platser där det finns en ständig risk för om inte rasism, så i alla fall fördomar och negativa föreställningar om den platsgemenskap hon känner tillhörighet till. Trots att hon gjort en klassresa känner hon sig fortsatt som en del av denna platsgemenskap, vilket också gör att hon reagerar negativt när personer på ”jättevita” platser ger uttryck för negativa föreställningar om förorter och människorna som bor där.

Det faktum att studiedeltagarna trots sin klassmobilitet fortsatt känner en gemenskap med förorten som föreställd plats innebär också att de har en idé om att de genom sin klassmobilitet kan ”ge tillbaka” till gemenskapen. De uttrycker en uppfattning om att klassmobiliteten inte enbart ska innebära fördelar för dem som enskilda individer, utan även gynna individer som ingår i deras platsgemenskap. För en del studiedeltagare handlar det om att använda sina nuvarande eller framtida yrkeskompetenser i kombination med egna erfarenheter av att tillhöra gemenskapen för att förbättra villkoren för individer ur kollektivet, något som kommer fram i Leylas resonemang om varför hon vill arbeta som psykolog: ”Det måste finnas psykologer som är insatta även ur andra perspektiv än vetenskapen [] eftersom det är ett så stort gap. Det är en extrem efterfrågan. Folk mår dåligt. Mammor och pappor som blivit av med sina barn i gatuvåld, eller vad som helst.” Vidare återkommer flertalet studiedeltagare till att de antingen inom ramen för sitt lönearbete eller ideellt arbetar för att ge tillbaka till platsgemenskapen genom att agera förebilder med utgångspunkt i egna erfarenheter av att tillhöra den rasifierade arbetarklassen från förorten. Poängen med att agera förebilder beskrivs i huvudsak vara att inspirera andra i liknande position att bli klassmobila. Detta kommer fram i följande citat från Luna, en av de deltagare som har valt att bo kvar i området hon växte upp i. När jag frågar henne hur det kommer sig att hon genomgående i sitt arbetsliv har arbetat med ungdomar som marginaliseras i samhället svarar hon:

Luna: Jag kände igen mig i dem. Jag kände igen mig i dem jättemycket. Jag kände igen mig i det här utanförskapet. Jag hittade en gemenskap med dem, jag förstod dem [...] För att jag är från exakt samma bakgrund. Och det kommer främst utifrån att jag har sett vad jag kan göra för skillnad, bara att den här vuxna personen eller den här ... främst den här ungdomen kan kolla på mig och tänka ”om du har gjort det så kan jag göra det”. Och det är främst det som har drivit mig. För att när jag växte upp, det fanns ingen. Jag kunde inte kolla på någon och tänka ”om du har gjort det så ska jag göra det”. Jag kunde inte identifiera mig med någon. Alla lärare var svenskar eller från andra områden. Det fanns inga jag kunde identifiera mig med. Så det var skitviktigt för mig att vara den människan för de här ungdomarna, eller för de här vuxna personerna [...] Och det där började formas sen när jag började jobba med de här [ungdomarna], där blev det extra tydligt för mig. För att där, det var så här, men vi är inte bara ... vi är utsatta över hela världen, ungdomarna, de är utsatta över hela världen. Det är inte bara [förort]. Förstår du? Så det blev en passion för mig. Ungdomar i just utsatta områden.

När Luna säger att ungdomar i utsatta områden är ”utsatta över hela världen”, pekar hon på just det faktum att det rör sig om en föreställd gemenskap. Dessa gemenskaper är inte begränsade till en fysisk plats, utan sträcker sig över geografiska gränser och omfattar en större gemensam erfarenhet av kamp och utsatthet – en gemenskap som hon själv identifierar sig med. Hennes vilja att ”ge tillbaka” bygger alltså på hennes egna erfarenheter av att känna tillhörighet till denna föreställda gemenskap. När hon sedan beskriver hur hon arbetar för just denna gemenskap konkretiserar hon sitt engagemang och kopplingen till den. Hon ser sitt arbete som en fortsättning av den kamp hon själv har fört och vill se till att andra i gemenskapen inte får samma brist på förebilder. Detta illustrerar hur föreställda gemenskaper kan tjäna som en stark drivkraft för att stödja andras klassmobilitet. Hon ser sin roll som inspiratörens, där ömsesidig identifikation mellan henne och andra i gemenskapen blir ett centralt element.

Att agera representant för gemenskapen

Som avsnittet ovan visar identifierar sig studiedeltagarna med förorten som en föreställd platsgemenskap. Samtidigt har deras klassmobilitet ofta lett till att de delvis skrivs ut ur denna gemenskap av det kringliggande majoritetssamhället. Till skillnad från som lyfts fram i tidigare studier, där klassmobila personer tenderar att disidentifiera sig med sina tidigare gemenskaper och i stället försöker ”passa in” i den nya klassmiljön, vill studiedeltagarna vara goda representanter för förorten och på så sätt skapa motberättelser om förorten och dess invånare. Deras sätt att agera som goda representanter innebär att de aktivt väljer att inte distansera sig från förorten:

Yasin: Jag märker att jag har hamnat mer och mer i det här facket, den här lyckade invandraren. Så därför kanske att jag faller ännu hårdare på min bakgrund från [förort] [...] det blir lätt kanske att ”ja, men du är inte som de”. Vad då, jag är exakt som de. [...] Så för mig har det också varit ett statement, faktiskt, att säga [förort], [...] ”nej, jag kommer faktiskt från [förort], från förskolan hela vägen till gymnasiet” brukar jag säga. Att de då också kanske får en annan bild av [förort].

I citatet framgår att Yasin har nått en viss framgång, vilket har lett till att han kategoriseras som en ”lyckad invandrare”. För Yasin upplevs denna etikett som ett försök att tillskriva honom en position som ”annorlunda” eller ”inte som de andra” från förorten. I stället för att acceptera majoritetssamhällets försök att separera honom från denna grupp, insisterar han på sin identifikation med förorten. För honom är förorten inte bara den plats han kommer ifrån, utan även en central del av hans identitet, något han aktivt anammar snarare än distanserar sig ifrån. Genom att säga att han ”är exakt som de” ifrågasätter Yasin den diskurs som försöker separera klassmobila individer från förorten från dem som förblir marginaliserade.

Detta kan jämföras med Borns (2024) studie om klassmobila förortsbor, vars deltagare gärna berättar om sin förortsbakgrund. Dock gör de detta ofta för att bygga upp ett narrativ om individuella framsteg och den ”lyckade förortsbon” som har blivit

tillräckligt klassmobil för att lämna förorten. Detta skiljer sig från deltagarna i min studie, som snarare berättar om sin förortsbakgrund i syfte att förändra den dominerande bilden av förorten.

Oviljan att disidentifiera sig med förorten verkar därför också vara knuten till en önskan att skapa en motberättelse som ifrågasätter de stereotyper som ofta kopplas till förorten och dess invånare. Yasin verkar känna ett ansvar för att representera förorten på ett sätt som utmanar de negativa föreställningar som finns om dess invånare. Hans insisterande på fortsatt identifikation med förorten kan ses som ett försök att vidga förståelsen av vad det innebär att komma från förorten samt att skapa en mer nyanserad bild av denna plats i majoritetssamhällets ögon.

Sammanfattning

Som nämndes i inledningen har klassmobilitet ofta beskrivits som ett individuellt projekt där individen bryter med sin tidigare klass. Denna process beskrivs ofta leda till disidentifikation, distansering och uppbrott med individens familj och uppväxtplats. Den här studien ger dock en annan bild, och i likhet med Shahrokni (2020) har jag argumenterat för att klassmobilitet inte enbart kan förstås som en uteslutande individuell erfarenhet. I stället lyfts två centrala gemenskaper fram: den faktiska familjegemenskapen och den föreställda platsgemenskap som förorten utgör.

Studien visar på familjens centrala roll i klassmobilitetsnarrativen, där familjen fungerar som en kampgemenskap som verkar för att möjliggöra klassmobilitet och hantera erfarenheter av rasism över klassgränser. Drivkraften bakom klassmobiliteten beskrivs botten i kollektiva erfarenheter av marginalisering och ojämlikhet snarare än enbart individuell strävan efter ekonomiska fördelar och samhällig status. Familjens uppoffringar, särskilt föräldrarnas erfarenheter av ett hårt arbetsliv, ses därför som en del av mobilitetsprocessen. Klassmobilitet uppfattas således inte som en individuell prestation utan som ett familjeprojekt, där utbildning blir ett centralt verktyg för att skapa en bättre framtid.

Därutöver framträder förorten som en central föreställd gemenskap som sträcker sig utöver den egna förorten. Studiedeltagarna beskriver hur identifikationen kvarstår även sedan de genomgått en klassresa och i många fall även flyttat därifrån. Mot bakgrund av detta ser de sin klassmobilitet som en möjlighet att "ge tillbaka" till förorten genom sina nyvunna yrkesroller och erfarenheter. De agerar som förebilder och använder sina kompetenser för att söka förbättra villkoren och möjliggöra klassmobilitet för andra med liknande bakgrund. Vidare innebär deltagarnas identifikation med förorten att de i stället för att distansera sig från sin bakgrund, som tidigare forskning ofta visat, försöker utmana stereotyper och skapa mer nyanserade bilder av förorten i majoritetssamhällets ögon.

Även om denna studie fokuserar på de kollektiva aspekterna av klassmobilitet, med tonvikt på identifikation och gemenskap, bör det påpekas att det inte handlar om någon okomplicerad samhörighet. En möjlig fråga är också huruvida det är möjligt att förändra rådande strukturella förhållanden genom att "ge tillbaka" och försöka möjlig-

göra klassmobilitet för andra. Slutsatsen är dock att klassmobilitet inte kan beskrivas ur ett strikt individcentrerat perspektiv, utan måste sättas in i ett större sammanhang som inbegriper migration, rumslig ojämlikhet och rasism.

Sammanfattningsvis vill jag att återkoppla till den politiska diskurs som beskrevs i inledningen, enligt vilken klassmobila personer med förorts- och migrationsbakgrund bör bryta med de gemenskaper som familjen och förorten utgör. Denna stigmatiserande diskurs ser inte bara dessa gemenskaper som ett hinder för klassmobilitet, utan bygger även på logiken att det enda sättet att bli framgångsrik och integrerad är att bli klassmässigt och geografiskt mobil. Detta i sin tur antyder att det är något fel på individers utgångspunkter, som bara kan lösas genom att man lämnar dem bakom sig. I denna studie framkommer dock en annan berättelse, som ifrågasätter idén om klassmobilitet som uppbrott och aidentifikation. Även om det finns en risk för romantisering, ger denna motberättelse en alternativ bild av klassmobilitet som ett sätt att konstruera värdefulla lokala identiteter, där förankringen i familj och förort upprätthålls. Detta bekräftar tidigare studier som visat att kollektiva gemenskaper utöver klass, faktiska eller föreställda, kan skapa starka och viktiga identifikationspunkter, något som komplicerar bilden av klassmobilitet som en fråga om uppbrott och distans.

Referenser

- Alinia, M. (2006) "Invandraren, förorten och maktens rumsliga förankring. Berättelser om vardagsrasism", 63–90 i SOU 2006:73, *Den segregande integrationen. Om social sammanhållning och dess hinder*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Amin, S., I. Lindberg & M. Dahlstedt (2002) *Det slutna folkhemmet. Om etniska klyftor och blågul självbild*. Stockholm: Agora.
- Anderson, B. (1992 [1983]) *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalisms ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.
- Basit, T. N. (2012) "'My parents have stressed that since I was a kid.' Young minority ethnic British citizens and the phenomenon of aspirational capital", *Education, Citizenship and Social Justice* 7 (2):129–143. <https://doi.org/10.1177/1746197912440857>
- Bengtsson, M. (2012) "Utanförskapet och underklassen", *Fronesis* 40–41:177–189.
- Bertaux, D. & P. Thompson (1997) *Pathways to social class. A qualitative approach to social mobility*. Oxford: Clarendon Press.
- Bettie, J. (2002) "Exceptions to the rule. Upwardly mobile white and Mexican American high school girls", *Gender and Society* 16 (3):403–422. <https://doi.org/10.1177/0891243202016003008>
- Born, A. M. (2024) "The price of the ticket revised. Family members' experiences of upward social mobility", *The Sociological Review* 7 (2):394–411. <https://doi.org/10.1177/00380261231167748>
- Bourdieu, P. (2010) *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, P. (2012) "Vad är en social klass?", *Fronesis* 40–41:117–135.
- Brah, A. (1996) *Cartographies of diaspora. Contesting identities*. London: Routledge.
- Broström, L. (2018) *Medelklassens förändrade maktposition. Deklasseringen av lärare, poliser och sjuksköterskor, samt nya klasskonflikter inom medelklassen*. Stockholm: Katalys.
- Brown, P., D. Reay & C. Vincent (2013) "Education and social mobility", *British Journal of Sociology of Education* 34 (5–6):637–643. <https://doi.org/10.1080/01425692.2013.826414>
- Bunar, N. & O. Sernhede (2013) *Skolan och ojämlikhetens urbana geografi. Om skolan, staden och valfriheten*. Göteborg: Daidalos.
- Chase, S. E. (2011) "Narrative inquiry. Still a field in the making", 421–434 i N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (red.) *The SAGE handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: SAGE.
- Cole, E. R. & S. R. Omari (2003) "Race, class and the dilemmas of upward mobility for African Americans", *Journal of Social Issues* 59 (4):785–802. <https://doi.org/10.1046/j.0022-4537.2003.00090.x>
- Collins, P. H. & S. Bilge (2016) *Intersectionality*. Cambridge: Polity.
- Dahlstedt, M. (2007) "I val(o)frihetens spår. Segregation, differentiering och två decennier av skolreformer", *Pedagogisk forskning i Sverige* 12 (1):20–38.
- Dahlstedt, M. (2009) *Aktiveringens politik. Demokrati och medborgarskap för ett nytt millenium*. Malmö: Liber.

- Erikson, R. & J. H. Goldthorpe (1992) *The constant flux. A study of class mobility in industrial societies*. Oxford: Clarendon.
- Faber, S. T. & H. P. Nielsen (2015) *Remapping gender, place and mobility. Global confluences and local particularities in Nordic peripheries*. Farnham, Surrey: Ashgate.
- Farrugia, D. (2015) "The mobility imperative for rural youth. The structural, symbolic and non-representational dimensions of rural youth mobilities", *Journal of Youth Studies* 19 (6):836–851. <https://doi.org/10.1080/13676261.2015.1112886>
- Farrugia, D. & B. E. Wood (2017) "Youth and spatiality. Towards interdisciplinarity in youth studies", *Young* 25 (3):209–218. <https://doi.org/10.1177/1103308817712036>
- Friedman, S. (2013) "The price of the ticket. Rethinking the experience of social mobility", *Sociology* 48 (2):352–368. <https://doi.org/10.1177/0038038513490355>
- Friedman, S. (2016) "Habitus clivé and the emotional imprint of social mobility", *The Sociological Review* 64 (1):129–147. <https://doi.org/10.1111/1467-954x.12280>
- Gándara, P. C. (1995) *Over the ivy walls. The educational mobility of low-income Chicanos*. Albany: State University of New York Press.
- Giddens, A. (1999 [1991]). *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Daidalos.
- Goldthorpe, J. H. (1987) *Social mobility and class structure in modern Britain*. Oxford: Clarendon.
- Granfield, R. (1991) "Making it by faking it. Working-class students in an elite academic environment", *Journal of Contemporary Ethnography* 20 (3):331–351. <https://doi.org/10.1177/089124191020003005>
- Hagelskamp, C., C. Suárez-Orozco & D. Hughes (2010) "Migrating to opportunities. How family migration motivations shape academic trajectories among newcomer immigrant youth", *Journal of Social Issues* 66 (4):717–739. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2010.01672.x>
- Hall, S. (1996) "Who needs 'identity'?", 1–18 i S. Hall & P. Du Gay (red.) *Questions of cultural identity*. London: Sage.
- Hall, S. (1999) "Kulturell identitet och diaspora", 231–244 i C. Eriksson, M. E. Baaz & H. Thörn (red.) *Globaliseringens kulturer*. Nora: Nya Doxa.
- Hamann, U. & C. Türkmen (2020) "Communities of struggle. The making of a protest movement around housing, migration and racism beyond identity politics in Berlin", *Territory, Politics, Governance* 8 (4):515–531. <https://doi.org/10.1080/21622671.2020.1719191>
- Higginbotham, E. & L. Weber (1992) "Moving up with kin and community. Upward social mobility for black and white women", *Gender and Society* 6 (3):416–440.
- hooks, b. (1990) *Yearning. Race, gender, and cultural politics*. Boston, Massachusetts: South End Press.
- Jenkins, R. (2014) *Social identity*. New York: Routledge.
- Johansson, A. (2005) *Narrativ teori och metod. Med livsberättelsen i fokus*. Lund: Studentlitteratur.
- Jones, S. J. (2003) "Complex subjectivities. Class, ethnicity, and race in women's nar-

- ratives of upward mobility”, *Journal of Social Issues* 59 (4):803–820. <https://doi.org/10.1046/j.0022-4537.2003.00091.x>
- Kristersson, U. (2018) ”Ulf Kristerssons tal på Järvaveckan”, <https://www.youtube.com/watch?v=XXwt28VrGBQ> (hämtningsdatum 20 oktober 2023)
- Kvale, S & S. Brinkmann (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lawler, S. (1999) ”Getting out and getting away. Women’s narratives of class mobility”, *Feminist Review* 63 (1):3–24. <https://doi.org/10.1080/014177899339036>
- Lawler, S. & G. Payne (2018) *Social mobility for the 21st century. Everyone a winner?* London: Routledge.
- Lehmann, W. (2009) ”Becoming middle class. How working-class university students draw and transgress moral class boundaries”, *Sociology* 43 (4):631–647. <https://doi.org/10.1177/0038038509105412>
- Lieblich, A., R. Tuval-Mashiach, R & T. Zilber (1998) *Narrative research. Reading, analysis, and interpretation*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Littler, J. (2018) *Against meritocracy. Culture, power and myths of mobility*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Loury, G. C., T. Modood & S. M. Teles (2005) *Ethnicity, social mobility and public policy. Comparing the US and UK*. New York: Cambridge University Press.
- Lundström, C. (2007) *Svenska latinas. ras, klass och kön i svenskhetens geografi*. Göteborg: Makadam.
- Massey, D. (1994) *Space, place and gender*. Oxford: Polity Press.
- Mattsson, K. (2005) ”Diskrimineringsens andra ansikte. Svenskhet och ’det vita västerländska’”, 139–158 i P. de los Reyes & M. Kamali (red.) *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Mirza, H. S. (2007) ”Race, gender and educational desire”, *Race Ethnicity and Education* 9 (2):137–158. <https://doi.org/10.1080/13613320600696623>
- Molina, I. (2007) ”Intersektionella rumsligheter”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (3):7–21.
- Oso, L. & L. Suárez-Grimalt (2017) ”Migration and intergenerational strategies for social mobility. Theoretical and methodological challenges”, *Migraciones* 42:19–41. <https://doi.org/mig.i42.y2017.002>
- Paulgaard, G. (2008) ”Re-centering periphery. Negotiating identities in time and space”, 49–60 i J. O. Bærenholdt & B. Granås (red.) *Mobility and place. Enacting Northern European peripheries*. Aldershot: Ashgate.
- Plummer, K. (2001) *Documents of life 2. An invitation to a critical humanism*. London: SAGE.
- Portes, A. & P. Fernández-Kelly (2008) ”No margin for error. Educational and occupational achievement among disadvantaged children of immigrants”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 620 (1):12–36. <https://doi.org/10.1177/0002716208322577>
- Reay, D., G. Crozier & J. Clayton (2010) ”’Fitting in’ or ‘standing out’? Working-class students in UK higher education”, *British Educational Research Journal* 36

- (1):107–124. <https://doi.org/10.1080/01411920902878925>
- Reay, D., G. Crozier, & J. Clayton (2009) "Strangers in paradise?", *Sociology* 43 (6):1103–1121. <https://doi.org/10.1177/0038038509345700>
- Riessman, C. K. (2008) *Narrative methods for the human sciences*. London: SAGE.
- Rollock, N. (2014) "Race, class and the harmony of dispositions", *Sociology* 48 (3):445–451. <https://doi.org/10.1177/0038038514521716>
- Rose, G. (1995) "Place and identity. A sense of place", 87–132 i D. Massey & P. Jess (red.) *The shape of the world. Explorations in human geography*. Oxford: Oxford University Press
- Sennett, R. & J. Cobb (1977) *The hidden injuries of class*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Shahrokni, S. (2020) *Higher education and social mobility in France*. New York: Routledge.
- Sixtensson, J. (2018) *Härifrån till framtiden. Om gränslinjer, aktörskap och motstånd i tjejers vardagsliv*. Malmö: Malmö Universitet, Fakulteten för hälsa och samhälle.
- Sohl, L. (2011) "Kön, klass, plats och svenskhet. Klassreseberättelser i dagens Sverige", 39–61 i P. de los Reyes (red.) *Vad händer med jämställdheten? Nedslag i jämställdhetens synfält*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Sohl, L. (2014) *Att veta sin klass. Kvinnors uppgående klassresor i Sverige*. Stockholm: Atlas Akademi.
- Sohl, L. (2018) "'To become upwardly mobile you have to be a Swede.' Women's upward class mobility in the neo-liberal Swedish welfare state context", 93–104 i S. Lawler & G. Payne (red.) *Social mobility for the 21st century*. London: Routledge.
- Sohl, L. & I. Molina (2012) "Möjligheten som blivit nödvändighet. Den uppgående klassresans ideologiska funktion", *Fronesis* 40–41:166–167.
- Suarez-Orozco, M. M. (1987) "'Becoming somebody.' Central American immigrants in U.S. inner-city schools", *Anthropology and Education Quarterly* 18 (4):287–299. <https://doi.org/10.1525/aeq.1987.18.4.04x0020t>
- Therborn, G. (2018) *Kapitalet, överheten och alla vi andra. Klassamhället i Sverige – det rådande och det kommande*. Lund: Arkiv förlag.
- Thålin, M. (2007) "Överutbildning i Sverige. Utveckling och konsekvenser", 70–89 i J. Olofsson (red.) *Utbildningsvägen – vart leder den? Om ungdomar, utbildning och försörjning*. Stockholm: SNS förlag.
- Torres, K. (2009) "'Culture shock.' Black students account for their distinctiveness at an elite college", *Ethnic and Racial Studies* 32 (5):883–905. <https://doi.org/10.1080/01419870701710914>
- Trondman, M. (1994) *Bilden av en klassresa. Sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskolan*. Stockholm: Carlsson.
- Valizadeh, C. (2023) "Vi som bor här – vi vet!" *En platssociologisk studie om ungas sociala organisering, identiteter och tillhörigheter i ett miljonprogramsområde*. Växjö: Linnéuniversitetet.
- Vallejo, J. A. (2012) "Socially mobile Mexican Americans and the minority culture of mobility", *American Behavioral Scientist* 56 (5):666–681. <https://doi.org/10.1177/0002764211433807>

- Vincent, C., S. Ball, N. Rollock & D. Gillborn (2013) "Three generations of racism. Black middle-class children and schooling", *British Journal of Sociology of Education* 34 (5–6):929–946. <https://doi.org/10.1080/01425692.2013.816032>
- Wacquant, L. (2007) "Territorial stigmatization in the age of advanced marginality", *Thesis Eleven* 91(1): 66–77. <https://doi.org/10.1177/0725513607082003>
- Wennerström, U.-B. (2003) *Den kvinnliga klassresan*. Göteborg: Sociologiska institutionen.
- Yuval-Davis, N. (2006) "Intersectionality and feminist politics", *European Journal of Women's Studies* 13 (3):193–209. <https://doi.org/10.1177/1350506806065752>
- Ålund, A., C.-U. Schierup & A. Neergaard (2017) *Reimagining the nation. Essays on twenty-first-century Sweden*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Författarpresentation

Shifte Mosalli är doktorand i sociologi vid Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap vid Mittuniversitetet. Hennes forskningsintressen kretsar kring makt, plats, rasifiering och klass, med särskilt fokus på hur dessa frågor samverkar i erfarenheter av klassmobilitet.

Kontakt: shifte.mosalli@miun.se

Tala om tystnad

Förhandlingar om tystnadskulturen i Göteborg stad

Speaking of silence: Negotiations about a culture of silence in Gothenburg city.

In this article, we explore arguments surrounding a report that identifies a culture of silence concerning undue influence within social service administrations in Gothenburg's socially vulnerable areas. We examine how agenda-setting power is expressed in negotiations over this culture of silence, how actors shape the agenda by assigning different meanings to the term, and how various interests influence whether the issue is emphasized or dismissed. Our analysis demonstrates that the culture of silence is negotiated through three main themes: the report, management, and brand. Thus, the term functions as a power tool, used to establish or challenge the agenda in both politics and administration. By analyzing these dynamics, we highlight how the concept is strategically employed to legitimize certain perspectives while marginalizing others. Our study contributes a new perspective on culture of silence in organizations. While existing literature focuses on how managers silence employees and what influences whether employees break or maintain silence, we show how the term itself is mobilized to sustain different interests and positions within public bureaucracy.

Keywords: Culture of silence, power dynamics, agenda-setting power, negotiation, City of Gothenburg

ORDET "TYSTNADSKULTUR" HADE både tyngd och tydlighet när det först började användas. Kritik om tystnadskultur föranledde medial uppmärksamhet och krav på åtgärder. Sedan dess har emellertid begreppet fått spridning och blivit en del av en allmän jargong. En sökning på ordet "tystnadskultur" i Mediearkivet¹ visar att ordet användes vid relativt få tillfällen i svenska medier i början av 2000-talet (i genomsnitt 87 gånger per år de 15 första åren). År 2017 skedde däremot ett markant uppsving då begreppet förekom hela 4 153 gånger. Anledningen var främst #metoo-rörelsen, bestående av kvinnor världen över som började göra sina röster hörda för att uppmärksamma sexuella ofredanden och den tysta acceptans som omslöt dessa. När Dramatenstjärnan Örjan Ramberg pekades ut för sexuella trakasserier sade han till *Expressen* att tystnadskultur var ett "nytt ord som kommit fram i det här" (Giertz 2017). Ofta användes begreppet med självklarhet utan vidare förklaring; underförstått hänvisade man till

1 Mediearkivet samlar in nyheter från tryckta och digitala redaktionella medier samt radio och tv; se www.retrivergroup.com.

situationer där alla vet men ingen säger någonting av rädsla för repressalier. På tal om de sexuella trakasserier som förekom i sammanhang nära Svenska Akademien associerades tystnadskultur med en sjukdom (Wiman 2017). Vidare föreslogs att tystnadskultur kunde betraktas som ett "totalitärt system vars briljans ligger i att det korrumpierar alla" och därmed sprider ut skuld och ansvar för individers gärningar (Kärde 2017). Andra menade att källan inte är strukturer som tystar, utan snarare en gruppdynamik där människor tenderar att hemfalla åt konformitet (Irenius 2017).

Året därpå tillämpades begreppet på allt fler situationer och organisationer. Bland annat rapporterades tystnadskultur i fråga om våld mot barn (Regné 2018), hedersförtryck (Orrenius 2018) och bland boende i utsatta områden som inte vågade vittna mot den organiserade brottsligheten (Kudo 2018, Segerfeldt 2018). Begreppet användes vidare som beskrivning av tillståndet inom en lång rad svenska organisationer: Moderaterna i Uppsala (Lönegård 2018), Demokratiinstitutet Idea (Magnå 2018), svensk idrott (Skerk 2018), förskolan (Yoldas 2018), socialtjänsten i Stockholms län (Dragic & Bouvin 2018), Trafikverket (Verdicchio 2018), miljöförvaltningen i Göteborgs stad (Sydvik 2018), Karolinska Institutet (Gustafsson & Röstlund 2018), Göteborgs spårvägar (Dorian 2018), skolan (Bjarnefors 2018) med flera. "Tystnadskultur" tenderade således, efter #metoo-rörelsen, att tjäna som snabb diagnos varje gång något slags inifrånkritik av en offentligt finansierad verksamhet lyftes upp på en medial arena. Ju oftare begreppet tillgreps, desto mer verkade innebörden vattnas ur.

Denna trend har därefter fortsatt. Begreppets popularitet höll i sig under det följande året och nådde sin kulmen år 2021 då det användes 6 254 gånger i svenska medier. I mängden artiklar och inslag om tystnad finner vi även den mediala uppståndelsen kring offentliggörandet av en rapport som slog fast att Göteborgs stad präglades av en tystnadskultur (Hedin Ekström 2021). Somliga förklarade tystnaden genom att peka på tjänstemännens bristfällighet. De hade tigit om den rådande situationen och det hot som otillåten påverkan utgjorde. Till exempel menade Jonas Attenius (S) att "vi kan uppenbarligen inte lita på att alla chefer ger oss en korrekt bild" (Verdicchio 2021) och Martin Wannholt (D) att "vi borde kalla in alla chefer för en uppsträckning omedelbart" (Larsson 2021). Andra hävdade att den verkliga förklaringen var migrationspolitisk (Cwejman 2021). Om detta sade till exempel Axel Josefsson (M) att dagens situation var ett resultat av "24 år av socialdemokratiskt styre där man vägrade ta tag i de här frågorna" (Larsson 2021). På detta vis blev tystnadskulturen i Göteborgs stad en laddad fråga med förgreningar till andra politiska konfliktlinjer och den lokala historien. Den beskrevs på samma gång som ny och gammal, okänd och välkänd.

Från tidigare forskning vet vi en hel del om hur själva tystandet går till (Morrison & Milleken 2000, Skivenes & Trygstad 2010, du Plessis 2016, Fernando & Prasad 2019, Kenny 2019). Vi vet emellertid ännu lite om hur olika aktörer i en politiskt styrd kontext talar om en påstådd tystnadskultur; hur den benämns och ignoreras, förstärks och försvagas och används som en bricka i politiska och organisatoriska maktspel. Utgångspunkten för denna studie är således begreppet tystnadskultur och motstridiga bruk av begreppet snarare än tystnaden som sådan. Här ger vår studie ett kunskapsbidrag. Vi studerar skilda resonemang som cirkulerar kring en rapport

som utifrån kvalitativ metod slår fast att det råder en tystnadskultur kring otillåten påverkan inom vissa förvaltningar i särskilt socialt utsatta områden i Göteborgs stad. Vi utforskar hur begreppet tystnadskultur fylls med olika innebörder och hur det mångskiftande innehållet speglar intressen kopplade till positioner i hierarkier inom byråkrati och politik.

Bakgrund

Tystnadskultur och otillåten påverkan i Göteborgs stad

Talet om en tystnadskultur i Göteborgs stad är långt ifrån nytt. År 2010 riktade SVT:s Uppdrag granskning strålkastarljuset mot staden och avslöjade omfattande korruption i kommunen. Mönster av bedrägeri och mutor lades i dagen, varefter Göteborg kom att kallas "Muteborg" i folkmun. Den direkta följden av granskningarna blev dels att en visselblåsarfunktion inrättades, dels att en forskarledd granskningskommission tillsattes. Den senare fann i rapporten *Tillitens gränser* (Amnå, Czarniawska & Marcusson 2013) att politiker och tjänstemän sammanblandat sina roller, suttit på dubbla stolar och låtit den så kallade "Göteborgsandan" genomsyra ledarstil och verksamhet. Göteborgsandan kännetecknas av att överenskommelser träffas och avtal sluts på ett sådant sätt att krav på opartiskhet, formalia, legalitet eller föreskriven arbetsgång åsidosätts. I det enkätunderlag som *Tillitens gränser* bygger på framkom en utbredd rädsla bland medarbetare i kommunen, då mobbning eller utfrysning upplevdes drabba den som vittnar, eller visslar, om oegentligheter.

Tio år senare blev tystnadskulturen i Göteborgs stad änyo en nyhet. Denna gång knöts den till otillåten påverkan utifrån och chefers sätt att förhålla sig till påverkansförsök. På hösten 2020 gick Maria Wallin, då utvecklingsledare för det trygghetsskapande och brottsförebyggande arbetet i Göteborgs särskilt utsatta områden, ut i medierna (Abrahamsson 2020) och berättade om det tryck som medarbetare inom kommunen var utsatta för på grund av kriminella klaner och gäng (Demir 2020). Hon varnade särskilt för att medlemmar i kriminella grupperingar sökte knyta barn till sig. Bakgrunden utgjordes av Wallins dagliga arbete samt ett stort antal intervjuer med poliser, fritidsledare, skolpersonal och tjänstemän inom socialtjänsten som anonymt delat med sig av sina erfarenheter (Wallin 2021). I den medierapportering som följde tryckte Wallin på att en del av samtalen tydde på att ansvariga i förvaltningen och politiken dels underlät att hörsamma signaler från verksamheten, dels tenderade att förminska problemet. Begreppet "tystnadskultur" nämndes som delförklaring.

Kommunstyrelsen beslutade att tillsätta en extern granskning och gav efter upphandling Anna Hedin Ekström, vid tidpunkten doktorand i socialt arbete vid Gävle högskola, uppdraget. I rapporten *Finns det en tystnadskultur i Göteborgs stad?* (2021) framlade Hedin Ekström empiri som pekade på att det i staden fanns ett betydande problem med otillåten påverkan kopplad till kriminella strukturer, särskilt i socialt utsatta stadsdelar. Detta skapade och förstärkte, menade utredaren, en tystnadskultur bland de kommunanställda. Tystnadskulturen manifesterade sig i att de anställda av-

stod från att uttala sig om arbetssituationen. De teg om händelser som de hade bevittnat och om felaktigheter som hade begåtts som en följd av olika slags påverkansförsök. Tystnaden grundade sig dels i en rädsla för våldsbenägna individer inom de kriminella nätverken, dels i en rädsla för organisatoriska påföljder, såsom utebliven karriär- eller löneutveckling. I förlängningen möjliggjorde detta ytterligare extern påverkan och bidrog till ännu större utsatthet för de anställda och för laglydiga medborgare, enligt Hedin Ekström.

Tystnadskultur i litteraturen

Forskningen har länge sökt förstå de förhållanden som omger tystnad i organisationer. Tystnad definieras här som undanhållande av idéer, information om problem eller åsikter om arbetsrelaterade frågor (Morrison 2023). Motsatsen, engelskans *voice*, betyder att organisationsmedlemmar öppet och frivilligt kommunicerar för att påverka arbetskontexten (Maynes & Podsakoff 2014). En *kultur* av tystnad antyder att det finns ett mönster av grundläggande antaganden som styr medarbetare mot det ”rätta” sättet att tänka, tala och handla i organisationer. En tystnadskultur kan alltså bestå av uttalade principer och värderingar som anger vad man får lov att tala om, men också outtalade och förgivettagna normer om vad som acceptabelt att säga (Schein 1985). Morrison och Milleken (2000) menar att de flesta organisationer i alldeles för hög grad lider av tysta medarbetare, som inte yttrar sig när de till exempel noterar problem i verksamheten. Litteraturen framhäver ofta att påtalande av problem i verksamheter är något positivt och konstruktivt, som bottnar i välvilja och omsorg om organisationen som helhet, även om destruktiva varianter också kan förekomma. Därför har forskningen till stor del sökt förstå varför organisationsmedlemmar väljer att vara tysta (Miethe & Rothschild 1994, Dworkin & Near 1997, Widmalm, Persson & Casselbrant 2024) eller göra sina röster hörda (Xie, Ling, Mo m.fl. 2015, Chamberlin, Newton & Lepine 2017, Farh & Chen 2018, Hussain, Shu, Tangirala m.fl. 2019, Tan, Loi, Lam m.fl. 2019, Silla, Gracia & Peiró 2020, Morrison 2023).

Organisationsmedlemmar som uttrycker kritik internt eller externt blir ofta bestraffade både socialt och professionellt (Fotaki, Kenny & Scriver 2015, Kjöllér 2016, Kenny 2018, 2019). Det kan röra sig om uppsägning eller degradering, mobbing på arbetsplatsen (Park, Bjørkelo & Blenkinsopp 2020) eller social utfrysning (Curtis, Robertson, Cockrell m.fl. 2021; Essén & Wyndhamn 2023), varvid man till exempel kan hävda att den som uttryckt kritik är mentalt instabil (Kenny, Fotaki & Scriver 2019). Detta slags repressalier kan leda till en försämrad hälsa (mental, känslomässig och fysisk) för den utsatte (Park & Lewis 2018). Av rädsla för repressalier och social isolering kan organisationsmedlemmar därför undvika att påtala problem med verksamheten.

Tystnad som kommer sig av rädsla för repressalier är nära besläktad med maktutövande. Forskningen om tystnadskultur och visselblåsande har visat vad som händer med den enskilde visselblåsaren, det vill säga hur ledningens handlingar påverkar den medarbetare som tagit till orda för att påpeka felaktigheter eller maktmissbruk. Studier som utforskar makt i kontexten tystnadskultur och visselblåsande betonar vanligtvis den makt individer *har* över andra (Miceli & Near 2002, Vandekerckhove & Phillips

2019, William & Vandekerckhove 2023) genom sin hierarkiska position, utbildning, kontroll över resurser etc. (Rehg, Miceli, Near m.fl. 2008, Skivenes & Trygstad 2010). Här utgår man ofta från att makt fördelas mellan organisationsmedlemmar på ett givet sätt, det vill säga utifrån formell position i organisationen, vilket kan leda till att medarbetare beskrivs som passiva mottagare av chefers vedergällning (Kenny 2018).

Även om givna strukturella skillnader mellan individer inte ska förminskas finns det ett behov av en mer nyanserad och mångfacetterad syn på maktförhandling i tystnadskulturens sammanhang. Vi ser inte makt som en ensidig kraft, utan intresserar oss för hur maktdynamiken utspelar sig bland en bredare uppsättning organisationsmedlemmar genom att analysera själva meningsskapandet kring tystnadskultur som begrepp. Även om en *kultur* av tystnad kan kopplas till subtila former av maktutövande som organisationsmedlemmar på olika hierarkiska nivåer deltar i, är tystnadskulturen i sig inte vårt studieobjekt. I stället undersöker vi hur begreppet tystnadskultur fylls med mening och förhandlas fram, om och bort av olika intressenter.

Makt utövas inte enbart genom formella auktoriteter utan också genom språk, normer och diskurser, som skapar och befäster vad som är " normalt " och " sant " (Foucault 2017 [1975]). Verkligheten, inklusive språk och begrepp, är socialt konstruerad (Berger & Luckmann 1998 [1966]). Kunskap och olika begrepp formas och institutionaliseras genom sociala interaktioner och blir med tiden en del av den verklighet som människor tar för given. Dessa begrepp är inte statiska utan förhandlas och omförhandlas ständigt. Ett begrepp som tystnadskultur kan därmed ses som en social konstruktion under pågående förhandling mellan olika aktörer som har makten att definiera och sprida sin tolkning av begreppet.

Diskurs är således inte bara en produkt av makt, utan en starkt verkande kraft i produktionen och reproduktionen av maktstrukturer. Diskurser, eller språkliga praktiker, är därmed inte neutrala, då de kan användas för att både upprätthålla och förändra sociala ordningar. Deetz (1992) omtalar sådana praktiker som diskursiva strategier. Med detta menas att aktörer använder kommunikation på ett systematiskt och strategiskt sätt för att forma maktrelationer inom organisationer och samhällen (mer eller mindre medvetet). Några av de strategier han nämner är normalisering, marginalisering och skapandet av en illusion om objektivitet. Normalisering innebär att man framställer ett perspektiv som självklart, naturligt och legitimt, medan marginalisering består i att man systematiskt utestänger eller förnekar vissa perspektiv. Att skapa en illusion av objektivitet är liktydigt med att framställa vissa perspektiv och åsikter som objektiva och neutrala, så att alternativa perspektiv förknippas med subjektivitet eller emotionalitet. Dessa strategier minskar utrymmet för andra synsätt och får dem att framstå som mindre trovärdiga.

Dessa teoretiska ingångar som anger hur språkliga praktiker spelar en roll i maktförhandlingar hjälper oss att förstå hur idén om en tystnadskultur kan förstärkas eller marginaliseras beroende på den diskursiva makten hos de aktörer som använder begreppet och vilka syften de vill uppnå. För att ytterligare förstå vilka tolkningar av begreppet tystnadskultur som ges utrymme i den lokala kontext vi studerar använder vi oss av idén om kontroll över dagordningen (Bachrach & Baratz 1962, Lukes 2008

[2004], jfr manipulering (Fleming & Spicer 2014)). Makt över dagordningen handlar om att påverka vad som anses vara viktigt och relevant att tala om. Begreppet hänvisar till förmågan att styra vilka ämnen och frågor som diskuteras i olika sammanhang, såsom inom organisationer, i medier och i politiken. Det handlar om att vissa ämnen lyfts fram, medan andra hindras från att komma upp på dagordningen. Genom att man får vissa ämnen att uppmärksammas av allmänheten och beslutsfattare kontrollerar man även vad som prioriteras i organisationer. Här lägger vi fokus på hur kontrollen över dagordningen kommer till uttryck i diskussionerna kring tystnadskulturen i Göteborgs stad, det vill säga hur man söker sätta agendan genom att fylla begreppet tystnadskultur med olika innebörder och hur olika intressen speglas i det sätt på vilket man antingen lyfter tystnadskulturen till en central fråga eller gör den till en icke-fråga.

Sammanfattningsvis kartlägger forskningen hur chefer tystar anställda, vad som gör att man inte kan tala om vissa saker samt vilka förutsättningar som bör finnas för ett öppnare samtalsklimat. Litteraturen täcker dock inte, såvitt vi kan finna, dagens ökade medvetenhet om tystnadskultursproblematik i organisationer och vilka konsekvenser det kan få, det vill säga hur man talar om tystnaden i sig, om påståenden om tystnadskultur och om skälen till att en tystnadskultur fått fäste. Vår studie ger härvidlag ett bidrag genom att gå in på hur man hanterar en kartlagd och fastställd tystnadskultur. Vi studerar alltså inte tystnadens mekanismer i sig, utan hur begreppet "tystnadskultur" fylls med innehåll, förstärks och förnekas, av olika aktörer. Vi gör det genom att zooma in på olika utsagor som antingen befäster eller bestrider påståendet att det finns en tystnadskultur i Göteborgs stad.

Metod

För att förstå hur begreppet tystnadskultur används och förhandlas fram och bort i Göteborgs stad genomförde vi en kvalitativ studie baserad på 24 semistrukturerade intervjuer samt mediala framställningar i dagspress och reportage/inslag i radio och tv. De senare har framför allt tjänat som ett sätt att kontextualisera, jämföra och kontrastera utsagor om tystnadskulturens vara eller icke-vara. I den mediala diskussion och bevakning som följde sedan rapporterna om tystnadskultur nått offentligheten förklarades respektive bortförklarades tystnadskulturen. Under hela processen har vi följt nyhetsflödet i form av nyhetsartiklar, radio- och tv-inslag samt opinionstexter som på något vis berört tystnadskultur och otillåten påverkan i Göteborg. En av artikel-författarna är sedan lång tid bosatt i Göteborg och har under 25 år följt lokalpressen. Detta har bidragit med en kontextuell förståelse som underlättat uttolkning av olika positioneringar i den lokala studiekontexten.

Urvalet av intervjupersoner gjordes genom att vi sökte medarbetare och chefer vid socialförvaltningen (som pekats ut som särskilt drabbad) och stadsledningskontoret i Göteborgs stad. I några fall lokaliserades intervjupersoner genom utspel som fångats upp i den mediala bevakningen. Vid varje intervjutillfälle bad vi intervjupersonen att föreslå andra personer med erfarenheter relevanta för studien. Vidare intervjuade vi personer som på olika sätt är förtrogna med den visselblåsarfunktion som finns i

staden. I de mediala inslagen är stadens politiska företrädare inte sällan med som röster. Vi intervjuade därför gruppledare för samtliga partier i kommunstyrelsen. I resultatdelen presenteras intervjupersonerna som politiker, fackliga representanter, chefer inom socialförvaltningen, chefer inom stadsledningskontoret eller medarbetare. Namnen som anges är fiktiva.

En kvalitativ analysmetod användes för att utforska vilka innebörder som knyts till begreppet tystnadskultur samt hur dessa speglar intressen som kan hänföras till hierarkier inom byråkrati och politik. Detta fokus växte fram under analysens gång efterhand som vi vann en djupare förståelse av det empiriska materialet. Intervjuerna transkriberades och lästes sedan igenom flera gånger. Vi började med att individuellt kategorisera materialet och belysa återkommande mönster. Vi diskuterade möjliga teman i materialet gemensamt och jämförde excerpter mot varandra. Vissa teman kom att döpas om och andra att förkastas. Under denna genomgång noterade vi att begreppet tystnadskultur inte bara användes för att beskriva tystnad i organisationen, utan också för att definiera problem och prioritera åtgärder från olika ståndpunkter. Exempelvis beskrev en intervjuperson rapporten om tystnadskultur som "alarmistisk", medan en annan ansåg att den "beskrev verkligheten som vi upplever den." Detta väckte frågor om vilka intressen som låg bakom de skilda tolkningarna.

När vi fördjupade oss i materialet upptäckte vi att rapporten som konstaterade att det rådde en tystnadskultur var en återkommande referenspunkt för många informanter. Rapportens trovärdighet, vetenskaplighet eller metodik diskuterades frekvent. Vi noterade att vissa informanter använde rapporten som ett verktyg för att stärka sina argument, medan andra försökte undergräva dess legitimitet. Detta ledde oss till insikten att diskussionen om rapporten inte enbart handlade om dess innehåll, utan också var ett sätt att förhandla om vad som skulle inkluderas och prioriteras i den organisatoriska dagordningen.

Ett annat återkommande tema var styrningen. Anklagelser om tystnadskultur kunde enligt en del chefer förklaras med att medarbetare inte förstod hur en linjeorganisation fungerar, medan medarbetare ofta framställde linjen som en grindvakt för vilken information som kom att uppmärksammas eller undertryckas. Vi kom därigenom till insikten att de olika perspektiven på linjeorganisationen i förhållande till tystnadskulturen kunde ses som en maktförhandling i den organisatoriska hierarkin.

Det tredje tema som framträdde under analysen var varumärket. En grupp av informanter menade att etiketten "tystnadskultur" är en överdriven och missvisande beskrivning, som förstärker en negativ bild av staden snarare än speglar verkliga förhållanden. Detta hjälpte oss att synliggöra hur talet om tystnadskultur i sig kunde användas som en strategi för att både skydda organisationens anseende och förneka problemens existens.

Genom att vidareutveckla dessa teman skapade vi en djupare förståelse av hur tystnadskultur förhandlas och formas inom olika kontexter och hur den kan påverka den organisatoriska dynamiken i relation till hierarkier inom förvaltning och politik.

Resultat

Debatter om tre huvudsakliga teman (rapporten, styrningen och varumärket) utgör centrala förhandlingspunkter om tystnadskulturen.

Rapporten

Anna Hedin Ekströms rapport genomfördes med den metodik som överenskommits med uppdragsgivaren. Ändå är ifrågasättande av rapportens vetenskaplighet ett starkt tema i de intervjuer som ligger till grund för denna artikel. Den sätts i fråga dels på den politiska nivån, men också av chefer på olika nivåer inom administration och förvaltning. I rapportens slutsats sägs det att det finns en organisatorisk tystnadskultur. Flera intervjupersoner framhåller att rapporten bygger på en kvalitativ metodik och på urvalsprinciper som inte erkänns som vetenskapliga; därför anser man att inte heller resultatet är trovärdigt. Om rapporten inte är vetenskaplig i kvantitativ bemärkelse, berättar den inte sanningen om Göteborgs stad, menar man. Den använda metoden skulle ge anledning att förhålla sig tveksam till rapporten i sig, men allra helst till slutsatsen att det finns en utbredd tystnadskultur i Göteborgs stad.

Här sägs exempelvis att rapporten är "lite halvdan i intervjuunderlag" (Pernilla, politiker), varför det inte går att dra generella slutsatser. I lite starkare och mer negativa ordalag framhålls att rapporten ger en "alarmistisk bild av hur verkligheten ser ut" och att denna bild mer speglar "författarnas uppfattning om saker och ting än medarbetarnas" (Johanna, politiker). I denna förklaring förnekas inte att de problem som rapporten synliggör kan förekomma, men snarare som "randfenomen" än som en del av vardagen i förvaltningarna, vilket Hedin Ekström trycker på i sin rapport. Vidare sägs att rapportförfattaren endast kan påvisa tystnadskultur då urvalet av intervjupersoner gjorts på ett selektivt sätt där framför allt "kritiska personer" valts ut. Man menar att "det är dåliga data" (Johanna, politiker).

Resonemangen ovan leder till slutsatsen att den organisatoriska tystnadskultur som utredaren identifierar inte är en objektiv verklighetsbeskrivning, utan snarare en konstruktion baserad på det förment selektiva urvalet av intervjupersoner som konsulterats. Vidare ifrågasätter en intervjuperson i chefsposition om Wallin intervjuat så många individer som hon påstår i sammanställningen. Det antyds att det har funnits en agenda att få fram belegg för en organisatorisk tystnadskultur. Allvaret i rapporternas lägesbeskrivningar tonas därmed ner. Kritiken individualiseras genom att knytas till Wallin och/eller Hedin Ekström och fränkopplas den mängd röster och berättelser som deras respektive slutsatser bygger på.

Utifrån detta perspektiv menar man att om tystnadskultur och otillåten påverkan alls finns, rör det sig inte om något generellt mönster. En politiker menar att problemet med tystnadskultur är lokalt och därför inte bör diskuteras som ett fenomen på systemnivå:

Jag tänker att man kan ju inte dra slutsatser av den på ett organisatoriskt helhetsplan, det vill säga: finns det liksom en härskande tystnadskultur i organisationen till exempel? Det som kom fram däremot var ju att det fanns fall av tystnadskultur både inom den egna organisationen men också utifrån då. (Kim, politiker)

I den ovan exemplifierade kritiken av rapportens slutsats är bristande vetenskaplighet en följd av den kvalitativa metoden. Parallellt sätter dessa kritiker tilltro till annan metodik: enkäter som ger kvantifierbara resultat. En av stadens chefer ger uttryck för detta:

Sen var det ju svårt att säga någonting om kvantiteten. Hur mycket är det då? Hur utbrett är det? Det kunde ju inte rapporten säga eftersom den byggde på intervjuer och det var heller inte meningen att rapporten skulle ange det heller. Så vi ställde några frågor i vår medarbetarenkät då förra året. (Sam, chef stadsledningskontoret)

Enligt den logik som citatet ovan exemplifierar övertrumfar en kvantitativ undersökning en kvalitativ dito i fråga om sanningshalt och tillförlitlighet. Därför är en av de beslutade åtgärderna att lägga frågor om tystnadskultur till den medarbetarenkät som med jämna mellanrum utgår till kommunens anställda. På detta vis framställs rapporten som en subjektiv produktion som inte kan likställas med den vetenskaplighet som omger hårda (objektiva och kvantifierbara) fakta.

Endast om den organisatoriska tystnadskulturen slås fast enligt de nya kvantitativa parametrar och kriterier som formuleras efter det att Hedin Ekström lagt fram sin kvalitativa rapport (som i sin tur hade till syfte att pröva påståenden och slutsatser i Maria Wallins likaledes kvalitativa rapport) anser sig politiska företrädare och höga chefer i Göteborgs stad kunna veta om det finns någon organisatorisk tystnadskultur. Först när den är bevisad i absolut och framför allt kvantitativ mening behöver den hanteras på den politiska nivån, resonerar man. Logiken är att om tystnadskulturen endast finns här och där, om den beror på lokal ledning snarare än på kriminella strukturer och/eller övergripande organisationskultur, bör inte "tystnadskultur" klistras som tillståndsbekrivning på staden. (Det bör tilläggas att Hedin Ekström i rapporten inte gör ett sådant anspråk. Tvärtom gör hon en tydlig reservation där det framgår att rapporten fokuserat på särskilt socialt utsatta områden och de sociala förvaltningarna i dessa.)

De intervjuade gör således budbäraren och budbärarens metod till huvudproblem. Budskapet – slutsatserna – som rapportförfattare Hedin Ekström (och före henne Wallin) fört fram pekar på brister på ledningsnivå i respektive förvaltning liksom i det politiska styret. Dessa brister kan emellertid avfärdas som icke generella (och därmed inte i behov av åtgärd) om rapporten som sådan brister i tillförlitlighet.

Som nämndes i artikelns inledning intar aktörerna olika positioner i relation till den påstådda tystnadskulturen. Medan några av representanterna för de politiska partierna starkt ifrågasätter dess vetenskaplighet, finns det även politiker som går med på att det finns en tystnadskultur i Göteborgs stad. Ett exempel på den sistnämnda hållningen

är en politiker som bekräftar rapporternas slutsatser genom att säga att "Maria Wallin var mycket kopplad till det här med att beskriva verkligheten för vad den faktiskt var" (Åsa, politiker). I de intervjuer som vi genomförde återkommer även politiska konfliktlinjer i fråga om hur snabbt åtgärder bör vidtas och tvekan kring rapportens metodik och slutsats: "Miljöpartiet och Vänsterpartiet försökte tona ner: 'det är bara 50 intervjuer' och så vidare" (Sandra, politiker). Uttalanden om rapportens förmenta ovetenskaplighet sägs ytterligare driva på tystnadskulturen:

Ja, varför skulle [Hedin Ekströms rapport] inte vara [tillförlitlig]? Jag tänker så här: när det kommer rapporter kan ju jag inte hålla på och ifrågasätta dem. Vi har ju rapporter hela tiden. Varför skulle det just vara den här som man hugger på? (Christina, politiker)

Utöver de politiska positioneringarna framkommer i intervjuerna även skillnader i ståndpunkter beroende på hierarkisk ställning i organisationen. Högt uppsatta chefer inom förvaltningarna är skeptiska till påståendet om en tystnadskultur där de själva utmålats som en stor del av problemet och som källan till tystnaden. De ansluter sig till narrativet om rapportens ovetenskaplighet. Detta står i kontrast till medarbetare och enhetschefer som arbetar i "fält". I intervjuerna vi gjort bekräftar de rapportens vederhäftighet och slutsatser. Här sägs det att organisationens styrning, som utgörs av en strikt linjeorganisation och auktoritära chefer, kan förklara den tystnad som råder bland medarbetarna. Det är deras sätt att leda som gör att upprepade fall av otillåten påverkan i socialt utsatta områden inte nått fram till de ytterst ansvariga. Det handlar, säger man, om styrningen.

Styrningen

Arbetsordningen för Göteborgs stad anger rutiner för informationsdelning och allmän kommunikation. Den fastslår att medarbetare vid problem ska tala med sin närmaste chef, som gör en primär bedömning och agerar utifrån den. Först vid behov tar hen saken vidare till sin närmaste chef som i sin tur tar frågan vidare till nästa nivå. Allt ska alltså hanteras i den linje som beskriver arbetsplatsens hierarki. Flera av de medarbetare som intervjuats vittnar om en sträng linjeorganisation där kommunikation primärt riktas nedåt. Det är, säger de, när kritik riktar sig uppåt som information fastnar i systemet.

En medarbetare beskriver till exempel hur den som befinner sig "på golvet" förväntas rätta in sig i ledet och vara foglig, det vill säga utföra och lyda snarare än berätta, utveckla eller kritisera. Denna bild bekräftas av flera intervjuade medarbetare i förvaltningen. På samma tema sägs att "jag brukade lite halvt på skämt kalla det för lilla Kina därför att allt gick bara ner i linjen" (Monika, medarbetare, socialförvaltningen). Enligt Monika finns inget direkt intresse av att få ta del av den arbetsvardag som medarbetarna har att hantera:

[...] det var en väldigt hårt styrd linjeorganisation. [...] Även om jag var satt på att samverka med polisen så var det väldigt svårt att få informationen uppåt i vår egen organisation. Det var ingen som egentligen var intresserad av vad vi hade att säga om det. Det gjorde att kommunen inte hade en aning om hur verksamheten såg ut eller vilka behov vi såg.

Vidare beskriver Mats, facklig representant, en gammaldags auktoritär ordning: ”I stället för att man på något sätt uppmanar personal att engagera sig [...] så vill man arbeta som på 1950-talet.” Bilden som ges är att den strikta linjeorganisationen hindrar medarbetare från att öppet påtala problem.

Bland intervjuade medarbetare finns en föreställning om att högre chefer främst önskar rapporter som signalerar att saker och ting går i rätt riktning. Medarbetare avråds från att benämna situationer problem och uppmuntras i stället att vara positiva och se lösningar: ”Man ska sprida någon positiv stämning, så därför får man inte prata om det som är dåligt utan man ska bara prata om det som är positivt” (Johan, medarbetare socialförvaltningen). En positiv inställning och ett selektivt urval av vad som förmedlas beskrivs av flera intervjuade medarbetarna som ett sätt att göra karriär i staden. Avviker man från den optimistiska diskursen blir man, säger de, sedd som ”besvärlig” och får uppförsbacke. I stället ska man ”vara lojal, man ska inte ifrågasätta [...] och speciellt inte säga att vi inte gör ett bra jobb ibland” (Mats, facklig representant). Påtalas problem blir ”man liksom en icke-person, man får inga roliga uppdrag, det är ingen som lyssnar på dig, du får ingen löneökning” (Nisse, medarbetare socialförvaltningen).

Den ideala medarbetaren i linjen framställs i intervjuerna som foglig, positiv och lösningssorienterad. En sådan medarbetare talar inte om otillåten påverkan, eftersom det kolliderar med hur en konstruktiv medarbetare ska vara:

Då blir man obekvämt och jobbig och så är det fel forum. Alla forum är fel forum och försöker man hitta ett annat forum så får man höra att man inte går linjevägen. Så man är ganska låst vid det och man blir jobbig för att det är inte [...] standard tyvärr är liksom att man uttrycker sig inte utanför ramen och ramen är ganska satt. (Anette, f.d. medarbetare socialförvaltningen)

Medan somliga medarbetare menar att dessa normer för hur man ska vara och agera som medarbetare är uttalade inom deras verksamheter, beskriver andra signalerna som subtila i fråga om hur man ska agera för att inte göra sig besvärlig. Det är dessa implicita förhållningsregler som i intervjuerna sägs driva både tystnad och rädsla kring problem, såsom otillåten påverkan, i verksamheterna.

Förhållningsregler gällande talan och tystnad sägs även komma från politisk nivå. Man menar att politiken varit med om att ”skapa det här klimatet där chefsorganisationen blir väldigt auktoritär” (Johanna, politiker). Det sägs råda en hård ton vid de sammanträden där chefer och medarbetare från kommunens förvaltningar framför information om verksamheten inför de politiskt ansvariga. Även de uttalanden som

politiker gör i media har en inverkan. Berit, som är chef inom socialförvaltningen, säger till exempel att ”jag tycker det har varit jävligt tufft det här med [att] politikerna säger att vi ska ta in de höga cheferna och de ska minsann få en uppsträckning”. Andra menar att ”det är mellanchefer som inte vågar ta konkreta fall och missförhållanden vidare” (Christina, politiker). Orsaken är rädsla för politikernas respons när de ställs inför hur det förhåller sig i verkligheten:

[D]et finns ju också en tystnadskultur kopplat till att den politiska nivån får friserade siffror. Att det blir en skönmålning som är en tystnadskultur. Man lyfter inte det som är problem i verksamheterna. Man är rädd att politikerna inte vill höra det utan man vill göra sitt jobb och då blir det väldigt galet om man inte säger allt som det är. (Rasmus, politiker)

Göteborgs problem med tystnadskultur och korruption föreslås vidare ha en historisk förklaring. En del intervjupersoner berättar om den ledarstil som etablerades av Socialdemokraternas starke man Göran Johansson (1945–2014) som satt spår i stadens ledning och förvaltningarnas sätt att leda och hantera information:

Om du tar Görans stil, det var en annan typ av ’gör så, annars åker du ut’ och det var det både på politisk nivå och tjänstepersonsnivå. Gjorde inte direktören så, då tar vi en ny, va. (Åsa, politiker)

Göran Johansson var kommunstyrelsens ordförande under åren 1988–1991 och 1994–2009. Det var, menar informanterna, Johanssons ledarstil som lade grunden för det som senare genom granskningar och avslöjanden kom att kallas ”Muteborg”.

Stan har haft en lång historia med tystnadskultur, vänskapskorruption och hemlighetsmakeri. Göran Johansson, även om han var en hyvens kille, det var han, men han stod ju för det mycket. Han styrde så. Det var ingen som ifrågasatte, ingen räckte upp handen. Vi har en lång historik. (Sandra, politiker)

I de intervjuer som ligger till grund för denna artikel återkommer ett flertal berättelser om Johanssons tid. En enhetschef inom socialförvaltningen berättar att ”jag har varit med om när beslut har fattats på en älgjakt till exempel”. En politiker beskriver en tid då Johansson som kommunstyrelsens ordförande ”åkte runt och så här bara pekade och sa gör det så, och sen tog kommunstyrelsen det och så var det färdigt och så var det majoritet” (Åsa, politiker). Man säger även att ”stan har haft en lång tystnadskultur och vänskapskorruption och hemlighetsmakeri” (Sandra, politiker). Minnena formar sig till en närmast mytisk bild av en organisation och en ledning i dåtid, men används för att förklara dagens situation.

Trots att Göran Johansson avgick som kommunstyrelsens ordförande 2009 sägs alltså hans sätt att leda sitta i väggarna. Det faktum att det ännu finns chefer och medarbetare som fostrats och formats av detta sätt att leda och arbeta kan, säger de

intervjuade, delvis förklara att tystnadskulturen ännu är stark i Göteborg. Här frikopplas således den problembild som rapporten presenterar, där den otillåtna påverkan kommer utifrån och driver tystnadskulturen, från dagens Göteborg. Problemet finns i nuet, men man menar att det rör sig om ett internt ledarskapsproblem vars källa och orsak finns i det förflutna.

Medan politikens förklaringsmodell till stor del pekar på ledarskapsproblematik, och medarbetare trycker på en dysfunktionell linjeorganisation, beskriver ofta informanter med högre hierarkisk ställning linjen som helt nödvändig. Linjeorganisationen innebär enligt dem en arbetsordning mellan politik, nämnder och förvaltningar, där kommunikationen går från medarbetare till närmsta chef, vidare till nästa chef för att till slut föredras för stadsdirektören som i sin tur tar informationen vidare till nämnden som sköter kommunikationen med politiken – allt för att det inte ska bli "kortslutning" i organisationen. En av socialförvaltningens chefer, Berit, säger att man "som medarbetare kanske *uppfattar* det som att man inte får prata med politikerna". Det framställs således som om det är okunskap om organisationens struktur och premisser som skapar en föreställning om tystnadskultur. En sådan finns inte egentligen, utan det är linjen som har sin gång.

Intervjuade chefer anger vidare att medarbetares föreställningar om att allt de delger sina chefer snabbt ska "tas vidare" är orealistiska och närmast naiva. Chefer måste sälla i informationen, sätta in saken i rätt sammanhang och ställa den i proportion till verksamheten som helhet. Från politiskt håll återkommer samma hållning, då man säger sig se hur ledningens mer långsiktiga perspektiv skapar frustration "på golvet". Det är denna omständighet, tror intervjuade politiker och chefer, som gör att de medarbetare som är väldigt engagerade i sina (begränsade) arbetsområden blir "otåliga".

Det tar väldigt mycket tid och energi för cheferna att lite, missförstå mig rätt, hålla dem [medarbetarna] på mattan. Men lite på jorden. Ja, och det handlar inte om att man ska tysta. Det handlar mer om styrning och ledning. (Egon, chef socialförvaltningen)

Här uttrycker intervjuade chefer att det kan vara så att medarbetarnas fixering vid deras tårtbit, deras ansvar, gör att de "tror" att inget görs åt ett problem. Det är processen, arbetsgången, tiden och de ekonomiska ramarna som ger förutsättningen. Cheferna har ett "holistiskt ansvar" för verksamheten. Medarbetaren ser bara sin del och inte helheten, varför den bild som framträder genom chefs pussel av informationsbitar är "sannare" än en enskild medarbetares vittnesmål. Följaktligen blir det i dessa förklaringar också de högre upp som vet om det faktiskt finns en tystnadskultur eller ej, trots att det är medarbetare "på golvet" som utsätts för otillåten påverkan och som sedan uppfattar ett tryck att hålla tyst om det.

Talet om tystnadskultur är enligt denna förståelse en felbeteckning, då det i själva verket är systemet eller organisationen som följer sina rutiner och ordervägar. Man sköter saker "i linjen". Om medarbetare i organisationens alla led får bättre kunskap om organisationens styrning och linjens funktion, kommer upplevelsen av tystnadskultur att avta.

Varumärket

Begreppet *tystnadskultur* indikerar att en viss uppsättning lokala normer, värderingar och attityder belägger det med tabu att lyfta fram vissa erfarenheter och händelser, här om otillåten påverkan. Bland dem av våra informanter som försöker tona ner problematiken är det i flera fall just etiketten "kultur" man vänder sig mot: "det går inte att säga att det bara finns *en* kultur, det skulle göra det alldeles för enkelt" (Ulrik, chef socialförvaltningen). Organisationen är stor och brokig. Någonstans är det säkert så att man tiger, men det gäller inte *hela* Göteborg. Här upprepas att staden har cirka 50 000 medarbetare uppdelade på diverse förvaltningar, politiska nämnder och kommunala bolag: "så därför kan man inte säga att det finns någon enhetlig kultur av tystnad i Göteborg, utan saker och ting skiljer sig ju åt väldigt mycket beroende på var du är" (Berit, chef socialförvaltningen). Att tala om "tystnadskultur" anses vara att dra alltför långtgående slutsatser om organisationen baserat på enskilda händelser. Begreppet *tystnadskultur* är "väldigt slarvigt använt" (Moa, politiker). I dessa resonemang ligger en motvilja mot att staden blir stämplad som tystande och repressiv.

Genom att belysa kommunens heterogenitet och mångfald undviker man de lokala upplevelser av *tystnadskultur* som faktiskt har dokumenterats i en del av stadens områden (genom Wallins uttalanden i medier och Hedin Ekströms rapport om *tystnadskultur*) och som även exemplifierats i journalistiska granskningar (Schatzl 2023). I stället flyttas fokus till frågan om det går att säga någonting om Göteborgs stad och dess 50 000 anställda som helhet. Bara om det går att säkerställa att rapportens och granskningarnas påståenden om *tystnadskultur* äger giltighet som beskrivning av tillståndet i *hela* staden är frågan relevant att hantera som ett faktum. Resonemanget hos några av de intervjuade har likheter med den tidigare diskuterade kritik av rapportens kvalitativa metod enligt vilken den inte säkerställde att resultatet gällde alla verksamheter.

Samtidigt som man åberopar stadens och förvaltningarnas heterogenitet, poängteras att Göteborgs stad inte är annorlunda än andra storstäder i Sverige. Det finns på det hela taget, sägs det, ingen för Göteborgs stad unik kultur. Den problematik som eventuellt finns med otillåten påverkan beskrivs som väntad med tanke på stadens storlek, demografi och segregation: det som finns i Göteborg, finns också på andra ställen i Sverige. Ett återkommande argument är att rapporten möjligen ger en korrekt beskrivning av otillåten påverkan, men denna är inte specifik för Göteborg utan ett faktum i flera av Sveriges storstäder:

Absolut att det säkert på vissa håll finns otillåten påverkan eller *tystnadskultur* också, men jag har ändå varit i denna stad i rätt många år. Jag har också jobbat för Stockholms stad i rätt många år. Jag kan säga att det inte är värre i Göteborg än vad det är i Stockholm. Trust me. (Egon, chef socialförvaltningen)

Dessa två förklaringar använder de intervjuade parallellt, trots att de på vissa sätt står i motsättning till varandra. Enligt den ena förklaringen är det omöjligt att säga något generellt om Göteborg och således om de många unika lokala sammanhang som inte

går att klumpa ihop. I den andra reduceras och neutraliseras problemen genom att Göteborg jämförs med vilken storstad som helst. Enligt den första är Göteborgs stad unik och komplex, enligt den andra en spegel av en storstad i landet Sverige. Man menar att tystnadskulturen finns ju inte överallt, men *om* den ändå finns i Göteborg, så finns den på andra geografiska ställen också; problemet och ansvaret är nationellt, inte lokalt. I båda fallen förminskas allvaret i rapportens beskrivning av tillståndet i Göteborgs stad.

En förklaring till motviljan mot att framställa Göteborgs stad som en plats där det råder en besvärnande tystnadskultur är att chefer och medarbetare inom organisationen skyddar dess anseende eller ”att man inte lyfter problem därför att man inte vill solka ner varumärket” (Rasmus, politiker). Det är, säger man, lojaliteten mot staden och arbetsgivaren som gör att man håller tyst. Göteborgs stads rykte har försvårat rekryteringen av nya medarbetare som i stället letar sig till grannkommunerna. Staden har bland annat tagit fram ett program för attraktiva arbetsgivare (2019–2023) som syftar till att ”möta den nuvarande och kommande bristen på medarbetare med rätt kompetens i stadens olika verksamheter” (s. 3). Programmet, menar somliga av dem vi intervjuat, används som ett verktyg för att uppmuntra chefer och medarbetare att huvudsakligen tala gott om staden:

Då används de här dokumenten som egentligen ska handla om hur vi blir bättre, de blir ett repressivt redskap som används mot medarbetare för att hålla käften och göra sitt jobb [...] och vara en god representant för staden. (Johanna, politiker).

Ur de intervjuade medarbetarnas perspektiv handlar det framför allt om att man inte ska tala öppet om rådande förhållanden i särskilt utsatta områden. Nisse, medarbetare i socialtjänsten, menar till exempel att ”ibland får man liksom inte prata om det utan man ska tala om hur duktig man är”. Framsteg och förbättringar får gärna lyftas fram, sägs det, men problem och brister ska förtigas. Anette, före detta medarbetare i socialtjänsten, säger att ”det enda jag vet är att om man öppnar munnen över huvud taget runt det så – det kan du inte göra”. Man upplever således att man inte får berätta om hur besvärligt det är i utsatta områden – i stället ska man fokusera på problemlösning och framsteg. Vissa ämnen upplevs som mer känsliga och laddade än andra, såsom rekrytering av barn till den organiserade brottsligheten eller IS-resenärer och IS-återvändare. Att tala om de faktiska förhållandena för ”dem man är till för” i utsatta områden kan, resonerar somliga, i förlängningen skada dessa personers möjligheter att utvecklas. Det är därför bättre både för karriären och för det utsatta området att man tiger.

När man lyfter problematiken så kan man på något sätt få till sig att ”det finns väldigt mycket gott också” och att man bidrar till att skapa en ännu mer negativ bild kring det området. Man vill på något sätt jobba med bilden av det området och det kan jag förstå, att man vill att svenskar ska flytta dit eller att man öppnar ännu en ICA eller en bank eller – för att man ska jobba med segregationen. (Mats, facklig representant)

Enligt de intervjuades beskrivningar görs talet om de utsatta områdena till något performativt. Ett yttrande och ett omdöme är inte bara en tillfällig beskrivning av ett tillstånd, utan också formande. Genom att tala om utsatta områden i positiva ordalag bidrar man till att forma en vision av vad dessa områden kan bli. Detta tros i sin tur motverka verklig isolering och faktiska problem. Om man däremot talar om de utsatta områdenas strukturella problematik, om utanförskap och parallella rättsordningar, riskerar man att förstärka just dessa omständigheter och därmed öka segregationen i samhället. Därför anses det bättre att inte sätta ord på de problem som finns just nu. När hållningen att främst lyfta fram det positiva blir till ett direktiv uppfattas den av de intervjuade som en form av tystande.

Medan somliga menar att problemen har dolts under lång tid "eftersom det handlar om invandrare" (Christina, politiker), hävdar andra att frågan om tystnadskultur har bejakats av politiker som använder den som ett sätt att profilera sig. "Det är ett politiskt spel" (Moa, politiker). Här betonar man att idén om en tystnadskultur kring otillåten påverkan förstärks av politiker som är i opposition och som passar på att hårt driva frågan för att visa handlingskraft och ärlighet inför samhällsproblem, främst sådana som är kopplade till migration. De som framställer de politiska stridslinjerna på det sättet menar att problematiken i själva verket har varit känd för alla under en längre tid och att den är något som staden jobbar kontinuerligt med. En chef på stadsledningskontoret, Olof, säger till exempel att "min upplevelse var att [rapporten som beskrev tystnadskulturen] inte var så överraskande som man kanske då ville göra gällande".

Enligt detta synsätt har talet om en tystnadskultur knuten till otillåten påverkan cementerat en bild av att problemen i Göteborgs stad framför allt är kopplade till migrationen och en misslyckad integration. Vissa grupper/miljöer framställs som i sig farliga och destruktiva – för hela staden. "De här sakerna har gifts ihop, att alla saker som är fel har med eftersatta områden att göra och i de eftersatta områdena har de flesta invånarna utländsk bakgrund" (Johanna, politiker). Den tillståndsbeskrivning som förmedlas i rapporten om tystnadskultur är enligt denna tolkning onyanserad. Den sägs förstärka fördomar och driva stereotypa föreställningar om utsatta områden och invandrare. I själva verket menar man att situationen har sin grund i att staden lider av segregation, som kommer sig av ojämlikhet i inkomst, hälsa och förutsättningar.

Diskussion

Begreppet tystnadskultur har gått från att vara en skarp anklagelse om en gravt dysfunktionell organisation till en tvetydig benämning av en lång rad organisatoriska missförhållanden. Vi konstaterade i inledningen att begreppet har blivit urvattnat och tappat i precision då det använts flitigt i den allmänna debatten. Denna studie har undersökt hur begreppet används som ett diskursivt verktyg av olika aktörer i Göteborgs stad för att främja deras olika intressen. Vi har visat att begreppet fungerar som ett strategiskt redskap i maktförhandlingar mellan chefer, medarbetare och politiska partier. Vår analys tar avstamp i idén om kontroll över dagordningen (Bachrach & Baratz 1962, Lukes 1974) och utforskar hur språkets roll i maktrelationer bidrar till att

definiera och förstärka organisatoriska normer och hierarkier. Detta knyter även an till Deetz (1992) resonemang om hur diskursiva praktiker och kommunikationsprocesser används för att forma maktrelationer inom organisationer.

Genom vår analys visar vi hur begreppet tystnadskultur blir ett sätt att staka ut eller utmana agendan inom politiken såväl som inom förvaltningsapparaten. Vi har genom kvalitativ analysmetod undersökt hur olika innebörder knyts till begreppet tystnadskultur, liksom hur detta speglar skilda intressen och motstridiga positioneringar inom byråkrati och politik. Genom att fokusera på tre huvudsakliga teman – rapporten, styrningen och varumärket – har vi visat hur begreppet inte bara beskriver en organisatorisk verklighet, utan också används för att forma den.

Det första temat, "rapporten", visar på olika sätt att förhålla sig till de undersökningar som slagit fast att Göteborg stad präglas av tystnadskultur och otillåten påverkan. Rapporten om tystnadskultur har blivit en symbol för en bredare kamp om vad som ska känneteckna stadens organisatoriska och politiska agenda. Här exemplifieras försök att ta kontroll över dagordningen tydligt genom hur olika aktörer försöker fylla begreppet med konkurrerande innebörder. De politiska aktörer och chefer som ifrågasätter rapportens vetenskaplighet använder dess kvalitativa metodik som ett argument för att förminska dess relevans. Detta kan ses som en strategisk manöver för att styra diskursen (jfr Deetz 1992). Kritiken av rapporten fungerar som ett verktyg för att flytta fokus bort från tystnadskulturen och därigenom undvika krav på strukturella förändringar. Vi tolkar detta som en språklig form av maktutövning, då det tjänar som ett sätt att normalisera vissa tolkningar av verkligheten medan andra marginaliseras (Deetz 1992).

Samtidigt använder en del medarbetare och politiska partier rapporten som en legitimeringskälla för att uppmärksamma problem och driva förändring. Genom att hänvisa till rapportens slutsatser försöker dessa aktörer sätta tystnadskultur på agendan och ge röst åt erfarenheter från "fältet". Detta visar hur språkliga begrepp som tystnadskultur kan bli en form av maktmedel som olika grupper kan mobilisera för att främja sina intressen. På detta vis blir förhandlingar kring rapporten ett sätt att förskjuta eller understryka tystnadskulturens plats på dagordningen (Lukes 1974).

Det andra temat, "styrningen", berör påståenden om ledarskap och styrningsmodell i förhållande till rapporterna om tystnadskultur. Här används begreppet tystnadskultur för att föra fram olika uppfattningar om linjeorganisationens funktion. Medarbetare beskriver linjen som en mekanism som tystar kritik genom att filtrera och kontrollera vilken information som når högre hierarkiska nivåer. Här blir makten över dagordningen (Lukes 1974) särskilt tydlig, eftersom linjecheferna fungerar som grindvakter som avgör vad som är legitimt att kommunicera uppåt. Detta ger dem en central roll i att forma vilka frågor som kommer upp på eller lämnas utanför den organisatoriska dagordningen.

Samtidigt hävdar chefer och politiker att linjens struktur är nödvändig för att upprätthålla ordning och helhetsperspektiv i organisationen. De avfärdar medarbetarnas kritik och uppfattar den som en produkt av missförstånd och orealistiska förväntningar. Detta utgör ännu ett exempel på hur språkliga praktiker, såsom att framställa linjen som en neutral och rationell struktur, kan användas för att legitimera befintliga

maktförhållanden. Genom att normalisera linjens funktion och framställa kritik som ogrundad befäster man de hierarkiska relationer som också påverkar den påstådda tystnadskulturen.

Av medarbetare upplevs linjen som repressiv; den låser in och sägs tysta dem som arbetar längre ner i organisationen. Här ska dock noteras att medarbetare trots strukturella hinder lyckats få upp tystnadskulturen på dagordningen. Frågan har fått stort utrymme medialt, politiskt och inom verksamheten. Det betyder att man nått ett stadium där man i allra högsta grad talar om tystnaden; man talar om det faktum att man inte får tala. Begreppet tystnadskultur tillgrips som ett verktyg för att utmana den kontrollen över dagordningen som den byråkratiska hierarkin äger och utövar genom linjen. Genom påståendet om en tystnadskultur kan medarbetare argumentera för ökat inflytande och söka flytta fram sina positioner.

Det tredje temat, ”varumärket”, belyser hur man genom begreppet tystnadskultur på olika vis försöker forma stadens anseende och rykte. Här bagatelliserar man tystnadskulturen genom att dels framhäva organisationens heterogenitet och alltså argumentera för det omöjliga i att dra några slutsatser om staden som helhet, dels hävda att staden i sig inte har någon unik kultur utan kämpar med liknande problem som andra storstäder. Samtidigt finns en oro för att själva påtalandet av problem med tystnadskultur och otillåten påverkan i socialt utsatta områden inte ska leda till en lösning utan snarare till en förstärkning av den befintliga segregation som ligger till grund för problematiken. Medvetenhet om och hänsyn till språkets performativitet blir således ännu en grindvakt som censurerar och filtrerar vad som hamnar på agendan. På motsatt vis används begreppet tystnadskultur av den politiska oppositionen för att förstärka bilden av en stad i nödläge där det krävs ett nytt styre och dramatiska samhällsförändringar. Här blir ”tystnadskultur” ett verktyg för att få upp närliggande ämnen på agendan, såsom migrationsrelaterade samhällsproblem.

Vår studie bidrar med ett nytt perspektiv på tystnadskultur i organisationer. Medan litteraturen till stora delar har fokuserat på hur chefer tystar anställda, och vad som gör att medarbetare bryter tystnaden eller förblir tysta (Morrison & Milleken 2000, Skivenes & Trygstad 2010, du Plessis 2016, Fernando & Prasad 2019, Kenny 2019), visar vår studie hur begreppet tystnadskultur kan användas för att vidmakthålla olika intressen och positioner i den offentliga byråkratin. Genom att använda idén om kontroll över dagordningen (Lukes 1974) som teoretisk lins har vi visat hur man söker sätta agendan genom att antingen framhäva tystnadskultur som en central fråga eller göra den till en icke-fråga. Språkets centrala roll i dessa processer understryks av hur begreppet tystnadskultur används som ett verktyg i en maktförhandling. I linje med Deetz (1992) betonar vi hur språket inte bara utgör ett kommunikationsmedel, utan också en central mekanism för att omforma och vidmakthålla organisatoriska maktrelationer. Detta blir särskilt tydligt i hur begreppet tystnadskultur används för att begränsa eller utvidga dagordningen beroende på aktörernas strategiska intressen.

De ståndpunkter som intas i frågan om tystnadskultur kan handla om att belysa eller ytterligare mörklägga en kontroversiell problematik (här: otillåten påverkan). De kan också stärka den egna positionen i ständigt pågående organisatoriska och politiska

makt- och intressekonflikter. Vår studie ger således ytterligare insikter i hur den ökade medvetenheten i dag kring problem med tystnadskultur i organisationer yttrar sig, hur man talar om en påstådd tystnadskultur, hur den förstärks och försvagas men också hur den används som en bricka i ett pågående lokalpolitiskt och organisatoriskt maktspel.

Tystnadskulturen blir det begrepp kring vilket maktkampen står. Denna maktkamp utspelar sig på tre nivåer: på den politiska nivån, på den nivå där byråkratin samverkar med politiken och i linjen, där tjänstepersoner förhåller sig till sina chefer, som i sin tur förhåller sig till sina chefer. Vi har visat hur makt utövas både av medarbetare, som anser sig tystade, och av linjechefer och politiker som mer eller mindre medvetet tystar genom sitt sätt att förhålla sig till påståenden om tystnadskultur. Genom att med olika medel framhäva eller tona ner förekomsten av en tystnadskultur söker man reglera vilka ämnen som prioriteras på den organisatoriska och politiska dagordningen.

Begreppet tystnadskultur är därför inte en neutral beskrivning av organisatoriska förhållanden utan en aktiv komponent i maktförhandlingar. Genom att analysera hur språkliga praktiker används för att sätta agendan har vi visat hur makt inte bara utövas genom formella hierarkier, utan också genom diskursiva strategier som avgör vad som är legitimt att tala om och vad som bör förbli outtalat.

Referenser

- Abrahamsson, A. (2020) "Åttaåringar rekryteras av kriminella gäng", *Göteborgs-Posten* 16 september 2020.
- Amnå, E., Czarniawska, C. & Marcusson, L. (2013) "Tillitens gränser: Granskningskommissionens slutbetänkande." Göteborg: Granskningskommissionen i Göteborgs stad 2013. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:627257/FULLTEXT01.pdf>
- Bachrach, P., & M. S. Baratz (1962). The two faces of power. *American Political Science Review* 56(4), 947–952. <https://doi.org/10.2307/1952796>
- Berger, P. L., & T. Luckmann, T. (1998 [1966]). *Kunskapssociologi. Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bjarnefors, S. (2018). "Slagsmål och sprängda toaletter på mellanstadieskola – hotas av miljonvite", *Göteborgs-Posten* 15 juni 2018.
- Chamberlin, M., D. W. Newton & J. A. Lepine (2017) "A meta-analysis of voice and its promotive and prohibitive forms. Identification of key associations, distinctions, and future research directions", *Pers. Psychol.* 70:11–71. <https://doi.org/10.1111/peps.12185>
- Curtis, M. B., J. C. Robertson, R. C. Cockrell & L. D. Fayard (2021) "Peer ostracism as a sanction against wrongdoers and whistleblowers", *Journal of Business Ethics* 174: 333–354. <https://doi.org/10.1007/s10551-020-04596-0>
- Cwejman, A. (2021) "Så åt sig rädslan in i Göteborg", *Göteborgs-Posten* 11 augusti 2021.
- Deetz, S. A. (1992). *Democracy in an age of corporate colonization. Developments in communication and the politics of everyday life*. State University of New York Press.
- Demir, S. (2020) "Gängexpert: anställda i Göteborg har 'tystats ner' av chefer", *Göteborgs-Posten* 16 september 2020.
- Dorian, H. (2018) "Efter GP:s granskning: 'Vi går på djupet med detta'", *Göteborgs-Posten* 24 augusti 2018.
- Dragic, M. & E. Bouvin (2018) "Socialsekreterare flyr Vallentuna kommun: En tystnadskultur", *Dagens Nyheter* 21 mars 2018.
- Dworkin, T. M., & J. P. Near (1997) "A better statutory approach to whistle-blowing", *Business Ethics Quarterly* 7(1), 1–16. <https://doi.org/10.2307/3857229>
- Essén, A. och A. Wyndhamn (2023) "Farlig innovation – Vad kan vi lära av Macchiarini-skandalen?" *MGMT* nr 1. <https://mgmt.imit.se/nummer/nr-1-mars-2023/#farlig-innovation>
- Hedin Ekström A. (2021) "Finns det en tystnadskultur i Göteborgs stad?" Styrelsehandling nr 8, 2021-08-26, Bilaga 1A. Göteborgs stad. https://goteborg.se/wps/PA_Pabolagshandlingar/file?id=33784
- Farh, C. & Chen, G. (2018) "Leadership and member voice in action teams. Test of a dynamic phase model", *J. Appl. Psychol.* 103:97–110. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/apl0000256>
- Fernando, D. & A. Prasad (2019) "Sex-based harassment and organizational silencing. How women are led to reluctant acquiescence in academia", *Human Relations* 72(10): 1565–1594. <https://doi.org/10.1177/0018726718809164>

- Fleming, P., & A. Spicer (2014) "Power in management and organization science", *Academy of Management Annals* 8(1), 237–298. <https://doi.org/10.5465/19416520.2014.875671>
- Fotaki, M., K. Kenny & S. Sclerif (2015) "Whistleblowing and mental health. A new weapon for retaliation?" i D. Lewis & W. Vandekerckhove (red). *Developments in whistleblowing research 2015*. London: International Whistleblowing Research Network.
- Foucault, M. (2017 [1975]) *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv förlag.
- Giertz, E. (2017) "Dramatenstjärnan Örjan Ramberg anklagas för trakasserier", *Expressen* 18 november 2017.
- Gustafsson, A & L. Röstlund (2018) "Anställda vittnar om tystnadskultur på Karolinska", *Dagens nyheter* 30 april 2018.
- Göteborgs Stads program för attraktiv arbetsgivare 2019–2023 (2019) Diarienummer 0955/17. [https://www5.goteborg.se/prod/Stadsledningskontoret/LIS/Verksamhetshandbok/Forfattn.nsf/25A71B484BD8ABD9C1258418003E3690/\\$File/WEBVBH922G.pdf?OpenElement](https://www5.goteborg.se/prod/Stadsledningskontoret/LIS/Verksamhetshandbok/Forfattn.nsf/25A71B484BD8ABD9C1258418003E3690/$File/WEBVBH922G.pdf?OpenElement)
- Hussain, I., R. Shu, S. Tangirala & S. Ekkirala (2019) "The voice bystander effect. How information redundancy inhibits employee voice", *Acad. Manag. J.* 62:828–849. <https://doi.org/10.5465/amj.2017.0245>
- Irenius, L. (2017) "Nej-sägare borde ses som hjältar – men möts av förakt", *Svenska Dagbladet* 17 december 2017.
- Kenny, K (2018) "Censored: whistleblowers and public speech", *Human Relations* 71:1025– 1048. <https://doi.org/10.1177/0018726717733311>
- Kenny, K (2019) *Whistleblowing. Toward a New Theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kenny, K., M. Fotaki & S. Sclerif (2019) "Mental health as a weapon. Whistleblower retaliation and normative violence", *Journal of Business Ethics* 160: 801–815. <https://doi.org/10.1007/s10551-018-3868-4>
- Klinghoffer, S. (2023) "Familj från kriminellt nätverk hotar och tystar grannar i Hammarkullen – nu vill hyresvärderna vräka dem", *SVT Nyheter* 26 september 2023.
- Kjoller, H. (2016) *En svensk tiger*. Stockholm: Fri tanke.
- Kudo, P. (2018) "Liberalernas rättspolitik har helt fel om personer som inte vågar vittna", *Svenska Dagbladet* 3 juli 2018.
- Kärde, R. (2017) "Skuldfördelning. Prat om tystnadskultur urholkar ansvarsfrågan", *Dagens Nyheter* 29 november 2017.
- Larsson, A. (2021) "Rapport om tystnadskultur vållar politisk strid", *Göteborgs-Posten* 19 augusti 2021.
- Lukes, S. M. (2008 [2004]) *Maktens ansikten*. Göteborg: Daidalos
- Lönegård, C. (2018) "Internt missnöje i Moderaterna: 'Handlar om rena maffiametoder'", *Svenska Dagbladet* 27 februari 2018.
- Magnå, J. (2018) "Demokratiinstitut får allvarlig kritik", *Göteborgs-Posten* 22 augusti 2018.
- Maynes, T. D. & P. M. Podsakoff (2014) "Speaking more broadly. An examination

- of the nature, antecedents, and consequences of an expanded set of employee voice behaviors", *J. Appl. Psychol.* 99:87–112.
- Miceli, M. P. & J. P. Near (2002) "What makes whistle-blowers effective? Three field studies", *Human relations* 55 (4): 455–479. <https://doi.org/10.1177/0018726702055004463>
- Miethe, T. D., & J. Rothschild (1994) "Whistleblowing and the control of organizational misconduct", *Sociological Inquiry* 64 (3): 322–347. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1994.tb00395.x>
- Milliken, F. J., E. W. Morrison & P. F. Hewlin (2003) "An exploratory study of employee silence. Issues that employees don't communicate upward and why", *Journal of Management Studies* 40: 1453–1476. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00387>
- Morrison, E. W. (2023) "Employee voice and silence. Taking stock a decade later", *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior* 10: 79–107. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-120920-054654>
- Morrison, E. W. & F. Milliken (2000) "Organizational silence. A barrier to change and development in a pluralistic world", *Academy of Management Review* 25 (4): 706–725. <https://doi.org/10.5465/amr.2000.3707697>
- Orrenius, N. (2018) "Vägen för att bekämpa islamism går inte via SD", *Dagens Nyheter* 28 juni 2018.
- Park, H., & D. Lewis (2018) "The negative health effects of external whistleblowing. A study of some key factors." *The Social Science Journal* 55 (4), 387–395. <https://doi.org/10.1016/j.soscij.2018.04.002>
- Park, H., B. Bjørkelo & J. Blenkinsopp (2020) "External whistleblowers' experiences of workplace bullying by superiors and colleagues", *Journal of Business Ethics* 161: 591–601. <https://doi.org/10.1007/s10551-018-3936-9>
- du Plessis, E. M. (2016) "Hjälp Til Selvcensur", *Sociologisk Forskning* 53 (1):51–74. <https://doi.org/10.37062/sf.53.18246>.
- Regnér, Å. (2018) "Ge föräldrar stöd för att inte slå sina barn", *Aftonbladet* 14 februari 2018.
- Rehg, M. T., M. P. Miceli, J. P. Near & J. R. Van Scotter (2008) "Antecedents and outcomes of retaliation against whistleblowers. Gender differences and power relationships", *Organization Science* 19 (2): 221–240. <https://doi.org/10.1287/orsc.1070.0310>
- Schatzl, S. (2023) "Den tystade staden: 'Vet du vem jag är? Jag kan få folk att försvinna.'" *Sveriges Radio* 24 april 2023.
- Schein, E. H. (1985) *Organizational Culture and Leadership*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Segerfeldt, J. (2018). "Rädsla föder våldet i Stockholms förorter", *Dagens Nyheter* 17 januari 2018.
- Silla, I., F. J. Gracia & J. M. Peiro (2020) "Upward voice. Participative decision making, trust in leadership and safety climate matter", *Sustainability* 12 (9):3672. <https://doi.org/10.3390/su12093672>
- Skerk, J. (2018) "Idrotten tog inte hot och våld på allvar", *Aftonbladet* 14 mars 2018.
- Skivenes, M. & S. C. Trygstad (2010) "When whistle-blowing works. The Norwegian

- case", *Human Relations* 63(7): 1071–1097. <https://doi.org/10.1177/0018726709353954>
- Sydvik, P. (2018) "Facken slår larm om arbetsmiljön på miljöförvaltningen", *Göteborgs-Posten* 20 april 2018.
- Tan, A. J., R. Loi, L. W. Lam & L. L. Zhang (2019) "Do embedded employees voice more?", *Pers. Rev.* 48:824–838. <https://doi.org/10.1108/PR-05-2017-0150>
- Vandekerckhove, W. & A. Phillips (2019) "Whistleblowing as a protracted process. A study of UK whistleblower journeys", *Journal of Business Ethics* 159: 201–219. <https://doi.org/10.1007/s10551-017-3727-8>
- Verdicchio, M. (2018) "Anställda inom Trafikverket sågar Västlänken", *Göteborgs-Posten* 16 april 2018.
- Verdicchio, M. (2021) "S vill införa ny visselfunktion – litar inte på tjänstemännen", *Göteborgs-Posten* 16 augusti 2021.
- Wallin, M. (2021) "Territoriella nätverk", Socialförvaltningen Centrums diarium, N164-1179/21, Göteborg stad.
- Widmalm, S., P. Persson & A. Casselbrant (2024) "Talande tystnad? En rapport om själv censur i Sverige", Rapport till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi. 2024:1. https://eso.expertgrupp.se/wp-content/uploads/2022/05/ESO-2024_1-_talande-tystnad_webb.pdf
- William, L., & W. Vandekerckhove (2023) "Fairly and justly? Are employment tribunals able to even out whistleblowing power imbalances?", *Journal of Business Ethics* 182(2): 365–376. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-05023-8>
- Wiman, B. (2017) "Den kommande tiden kommer att ställa stora krav på Akademiens ledarskap", *Dagens Nyheter* 23 november 2017.
- Xie, X., C. Ling, S. Mo & K. Luan (2015) "Linking colleague support to employees' promotive voice. A moderated mediation model", *PLoS ONE* 10(7): e0132123. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0132123>
- Yoldas, A. (2018) "Malin, 34, slår larm: 'Dålig miljö för barn och vuxna'", *Expressen* 19 mars 2018.

Författarpresentation

Anna Stevenson, fil dr i företagsekonomi, är organisationsforskare och konsult inom verksamhetsutveckling. Hennes forskning kretsar kring frågor om kultur, makt och identitet i organisationer. Hon har bland annat publicerat studier om normstyrning i organisationer, kontextens betydelse för innovation, inkludering och exkludering i hållbara förändringsprocesser samt hur och varför verksamhetskritisk information kan komma att ignoreras.

Kontakt: Anna.stevenson@fek.lu.se

Anna-Karin Wyndhamn, fil dr i pedagogiskt arbete, är forskare/lärare vid Göteborgs universitet. Hennes huvudintressen rör dels skola och lärarutbildning, dels jämställdhet och likabehandling inom högre utbildning. År 2020 utkom hon, i samarbete med Ivar Arpi, med *Genusdoktrinen* (Fri tanke). Wyndhamn är skribent och kulturkritiker verksam i dagspress (*Göteborgs-Posten*, *Kvartal*, *Fokus*, *Axess*). Hon programleder podcasten "Under all kritik".

Självständighet som mål och villkor

Diskursiva konsekvenser av hur institutionsboende för personer med intellektuell funktionsnedsättning problematiserades i samband med 1985 års beslut om institutionsavveckling

Independence as aim and condition: Discursive consequences of how institutional residence for people with intellectual disability in Sweden was problematized in 1985's policy on institutional dismantling.

Despite Sweden often being described as having undergone a comprehensive deinstitutionalization process with an accompanied national dismantling of large institutions, there are indications that repressive elements remain present in support services for people with intellectual disabilities (ID). This article focuses on this discrepancy by using a methodological adaptation of Bacchi's WPR-tool to analyze how institutions were problematized in connection to 1985's policy on institutional dismantling. The analysis shows that institutional residence for people with ID was consistently problematized based on its segregation and size. From this problematization, independence emerges as a significant discourse, both understood as the aim of community housing for people with ID and as the value that conditions whether or not housing is regarded as a "real home". The article concludes by discussing the contingency of the problematization of institutional residence in relation to the lack of problematization of the institutions' repressive elements, something that is argued as linked to the persistence of repressive structures in contemporary support services.

Keywords: deinstitutionalization, Bacchi, independence, intellectual disability, policy, restrictive measures

I SLUTET AV 2020 sändes ett uppmärksammat avsnitt av SVT:s *Uppdrag Granskning*. Det handlade bland annat om Dick Nord, en man med svår intellektuell funktionsnedsättning (IF) och autism. Genom hemliga inspelningar hördes hur personalen på Dicks LSS-boende utsatte honom för fysiska och psykiska övergrepp (Uppdrag Granskning 2020). En i personalen, som senare också dömdes i hovrätten, ska bland annat ha tryckt ner Dick till golvet med en sittsäck och hållit fast honom med hjälp av ett knä i bröstkorgen (SVT 2021). Dessutom ska Dick ha hotats med att han skulle tvingas "klä av sig naken och gå runt huset" och utsatts för någon form av pennalistisk bestraffning genom att få vatten hållt över huvudet under sex minuter (SVT 2020/2021). Samma år rapporterade SVT (2020) om ett LSS-boende i Malmö med låsta dörrar och höga stängsel som senare, i december 2021, även ska ha anlitat väktare som med "batonger,

pepparsprej och handfängsel” skulle skydda personalen mot de tre personer som bodde där (Westerberg 2021). Ett flertal andra incidenter på LSS-boenden under de senaste åren har handlat om inläsningar (Sveriges Radio 2021), personal som försökt hota sig till sex med boende (Olsson 2020) samt hot, våld och kränkande behandling av barn och ungdomar (Magnusson 2023).

I denna artikel, liksom hos Altermark (2016), betraktas det faktum att personer med IF utsätts för den här sortens övergrepp inom samtida stödsystem inte som någon anomali. I stället för att repressiva åtgärder uppfattas som enskilda fall av felaktigt agerande från personalens sida, ses de här som integrerade inslag i en *postinstitutionell* samtid. Altermark (2016:12–13) beskriver hur postinstitutionalisering kan förstås som en situation där institutionella strukturer lever kvar i stödinsatser till personer med IF trots, eller kanske snarare sida vid sida med, vad som brukar betraktas som omfattande avinstitutionalisering och inkludering av personer med IF i medborgarskapet.

Samtida forskning om användning av begränsningsåtgärder inom stödinsatser till personer med IF verkar bekräfta inslagen av repressiva åtgärder (McGill m.fl. 2009; Webber m.fl. 2011; Merinau-Cote & Morin 2013). I en svensk kontext beskriver Björne m.fl. (2022:3–4) hur personer med IF utsätts för åtgärder, framför allt låsta dörrar, som begränsar deras tillträde till vissa miljöer. Över en tredjedel av den personal som ingick i deras enkätundersökning meddelade att brukare på daglig- eller veckobasis med hjälp av låsta dörrar hindras från att lämna verksamheten utan personal, att få tillgång till sina privata tillhörigheter (tycks framför allt gälla cigaretter och pengar) och att använda gemensamhetsutrymmen. Åtgärden att kroppsligt hindra brukare rapporteras i mindre utsträckning, men ändå meddelade 24 procent att mekanisk apparatur (som exempelvis bälten) används och 12 procent att brukare hindras genom att personalen antingen står i vägen för dem eller fysiskt håller emot. Värt att notera är också att samtliga tio undersökta begränsningskategorier, som förutom de redan nämnda bland annat omfattar regler för medieanvändning (till exempel tillgång till internet eller TV) och vilka personer brukaren tillåts träffa samt kostbegränsningar, uppgavs komma till användning i någon mån.

I den här artikeln tar jag fasta på denna diskrepans mellan det som kan betraktas som en omfattande svensk avinstitutionaliseringsprocess och den fortsatta förekomsten av repressiva institutionella strukturer i dagens stödinsatser. Jag förstår avinstitutionalisering som en gradvis process mot förändrade boendeformer, från storskalighet och segregering till småskalighet och integrering (Mansell m.fl. 2010:104; Wiesel & Bigby 2015:179), som till stor del har sin ideologiska hemvist i det så kallade *normaliseringsbegreppet*: ”Principen att tillgängliggöra levnadsförhållanden och vardagsmönster för personer med IF som är så lika den övriga befolkningens som möjligt” (Nirje 1969:181). Så kallade samhällsintegrerade boendalternativ har byggts ut i stora delar av västvärlden under de senaste decennierna. Det har dock rört sig om en mycket heterogen process med stor variation i omfattning och tempo, där några få länder, av vilka Sverige är ett, genomfört totala nationella avvecklingar av institutionsboende för personer med IF (Tøssebro & Lundebj 2006:115; Martínez-Leal m.fl. 2011:859). Trots att man kan betrakta den totala avvecklingen av institutionsboende som avinstitutionio-

naliseringsprocessens slutmål är avinstitutionalisering och institutionsutveckling inte synonymter. I stället för att likställa avinstitutionalisering med avveckling betraktar jag här Sveriges totala institutionsavveckling som ett internationellt sällsynt politiskt-legalt svar på en avinstitutionalisering som ansågs gå för långsamt och/eller vara för selektiv.

I artikeln undersöks denna internationellt sällsynta erfarenhet genom en diskursiv analys av den parlamentariska policyprocess som ledde fram till beslutet att med lagstöd avveckla institutionsboende för personer med IF. Genom att explorativt undersöka hur institutionsboende för personer med IF problematiserades i det policymaterial som producerades inför det parlamentariska beslutet om avveckling vill jag synliggöra eventuella kopplingar mellan denna problematisering och nutida funktionshinderpolitisk diskurs. Detta gör jag genom att använda mig av Ekholm och Vesterbergs (2020) anpassning av Bacchis (2009;2016) analytiska verktyg *what's the problem represented to be?* (WPR). I stället för WPR:s sex analytiska frågor formuleras verktyget i Ekholms och Vesterbergs version som tre analytiska frågor, som i denna artikel skrivs ut enligt följande:

1. Hur framställdes institutionsboende som problem i samband med avvecklingsbeslutet?
2. Hur möjliggjordes denna specifika problematisering av institutionsboende?
3. Vad möjliggörs genom denna problematisering av institutionsboende?

I fråga om de båda första frågeställningarna tar artikeln sin empiriska utgångspunkt i det policymaterial som producerades i samband med stiftandet av 1985 års omsorgslag (SFS 1985:568). Det var i det parlamentariska arbetet kring omsorgslagstiftningen som en sammanhållen nationell avveckling av institutionerna sattes igång. Materialet innefattar den så kallade Omsorgskommitténs betänkande *Omsorger om vissa handikappade* (SOU 1981:26), Socialdepartementets promemoria som är bifogad utredningen (se SOU 1981:26:532) och regeringens proposition med förslag till lag om särskilda omsorger om psykiskt utvecklingsstörda m.fl. (Prop. 1984/85:176). Tillsammans utgör det materialet cirka 800 sidor.

När det gäller artikelns tredje fråga, om vad som möjliggörs genom problematiseringen av institutionsboende, lyfts även två senare statliga utredningar in. Dessa betraktar jag som två nedslag i postinstitutionellt policyarbete, som ger en inblick i boendekonsekvenser för personer med IF. Den första är 1989 års handikapputrednings slutbetänkande *Handikapp – Velfärd – Rättvisa* (SOU 1991:46), som var underlag till stiftandet av LSS (SFS 1993:387), än i dag gällande funktionshinder-rättslig reglering. Trettio år senare lade Utredningen om merkostnader i bostad med särskild service enligt LSS fram betänkandet *Boende på (o)lika villkor* (SOU 2021:14), vilken noggrant kartlägger den nuvarande ekonomisk-materiella situationen för vuxna med IF som bor i bostad med särskild servicebostad enligt LSS (gruppboetäder). Anledningen till att endast policymaterial och inte ett bredare allmänpolitiskt material analyseras är att jag, i enlighet med Bacchi (2009:33), utgår från att problematiseringar i policyförslag är diskursivt särskilda. De fixeras, framför

allt när problematiseringen ligger till grund för legal implementering och på det viset avgör det socialpolitiska utrymmet för insatser.

Innan jag går vidare med att diskutera ett antal forskningsbidrag som belyst olika aspekter av postinstitutionell funktionshinderpolitik vill jag kort redogöra för hur den svenska parlamentariska processen som ledde fram till institutionsavvecklingen såg ut.

Från inackorderingshem till total avveckling

I Sverige kan det parlamentariska policyarbetet för avinstitutionalisering, i form av legal påtryckning för utbyggnad av samhällsintegrerade boendeformer för personer med IF, anses ha tagit sin början i och med 1967 års omsorgslag (SFS 1967:940). Där ålades för första gången landstingen som huvudmän att anordna boendeformer utöver institutionsboende, som enligt lagen bereds antingen som vårdboende eller som specialsjukhus, åt personer med IF (5 § SFS 1967:940). I införandelagen till 1985 års omsorgslag (SFS 1985:568) fastslogs att landstingen i samband med övrig planering av lagens nya insatser också skulle planera för avveckling av befintliga vårdhem och specialsjukhus (3 § SFS 1985:569). Det angavs inga tidsramar för avveckling i samband med detta laginförande, men däremot förbjöds nyintagning av barn med IF på institution (5 § SFS 1985:569). I införandelagen till den senare lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) förbjöds även generell nyintagning av vuxna på institutioner, och huvudmännen anmodades att inkomma med avvecklingsplaner för kvarvarande vårdhem och specialsjukhus (6 § SFS 1993:388; 7 § 2 st.). Bestämmelserna om vård oberoende av samtycke, som härrörde från 1967 års omsorgslag, skulle dock kvarstå (7 § 2 st. SFS 1993:388). Bestämmelserna gällde personer med IF som bedömdes vara farliga för andra eller sig själva, som inte kunde ta hand om sig, som inte kunde skydda sig mot sexuellt utnyttjande eller som hade ett ”grovt störande levnadssätt” (35 § SFS 1967:940). I propositionen till LSS (Prop. 1992/93:159, s. 194) motiverades kvarhållandet av tvångsbestämmelserna med att frågan måste undersökas ytterligare då det gällde en mycket liten grupp människor som potentiellt kunde vara svåra att inlemma i den nya lagstiftningen.

I och med lagen (1997:724) om avveckling av specialsjukhus och vårdhem kom det slutgiltiga avvecklingsbeslutet. Salberga sjukhus skulle som enda kvarvarande specialsjukhus avvecklas senast den 31 december 1997 och de kvarvarande vårdhemmen skulle stängas senast den 31 december 1999. Lagen motiverades utifrån tre argument: 1) nästan tusen personer var fortsatt boende på vårdhem i mitten av 90-talet, 2) flera vårdhem inkom aldrig med någon avvecklingsplan enligt bestämmelserna i LSS, och 3) en generell politisk vilja av att ta bort tvångsbestämmelserna i relation till personer med IF (Prop. 1996/97:156:12–13; 54–55). Trots att en handfull vårdhem vid lagens ikraftträdande inte planerade några särskilda åtgärder för avveckling (Prop. 1996/1997:156:56), kan Sverige ändå ansetts ha gått in det nya millenniet som ett av få länder i västvärlden där institutionsboende för personer med IF var helt avvecklat.

I det följande diskuteras forskningsbidrag i fråga om två aspekter av postinstitutio-

nell funktionshinderpolitik – det exkluderande medborgarskapet och diskurser om den samhällsintegrerade bostaden – som jag i resultatdelen bygger vidare på och fördjupar i anslutning till den specifikt svenska avinstitutionaliseringsprocessen.

Det exkluderande medborgarskapet

I samband med att institutionsavveckling för första gången presenterades i lag genom omsorgslagen 1985 utfördes också ett parlamentariskt policyarbete för att avskaffa möjligheten till omyndigförklaring (SOU 1986:50). Från och med 1989 kunde inte längre personer med IF (eller någon annan heller för delen) bli omyndigförklarade och därmed framtagna sin rösträtt. Det skulle kunna argumenteras för att det var då *medborgarskapet* blev en del av den postinstitutionella funktionshinderpolitiken.¹ En grundtanke i Altermarks (2017:1326) porträttering av det postinstitutionella samhället är att styrning sker för att skapa *den goda medborgaren*. Det medborgarskap som personer med IF blivit inkluderade i är dock samtidigt exkluderande, då det rymmer ideal som bygger på samma grundförståelse som tidigare exkluderingar av personer med IF utgått från: den upplysningsfilosofiskt grundade idén om att rationalitet, förnuft och förstånd är de bärande egenskaperna hos mänskligheten. När personer med IF, som redan från början ansetts sakna dessa egenskaper, misslyckas med att leva upp till idealen utsätts de på nytt för de repressiva åtgärder som i stor utsträckning använts mot dem genom historien (Altermark 2016:108–111).

Goodley (2014:30–31) beskriver det så att den funktionsnormativt ideala medborgaren äger vissa kognitiva förmågor, eller åtminstone potential för dem, och förknippar denna idealisering med framväxten av nyliberalismens aktiva individualisering. Denna kognitiva funktionsnormativitet ligger bakom idéer om *självständighet* och *ansvarstagande* som kompetenser vilka i sig utgör den enda vägen till inkludering i det nyliberala medborgarskapet. Erevelles (2011) menar att samtida kapitalistiska system gör *förmåga* i sig till en egendom, i den bemärkelsen att den har ett värde, att den likt annan egendom kan säljas och köpas på marknaden och att den på det viset möjliggör åtnjutande av rättigheter. Då personer med IF ofta anses sakna förmåga att arbeta enligt kapitalistiska arbetsmarknadskrav, uppnår de inte heller den materiella standard som gör det möjligt att åtnjuta medborgarskapets rättigheter. Erevelles (2011:170) menar därför att fullt medborgarskap för personer med IF blir en realitet först när arbetet inte längre är varufierat och när materiell trygghet inte längre är beroende av människors marknadsvärde.

1 Vilket bland annat märks i regeringens förslag till ny inriktning för handikappolitiken 2000–2010, som heter just "Från patient till medborgare" (Prop. 1999/2000:79). I den står att läsa: "Regeringen har i regeringsförklaringen 1999 förklarat att hinder för funktionshindrades rätt att delta fullt ut i samhället skall rivas. För att detta skall kunna ske måste politiken successivt förändras och bedrivas ur ett medborgarperspektiv. Personer med funktionshinder är medborgare med lika rättigheter och skyldigheter som andra medborgare" (Prop. 1999/2000:79:23).

Postinstitutionella diskurser om den samhällsintegrerade bostaden

Drinkwater (2005:229–321) knyter postinstitutionell styrning i skapandet av den goda medborgaren till avinstitutionaliseringsprocessens utbyggnad av samhällsintegrerat boende för personer med IF. Avinstitutionalisering vägleds enligt Drinkwater (ibid.) inte enbart av normaliseringsprincipens jämlikhetsambitioner, utan också av dess normativa aspekter. Förutom att eftersträva normaliserade levnadsförhållanden för personer med IF finns också en aspekt av att normalisering sker genom uppmuntran av sociala roller och beteenden hos personer med IF som värdesätts av omgivningen. De normativa delarna av normaliseringsprincipen utvecklades teoretiskt av Wolfensberger, som menade att Nirjes ursprungliga normaliseringsprincip i alltför stor utsträckning var upptagen med normalisering i form av reformerade institutioner och inte tillräckligt tydligt framhöll behovet av samhällsintegrerat boende (Wolfensberger 1972:27; Mann & van Kraayenoord 2011:204). Syftet med samhällsintegrerat boende i synnerhet, men också med människobehandlande praktik i allmänhet, är enligt Wolfensberger (1972:28) att ”utnyttja medel som är så kulturellt normativa som möjligt för att etablera eller upprätthålla beteenden som är så kulturellt normativa som möjligt”. För Drinkwater (2005) blir denna strävan efter det normativa symtomatisk för den postinstitutionella diskursiva produktionen av personer med IF som personer med svårigheter att iscensätta värdesatta beteenden som därmed inte heller lever upp till medborgarskapsidealet.

I den amerikanska avinstitutionaliseringsprocessen har begreppet *community* haft stark politisk dragningskraft. Den starkaste diskurs som ligger bakom den amerikanska termen för samhällsintegrerat boende (*community living*) verkar enligt Ben-Moshe (2011:244–249) vara förståelsen av *community* som motsatsen till institutionen: *community* är allt det som institutionen inte är. Denna förståelse verkar vara relativt statisk, oavsett om avsändaren är föräldragrupper, aktivister, professionsutövare eller forskare, och oavsett om inställningen till avinstitutionalisering är positiv eller negativ. Det verkar även finnas undertryckta diskurser för att användningen av *community* i dag maskerar det motsatta: ju mer människor är beroende av *community services*, desto mer är det ett uttryck för exkludering. Det kan med andra ord tolkas så att det inte är samhällsintegrerade insatser som skapar inkludering. Snarare skapas inkludering och delaktighet i samhället inom föreningslivet, på restauranger och på grannskapsfester, fora som personer med IF ofta redan från början är exkluderade från (Ben-Moshe 2011:251–252).

Metod och analysram

När jag nu ska undersöka parlamentarisk problematisering av institutionsboende ansluter jag mig till en förståelse av politik som diskurs. Diskurs förstås i det här sammanhanget som *socialt producerade former av kunskap(er) som begränsar (och möjliggör) vad som är möjligt att tänka, skriva och säga om ett visst fenomen* (Bacchi & Goodwin 2016:35). Som diskurs analyseras således parlamentarisk problematisering som en socialt producerad form av kunskap (Ekholm & Vesterberg 2020:158). Det är en ut-

gångspunkt som är inspirerad av Foucaults (1972:57–58) beskrivning av diskurser som praktiker; praktiker som formerar de objekt som diskursen berör och som inte går att reducera till grupper av tecken. Då dessa praktiker begränsar och möjliggör det möjliga, och inte enbart betecknar fenomen, menar Bacchi och Bonham (2014:189–190) att den ontologiska klyftan mellan språkliga och materiella konstruktioner överbryggas. Om diskurs förstås som kunskap(er), bör diskursiv praktik således syfta på kunskapsformerande praktiker genom både texter och platser.

I stället för att uppfatta policyförslag som svar på givna problem så betraktar jag, i likhet med Bacchi (2009:33), policyförslag som skapare av politiska problem genom hur specifika fenomen problematiseras. Dessa problematiseringar förstås som *produktiva*, såtillvida att de ramar in det möjliga (Bacchi 2009:15–17; Ekholm & Vesterberg 2020:161–163), och som *kontingenta* i den bemärkelsen att de inte är nödvändigt givna (Bacchi & Goodwin 2016:4–6; Ekholm & Vesterberg 2020:161–162). Då problematiseringen av institutionsboende i samband med avvecklingsbeslutet fixerades i exempelvis LSS, som i sin tur ramar in vilka insatser personer med IF i dag har rätt till, utgår jag från att problematiseringar i policyförslag har en särställning bland alla kontingenta sociala problemkonstruktioner av institutionsboende som är och har varit möjliga.

Det följande resultatavsnittet är strukturerat utifrån artikelns tre analytiska frågor:

1. Hur framställdes institutionsboende som problem i samband med avvecklingsbeslutet?
2. Hur möjliggjordes denna specifika problematisering av institutionsboende?
3. Vad möjliggörs genom denna problematisering av institutionsboende?

Den första frågan besvaras genom en explorativ undersökning av på vad sätt institutionsboende gjordes till ett politiskt problem som skulle hanteras genom avveckling. Den andra frågan berör det kontingenta i problematiseringen av institutionsboende, en fråga som enligt Ekholm och Vesterberg i anslutning till Bacchis originalformuleringar kan besvaras genom analys av *nyckelbegrepp*, *kategoriseringar* och *dikotomier*. Bacchi (2009:8) beskriver begrepp som abstrakta i den bemärkelsen att de kan fyllas med diverse olika innebörder alltefter sammanhang. Nyckelbegreppen analyseras i artikeln genom att jag i policymaterialet uppmärksammar vilka begrepp som används och återupprepas och undersöker vilken mening och innebörd som tillskrivs dem. Kategoriseringar av människor i grupper, som *unga* eller *medborgare*, och användningen av dikotomier, som *natur/kultur* och *ansvarig/loansvarig*, bör enligt Bacchi (2009:7–8) förstås som verktyg människor använder sig av för att förenkla verklighetens komplexitet. Därutöver implicerar dikotomier ofta också en hierarki mellan motsatsparen. Genom att uppmärksamma var och hur nyckelbegrepp, kategoriseringar och dikotomier uppstår i de politiska problematiseringarna av institutionsboende kan jag, med Ekholm och Vesterbergs ord (2020:167), ”säga något om hur denna diskurs och de beskrivningar av problem och åtgärder som den bygger på har blivit möjlig”.

När det så gäller verktygets tredje fråga undersöker jag i likhet med Bacchi problematiseringars produktivitet genom att betrakta deras *materiella konsekvenser* i stort i

stället för att anlägga det smalare socialpolitiska fokuset hos Ekholm och Vesterberg. Jag ställer frågan hur problematiseringen av institutionsboende i samband med avvecklingsbeslutet kan förstås ha levda/materiella konsekvenser för personer med IF. Problematiseringen av institutionsboende undersöks också som *diskursivt produktivt* i fråga om vad som kan tänkas och direkt uttryckas om fenomenet institutionsboende, men också över huvud taget om nuvarande boendeformer för personer med IF och om generell samhällsdelaktighet för personer med IF. Produktiviteten undersöks därtill även utifrån vilka *subjektskapande konsekvenser* för personer med IF som problematiseringen medför, det vill säga vilka olika sätt att uppföra sig (subjektspositioner) som blir möjliga och önskvärda (Ekholm & Vesterberg 2020:169).

Det faktiska analysarbetet fortlöpte enligt följande. Policymaterialet kring 1985 års omsorgslag lästes i dess helhet innan jag specifikt började söka efter innehåll med hjälp av markörer för boende för personer med IF: "vårdhem", "gruppboende/bostad", "avinstitutionalisering/avveckling". Med hjälp av NVivo insortades sedan textinnehållet kring markörerna i teman, där vissa följt med in i det skrivna materialet, till exempel *principer* och *ideal*. Därefter blev den analytiska processen mer "rörig". Med detta menar jag att jag i samband med ytterligare inläsning av litteraturen återgick till redan analyserat material, oanvända delar av materialet kring 1985 års omsorgslag samt senare utredningsarbeten och rörde mig fram och tillbaka i materialet för att leta efter ytterligare specifika markörer, exempelvis "medborgare" och "självständighet", som jag även de tematiserade. I det tematiserade materialet sökte jag därefter efter specifikt nyckelbegrepp, kategoriseringar och dikotomier. I detta ingick också att betrakta det "osynliga" i materialet, det som inte skrivits ut men som impliceras i användningen av särskilda begrepp och uttryck. Slutligen relaterades det analyserade materialet specifikt till analysverktygets tre frågor och skrevs ut i text.

Resultat

Hur framställdes institutionsboende som problem i samband med avvecklingsbeslutet?

Vägledande för problematiseringen av institutionsboende vid tiden för avvecklingsbeslutet var grundtankarna om *normalisering* och *integrering*. Gemensamt är att de vid tiden för avvecklingsbeslutet diskuterades utifrån en funktionshinderpolitisk konflikt gällande huruvida det är önskvärt och nödvändigt med särskilda legala åtgärder för personer med IF samt huruvida särskilda åtgärder automatiskt utgör särlagstiftning eller inte. I utredningsarbetet till den nya omsorgslagen fördes en principiell diskussion om skillnaden mellan särlagstiftning, vilket enligt utredningen till viss del kan exemplifieras med den tidigare lagen (1967:940) angående omsorger om vissa psykiskt efterblivna (*gamla omsorgslagen*), och den typ av "pluslagstiftning" som enligt utredningen karakteriserar det egna lagförslaget (SOU 1981:26:89). Omsorgskommittén framförde att dess lagförslag inte skulle förstås som särlagstiftning, som reglerar samtliga insatser för en särskild grupp, utan som plusinsatser i syfte att garantera målgruppen stöd men samtidigt poängtera det allmännas ansvar för alla medborgare (ibid.).

I Socialdepartementets promemoria, där instruktioner till den nya utredningen gavs, beskrevs en situation där den gamla omsorgslagen, trots nytänkande på flera områden, blivit omsprungen av en samtid som förespråkar normalisering och integrering i stället för särlagstiftning.

Utredningen bör ta fasta på och understödja den utveckling som sker mot ökad integrering och normalisering, bl. a. ökat eget boende, gruppboende, dagcenter-verksamhet och fritidsaktiviteter. Vidare bör den pågående övergången från stora institutioner till mindre enheter beaktas. Lagstiftningen beträffande psykiskt utvecklingsstörda har av hävd kommit att betona de utvecklingsstörda som en särgrupp i samhället. Tidigare har detta också tagit sig uttryck i en uttalad avskildhet från övrig samhällsgemenskap, t. ex. genom vårdinstitutioners förläggning. Detta strider mot den nuvarande synen på handikappade människor. Utredningen bör pröva anpassa de erforderliga bestämmelserna till ett modernare synsätt. (SOU 1981:26:532)

I citatet exemplifieras vad ökad normalisering och integrering ska innebära i fråga om boende för personer med IF: eget boende och små gruppboenden. Enligt departementet betonar den gamla lagstiftningen personer med IF som särgrupp genom en "uttalad avskildhet från övrig samhällsgemenskap, t.ex. genom vårdinstitutioners förläggning" (SOU 1981:26:532). Institutionernas fysiska placering används här alltså som exempel på *uttalad avskildhet*. Att ett av problemen med tidigare lagstiftnings avskiljande av personer med IF är att den är *uttalad* diskuteras även av Omsorgskommittén, som i utredningsarbetet för en principiell diskussion om begreppet *integrering*, där man menar att "det är först som ett motsatsförhållande till segregering, som det är meningsfullt att tala om integrering" (SOU 1981:26:90). Institutionsboende kan därmed ses som en av de uttalat segregerade insatser som integrering står i motsatsförhållande till enligt Omsorgskommittén. I ett uttalande om utformningen av gruppboendestäder i regeringens proposition knyts problemet med uttalad segregering till emotionell upplevelse, där den uttalade känslan av institutionsboende verkar vara beroende av dess fysiska placering.

Det är väsentligt att de som bor i ett grupphem känner att de inte bor i en institution. Grupphem bör därför utgöra en naturlig del av den vanliga bostadsbebyggelsen och skall kunna finnas både i hyres- och bostadsrättsbostäder, radhus och villor efter vad som är lämpligast på varje ort. (Prop. 1984/85:176:33)

Trots antydningen om att institutionsboende i sig är problematiskt, då det rör sig om en insats utanför den generella samhällsservicen, problematiseras här den uttalade *fysiska avskildheten* eller med andra ord *segregeringen*. Grupphemmen ska utgöra en naturlig del av bostadsbebyggelsen, vilket antyder att institutionerna är aparta och onaturliga bostäder.

I samband med problematiseringen av institutionernas segregering problematiseras i policymaterialet allt som oftast också institutionernas storlek. Propositionens

förslag innehåller en tydlig distinktion mellan de "[s]må gruppboendena i vanlig bostadsmiljö" som ska ersätta "de stora, ofta avlägset liggande institutionerna" (Prop. 1984/85:176:17). I relation till normaliseringstanken om att man ska kunna leva som andra i samhället görs en distinktion mellan att bo på en liten och en stor institution, där den senare i högre grad innebär att "leva helt utanför det vanliga samhället" (Prop. 1984/85:176:36). Stora institutioner betraktas som omoderna och bör därför avvecklas först (Prop. 1984/85:176:54). Denna distinktion mellan liten och stor institution görs med hänvisning till att "såväl forskning som erfarenhet visar på betydande nackdelar med att bo på vårdhem, särskilt stora sådana" (Prop. 1984/85:176:24).

Problemet med institutionsboende ska alltså i samband med avvecklingsbeslutet förstås utifrån att de är avskilda och att de är för stora. Den segregerade och stora institutionen beskrivs som en onaturlig bostad som enligt forskning har betydande nackdelar. Den ställs mot den hierarkiskt föredragna lilla gruppboenden, integrerad i vanlig bostadsmiljö, där de boende ska känna att de inte bor på institution.

Hur möjliggjordes denna specifika problematisering av institutionsboende?

I samband med problematiseringen av institutionernas segregering och storlek hänvisas återkommande till olika *principer* som fungerar som återkommande nyckelbegrepp. Normalisering och integrering tänks bryta mot anstaltsvården genom att bygga på *närhetsprincipen* och *den lilla gruppens princip* (SOU 1981:26:532).

I policymaterialet används *anstalten* som motpol till föreslagna insatser, vilket bland annat blir tydligt i förslagen om hur utbyggnad av gruppboendena ska ske. Det beskrivs till exempel hur gruppboendena bör utformas "som andra människors bostad" för att undvika en "anstaltsliknande utformning" (SOU 1981:26:474). I likhet med hur Ben-Moshe (2011) menar att den starkaste diskursen kring community living är förståelsen av community som motsatsen till institutionen, syns här en diskursiv förståelse av anstalten som motsats till gruppboenden. Problematiseringen av institutionsboende kan således inte förstås utan hänsyn till icke-problematiseringen av gruppboenden.

Närhetsprincipen handlar först och främst om vikten av att få bo i sin hemkommun och av att insatser är lättillgängliga (SOU 1981:26:92). I enlighet med normaliseringsidealen och i opposition mot anstalten får "närhet" däremot inte tolkas som en bekräftelse på att det skulle vara accepterat att "bo, arbeta och gå i skola i samma hus eller inom samma tomt" (ibid.). På liknande sätt beskrivs hur en gruppboende gärna får ligga i närheten av andra gruppboendena så att boende- och personalkontakter underlättas, men att omedelbar närhet i exempelvis samma hus ska undvikas på grund av de institutionella konnotationerna (SOU 1981:26:229). Även här preciseras alltså tydligt vad närhet får innebära i anslutning till problematiseringen av institutionsboende. Den närhet som anses finnas inom institutionen – att bo och arbeta inom samma tomt – ratas till förmån för en närhet som bättre anses stämma överens med normaliseringstanken (SOU 1981:26:92).

Närhet förstås även utifrån en psykologisk utgångspunkt. Omsorgskommittén menar utifrån en sådan förståelse att "det [inte] skall finnas något främlingskap mellan handikappade och dem som förmedlar stödsatserna" (SOU 1981:26:92). Denna

psykologiska närhet mellan stödmottagare och personal lyfts fram som viktig både sett till institutionernas segregering och deras storlek. När det gäller problematiseringen av institutionernas storlek framhävs den lilla gruppens princip som ett svar på hur psykologisk närhet kan upprättas. Både i utredning och proposition beskrivs principen utifrån ett praktiskt riktmärke om fyra personer per bostad (SOU 1981:26:127; Prop. 1984/85:176:32–33). Omsorgskommittén upprättar riktmärket med hänvisning till psykologen Gunnar Kylén, som i utredningsarbetet agerar vetenskaplig representant för den nya förståelsen av ”vad funktionsnedsättningen egentligen består av” (SOU 1981:26:323) och som utredningsarbetet teoretiskt lutar sig mot. Kyléns utlåtande ”Psykisk utveckling och miljö kvalitet” är bifogat utredningen som bilaga (se SOU 1981:26, bilaga 5) och kommittén återoppar denna ett flertal gånger. Med hänvisning till Kylén menar Omsorgskommittén att den lilla gruppens princip medför:

[...] en känslomässigt trygg och insiktsfull social omgivning [...] som ger den utvecklingsstörde impulser och stöd att både vilja taga tillvara erfarenheter och att dela sina intryck, kommunicera, med andra. (SOU 1981:26:222–223)

Förutom att en känslomässigt trygg och insiktsfull social omgivning ska förhindra främlingskap i enlighet med *närhetsprincipen* märks även en psykisk utvecklingsambition, då närheten i den lilla gruppen ska ge bättre förutsättning för personer med IF att kommunikativt och erfarenhetsmässigt utvecklas. Den lilla gruppen, där ”den begåvningshandikappade har stabil och djup känslomässig kontakt med någon i sin närmsta omgivning”, förhindrar också ”känslomässiga störningar” enligt Kylén (SOU 1981:26, s. 643). Kylén menar att man tvingas ta till rutiner i en större grupp, vilket utgör ett hinder för ett personligt förhållande mellan boende och personal. Alltför fasta rutiner hindrar också den boende från att utveckla sin ansvarsförmåga, vilket hämmar utvecklingen av ”självuppfattning”. En begränsad självuppfattning hämmar i sin tur ”begåvningsutvecklingen, eftersom man då saknar motivation att urskilja, känna igen, välja och lösa problem” (SOU 1981:26, s. 644.). Närheten i den lilla gruppen förstås alltså väsentligen utifrån en stark psykologisk utvecklingsdiskurs, där den anses viktig för att personer med IF ska kunna utveckla diverse förmågor, såsom ansvarskänsla, förmåga att urskilja och välja, fatta beslut och lösa problem.

Utifrån innehållet i nämnda principer tydliggörs ett flertal starka ideal som vägleder förslagen om förändring. I propositionen sägs det exempelvis om syftet med framlagda förslag gällande boendeformer:

[...] att så långt som möjligt undvika ett kollektivt boende och i de fall detta inte är möjligt att det kollektiva boendet skall ske i grupphem under så hemlika förhållanden som möjligt. (Prop. 1984/85:176:55)

Citatet belyser tre inriktningar för föreslagna insatser som på olika sätt knyter an till starka ideal. För det första betonas att kollektivt boende i sig ska undvikas, och *eget boende* förs fram som ideal i motsats till kollektiv boende. För det andra åskådliggörs

ett ideal om *hemmet* vilket även tydliggörs i ett av Omsorgskommitténs uttalanden om institutionsboende: "[v]årdhemmen varken ser ut eller fungerar som ett hem" (SOU 1981:26:37). Två skilda men sammanlänkade dikotomier märks i dessa ideal: den mellan eget boende och kollektivt boende och den mellan hemmet och vårdhemmet (eller institutionen). Dikotomierna rymmer även hierarkiska uppdelningar där eget boende värderas högre än kollektivt boende, men också en hierarki mellan dikotomier där den mellan hemmet och vårdhemmet uppfattas som starkare än den mellan eget boende och kollektivt boende. Det viktiga är att boendet inte är ett vårdhem och att de nya boendeformerna ska efterlikna "hemmet"; det ska ske "under så hemlika förhållanden som möjligt".

För det tredje är idealet om eget boende och hemidealet begränsade och förbundna med vissa villkor. Det är underförstått att eget boende inte är möjligt för alla och att den kollektiva bostaden kan göras hemlik endast i viss utsträckning. Det finns en samklang mellan hur propositionscitatet uppfattar gruppboenden som ett kollektivt nödvändigt ont och hur Socialdepartementet i sin promemoria uttrycker att vissa personer är i "oundgängligt behov av vård på institution" (SOU 1981:26:534). Det är det oundgängliga som står i fokus här och som även märks i tanken om att gruppboenden inte är ett hem i dess rätta bemärkelse, det kan endast göras så hemlikt *som möjligt*.

Att den egna bostaden och hemmet är förbundna med villkor kan relateras till det kapacitets- och självständighetsideal som bland annat uttrycks genom propositionens syfte med den föreslagna omsorgslagen:

Målet för omsorgsverksamheten skall vara att de psykiskt utvecklingsstörda skall få ett värdigt liv, i gemenskap med andra i samhället. Detta innebär att strävan skall vara att ge dem möjlighet att utnyttja den kapacitet var och en har för att klara sig mer självständigt. Omsorgsverksamheten skall således inte gå ut på ett passivt omhändertagande utan på att aktivera och motivera till självständiga ställningstaganden. (Prop. 1984/85:176:21)

Personer med IF ska alltså få ett värdigt liv i gemenskap med andra på så vis att omsorgen ska sträva efter att utnyttja den kapacitet alla har med syftet att de ska klara sig mer självständigt. Kapacitet blir därmed också argumentet för att eget boende förbinds med självständighet som villkor. När det gäller frågan om självständighet och ansvarstagande som vägar till inkludering i ett nyliberalt medborgarskap (Goodley 2014) blir också tillgången till ett "riktigt" hem sammankopplat med inkludering i medborgarskapet. Om både kapacitet (Erevelles 2011) och hemmet kan betraktas som egendom, kan vissa personer med IF karakteriseras som dubbelt egendomslösa, ägandes varken kapaciteten till självständighet och därmed inte heller ett hem, då kapacitet till självständighet skrivs fram som ett villkor för tillgången till det "riktiga" hemmet.

Problematiseringen av institutionsboende utifrån dess avskildhet och storlek möjliggjordes alltså till stor del utifrån hänvisning till två nyckelbegrepp som skulle bryta mot anstaltsutformningen. Den förra problematiseringen möjliggjordes av att närhetsprincipen framhölls och det senare av att den lilla gruppens princip förespråkades. Båda

principerna tänks leda till normalisering och integrering, med det specifika fokuset att känslomässig närhet lättare kan uppstå i de nya icke-institutionella boendeformerna. Den känslomässiga närheten beskrivs som en förutsättning för psykologisk utveckling av diverse förmågor hos de boende, förmågor som kan möjliggöra självständighet och därmed tillgång till ett riktigt hem bortom kollektiva boendeformer.

Vad möjliggörs genom denna problematisering av institutionsboende?

Den parlamentariska problematiseringen av institutionsboende i samband med avvecklingsbeslutet möjliggör hur boende för personer med IF överhuvudtaget förstås och talas om. Bostäder för personer med IF blir ett generellt "problem" som måste lösas i och med personernas antagna brist på kapacitet till självständighet och utveckling. Det "riktiga hemmet" görs begripligt enbart i förhållande till den egna bostaden, vilket således omöjliggör hemmet som idé för en stor del av målgruppen, då förståelsen är att det finns en borte gräns för vem som kan bo i egen bostad. Det riktiga hemmet kräver självständighet, något som hos vissa personer med IF anses vara underutvecklat, i behov av näring eller helt enkelt inte en realitet. Om bostaden och hemmet görs begripliga på detta sätt exkluderas automatiskt de som inte kan leva upp till idealet. Trots normalisering och integrering görs boende för personer med IF generellt till något problematiskt, då det kräver särskilda insatser som skiljer det från övrigt bostadsbestånd.

Inte bara "medborgarskapet" eller "gemenskapen" (community) i sig rymmer exkludering genom inkludering, utan också "hemmet" tycks kunna förstås utifrån denna dikotomi. Inkludering i medborgarskapet eller gemenskapen kräver egenskaper, forå eller funktioner som inte ingår den diskursiva produktionen av personer med IF. Förmågan till rationellt tänkande som förutsättning för inkludering i medborgarskapet ingår inte i den diskursiva produktionen av IF (Altermark 2016, 2017) och behovet av community services indikerar i sig en position i opposition mot community, i betydelsen gemenskap eller samhällsdelaktighet (Ben-Moshe 2011). Problematiseringen av institutionsboende rymmer i sin tur kravet på kapacitet till självständighet för inkludering i innehavandet av ett riktigt hem samtidigt som den diskursiva produktionen av personer med IF gör kategoriseringar inom gruppen utifrån just kapaciteten till självständighet. Nyliberal funktionsnormativitet både psykologiserar och privatiserar, och tillgången till ett hem kräver därmed en självständig individ. Den självständiga individen blir den eftersträvarsvärda subjektpositionen, som kan förstås utifrån Drinkwaters (2005) analys av hur de normativa inslagen i normaliseringsprincipen fungerar som strategi för den postinstitutionella maktens produktion av den goda medborgaren. Självständighet blir det värdesatta beteende som personer med IF har svårt att "iscensätta" och därmed också misslyckas med i relation till medborgarskapsidealet.

Förståelsen av hemmet som den självständiges bostad både möjliggör tanken på personer med IF boende i egen bostad samtidigt som den begränsas utifrån kravet på självständighet och förmåga till utveckling. Osjälvständighet kommer i problematiseringen av institutionsboende på många sätt att likställas med behov av omfattande stöd. Förutom att kravet på självständighet omöjliggör tanken på hemmet som *en plats för stöd*, så omöjliggör diskursen om hemmet som egen bostad tanken på den kollektiva bostaden

som ett hem. Det är tydligt att institutionsboende omöjliggörs som hem med tanke på dess storlek och fysiska avskildhet. Även gruppboenden omöjliggörs också som hem med tanke på dess kollektiva utformning. Den kollektiva gruppboenden är inte ett hem, utan en plats som genom närhetsprincipen och den lilla gruppens princip ska göras "så hemlik som möjligt" (Prop. 1984/85:176:55), vilket indikerar att det aldrig kan vara eller bli ett riktigt hem. Vi kan hålla i minnet att ett riktigt hem aldrig behöver problematiseras, det behöver inte göras hemlikt då det redan är ett hem i sig självt.

Den diskursiva produktionen av hemmet som egen bostad där den självständiga individen bor får materiella och levda konsekvenser för personer med IF. Trots, eller kanske på grund av, normaliseringstanken om att de ska *leva som andra* blir bostaden för många snarast en plats för särskilda insatser än ett hem. Det kan därmed diskuteras huruvida troen att *leva som andra* faktiskt är något eftersträvänsvärt. I slutbetänkandet av 1989 års handikapputredning, som låg till grund för stiftandet av LSS, beskrivs personer inskrivna på institution, boende med föräldrarna och boende på familjehem som "bostadslösa" just därför att dessa boendeformer inte betraktas som självständiga bostäder (SOU 1991:46:231). Dessa boendeformer ska enligt utredningen i första hand betraktas som icke-bostäder då de inte ingår i vedertagna definitioner av egen bostad: en bostad som ägs eller upplåts genom ett reguljärt hyresförhållande. Om en plats på institution nu skulle ägas eller hyras så avgörs dess status som egen bostad utifrån om det rör sig om en "institutionell atmosfär", om det är "isolerat från övriga samhället" och om det finns möjlighet till självbestämmande eller inte (SOU 1991:46:232). Enligt utredningen är man således inte bostadslös om man äger eller hyr en plats på institution och själv bestämmer hur den ska nyttjas samt i övrigt "råder sig själv vad gäller sysselsättning, besök, umgänge m.m." (SOU 1991:46:232).

Det faktum att normalisering sker genom själva upplåtelseformen av en bostad har i dag haft ytterligare materiella konsekvenser. Bostäder med särskild service enligt LSS (gruppboenden och servicebostäder) har i enlighet med idealet om egen bostad helt enkelt börjat betraktas som sådana. Som "egna bostäder" har grupp- och servicebostäder börjat upplåtas som vanliga hyresrätter med tillhörande tillämpning av hyreslagen (SOU 2021:14:61). Materiellt innebär framför allt tillämpningen av bruksvärdesprincipen i hyreslagen (Jordabalk 1970:994 12 kap. 55§) diverse svårigheter för en stor del av gruppen. Bruksvärdesprincipen innebär bland annat att hyran får sättas i enlighet med lägenhetens "praktiska värde", vilket berör både själva lägenheten och husets egenskaper (SOU 2021:14:116).

När grupp- och servicebostäder betraktas som egna bostäder och upplåts som hyresrätter har en del kommuner börjat sätta hyran enligt bruksvärdesprincipen och därmed inkluderat delar av den särskilda service som ingår i grupp- och servicebostäderna. Till exempel uppger över 40 procent av Sveriges kommuner att de gemensamhetsutrymmen som ingår i LSS-bostäder inräknas vid beräkning av hyran (SOU 2021:14:119–120). Då hyreslagen inte tar hänsyn till personlig inkomst på samma sätt som avgifter enligt LSS, har det uppstått en situation där de flesta boende i LSS-bostad betalar väsentligt mycket mer i hyra i förhållande till inkomst än andra. De flesta boende i grupp- och servicebostäder lever på sjuk- eller aktivitetsersättning. Utan bostadstillägg betalar

många boende i LSS-bostad närmare 70 procent av sin disponibla inkomst i hyra. Om fullt bostadstillägg räknas med ligger siffran fortfarande över 40 procent, vilket motsvarar den genomsnittliga boendeutgiften för den fattigaste femtedelen av befolkningen (SOU 2021:14:101–103). En LSS-bostad upplåten som hyresrätt kan således innebära ett väsentligt mindre ekonomiskt utrymme för den enskilde än en avgift som tas ut för boende i enlighet med LSS. Avgifter för boende enligt LSS ska vara skäligen, inte överstiga kommunens självkostnad och ta hänsyn till att den enskilde ”får behålla tillräckliga medel för sina personliga behov” (LSS 19§). Vid bestämmande av avgifternas storlek ska också beaktas att lagen i enlighet med 7§ ska tillförsäkra den enskilde *goda levnadsvillkor* (Prop. 1992/93:159:186). Frågan är om ett ekonomiskt utrymme som i bästa fall motsvarar det hos den fattigaste femtedelen av befolkningen överensstämmer med kravet på goda levnadsvillkor.

Det faktum att institutionsboende vid tiden för avvecklingsbeslutet främst problematiserades utifrån avskildhet och storlek har haft både diskursiva och materiella konsekvenser för personer med IF sett till boende i det postinstitutionella samhället. I och med karakteriseringen av det riktiga hemmet som en egen bostad där den självständiga individen bor, omöjliggörs tillgång till hemmet för en stor del av målgruppen som inte lever upp till kraven på självständighet. Den kollektiva bostaden blir en plats där stödsatser pågår snarare än den enskildes hem. Strävan efter normalisering som tar sig uttryck i ändring av upplåtelseformen för LSS-bostäder, från avgift till hyra, innebär att den service som ingår i bostaden, och som ska bidra till att goda levnadsvillkor uppnås, blir en bidragande orsak till att boende i LSS-bostad har väsentligt högre boendekostnader i förhållande till inkomst än andra.

Sammanfattande diskussion

Den här artikeln har undersökt och problematiserat det sätt på vilket institutionsboende för personer med IF i mitten 1980-talet gjordes till ett problem som hanterades genom institutionsavveckling. Det har blivit tydligt att institutionsboende för personer med IF främst problematiserades med tanke på avskildhet och storlek. Den lilla gruppboenden, integrerad i normal bostadsbebyggelse, skrevs fram som svaret på problemen med institutionsboendena. De nya boendeformerna skulle, utifrån en psykologisk diskurs om värdet av utveckling, innebära större möjligheter för personer med IF att utveckla kapacitet till självständighet. Kapaciteten till självständighet gjordes i sig till ett villkor för tillgången till ett ”riktigt” hem i egen bostad, medan den kollektiva gruppboenden endast kunde göras ”hemlik”. *Den självständiga* blir den ideala subjektspositionen för personer med IF i den postinstitutionella tillvaron. I mötet med materiella villkor innebär idealet bland annat faktiska omstöpningar av boendeenheter med särskilt stöd till normaliserade hyresbostäder, vilket dessvärre kan leda till ytterligare begränsade ekonomiska förutsättningar för en grupp i samhället som redan är marginaliserad. Problematiseringen av institutionsboende utifrån särskilt storlek och avskildhet i samband med avvecklingsbeslutet kan således anses producera något; former av kunskaper skapas kring boende för personer med IF utifrån proble-

matiseringen, vilket i sin tur påverkar både berörda personers bostadssituation och deras generella tillvaro i samhället.

I samtida global funktionshinderpolitisk diskurs verkar självständighet fortsatt vara ett framträdande värde som inverkar tillgången till det riktiga hemmet. Med hänvisning till hur Europarådet lyft fram *självständighet* som en grundläggande princip i sin funktionshinderpolitiska strategi skriver Altermark gällande självständighetskravets inverkan på rätten till "fullvärdigt" boende:

[...] omsorg i små, kvalitativa enheter anses inte överensstämma med fullvärdigt självständigt boende då det föreslås som alternativ när detta är omöjligt (Altermark 2016:145, egen översättning).

Kopplingen till boendestorlek är än en gång tydlig och självständighet är fortsatt det värde som avgör tillgången till ett *fullvärdigt boende*. Altermark (2016:145-146) fortsätter med att redogöra för hur Världshälsoorganisationen (WHO) till viss del beskriver exkluderingen av personer med funktionsnedsättning i samhället som ett problem med "att vara beroende av andra". Utan att diskutera vad WHO lägger in för betydelse i att vara beroende av andra, så menar Altermark (ibid.) att utsagan diskursivt fungerar som motsats till självständighet och på det viset omöjliggör en förståelse av inkludering som inte förutsätter exkludering.

Det den här artikeln bland annat bidragit med är att visa hur den diskursiva formeringen av självständighet som villkor för tillgången till bostad redan vid tiden för avvecklingsbeslutet i Sverige var en drivande kunskapsformering för postinstitutionell funktionshinderpolitik. Genomgående har det visat sig att självständighet som begrepp genomsyrar hela processen kring problematiseringen av institutionsboende; dess formering, dess underliggande antaganden och dess konsekvenser. Självständighet fungerar både som given variabel boendeformer för personer med IF bedöms utifrån och som givet slutmål för både avvecklingsprocess och den sammansatta principen om *den lilla gruppen i närheten* av vanligt bostadsbestånd.

Enligt Bacchi (2009:12-14) är det i det kontingenta, i problematiseringars "tystnader", som alternativa förståelser och vägar framåt kan hittas. I relation till de repressiva strukturer som tycks leva kvar i dagens stödinsatser i form av begränsningsåtgärder och till och med rena inslag av våld och kränkningar, så lämnas dessa delar av institutionerna till stor del oproblematiserade i den parlamentariska problematiseringen av institutionsboende i samband med avvecklingsbeslutet. Omsorgskommittén diskuterar visserligen "institutionsskador" (SOU: 1981:26:222-223), men främst med hänvisning till Kylén och den psykiska underutveckling som det enligt hans mening finns en risk för i en olämplig miljö, inte med tanke på de psykiska trauman eller fysiska skador ett sådant möte kan medföra. Att det just är repressiva inslag som lever kvar som det institutionella i den postinstitutionella eran skulle kunna ses mot bakgrund av att dessa delar av institutionerna inte heller var det som huvudsakligen problematiserades i relation till avvecklingsbeslutet. Problematisering är kontingenta och det är av betydelse på vilket sätt fenomen görs problematiska. Då problematiseringar i policy-

förslag ofta fixeras i lag och därmed avgör utrymmet för insatser menar jag dock att dessa problematiseringar är särskilda sett till diskursiv och materiell inverkan. Det faktum att institutionerna vid avvecklingsbeslutet främst problematiserades med tanke på avskildhet och storlek, i stället för exempelvis otrygghet och ofrihet, kan potentiellt ha betydelse för fortsatta inslag av repression i stödinsatser till personer med IF. Med tanke på detta finns det anledning att också empiriskt utforska den fortsatta repressionen i förhållande till samtida funktionshinderpolitiska målsättningar.

Referenser

- Altermark, N. (2016) *After Inclusion. Intellectual Disability as Biopolitics*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds universitet.
- Altermark, N. (2017) "The post-institutional era. Visions of history in research on intellectual disability", *Disability & Society* 32 (9):1315–1332. <https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1322497>
- Bacchi, C. (2009) *Analysing policy. What's the problem represented to be?* Frenchs Forest: Pearson.
- Bacchi, C. & J. Bonham (2014) "Reclaiming discursive practices as an analytic focus: Political implications", *Foucault Studies* 17:173–192. <https://doi.org/10.22439/fs.v0i17.4298>
- Bacchi, C. & S. Goodwin (2016) *Poststructural policy analysis: A guide to practice*. New York: Palgrave Pivot. <https://doi.org/10.1017/s0047279418000648>
- Ben-Moshe, L. (2011) "The contested meaning of "community" in discourses of de-institutionalization and community living in the field of developmental disability", *Research in Social Science and Disability* 6:241–264. [https://doi.org/10.1108/s1479-3547\(2011\)0000006013](https://doi.org/10.1108/s1479-3547(2011)0000006013)
- Björne P., R. Deveau, P. McGill & L. Nylander (2022) "The use of restrictive measures in community services for people with intellectual disabilities in Sweden", *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities* 19(2):193–201. <https://doi.org/10.1111/jppi.12399>
- Departementspromemorian 1977-03-08. I: SOU 1981:26, *Omsorger om vissa handikappade*, bilaga 1: s. 531–535.
- Drinkwater, C. (2005) "Supported living and the production of individuals", i S. Tremain (red.) *Foucault and the Government of Disability*. Michigan: The University of Michigan Press.
- Eckholm, D. & V. Vesterberg (2020) "Diskursanalys", i M. Dahlstedt & S. Gruber (red.) *Metoder för forskning i socialt arbete*. Malmö: Gleerups.
- Erevelles, N. (2011) *Disability and difference in global contexts: Enabling a transformative body politic*. New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1017/s275390670000125x>
- Foucault, M. (1972) *Vetandets arkeologi*. Lund: Bo Cavefors Bokförlag AB.
- Goodley, D. (2014) *Disability studies: Theorising disablism and ableism*. London/New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203366974-8>
- Magnusson, L. C. (2023) "Internutredning inledd efter misstänkt våld på LSS-boende", *Norrtejlje Tidning* 10 augusti 2023.
- Mann, G. & C. van Kraayenoord (2011) "The influence of Wolf Wolfensberger and his ideas", *International Journal of Disability, Development and Education* 58 (3):203–211. <https://doi.org/10.1080/1034912x.2011.598374>
- Mansell, J., J. Beadle-Brown & medlemmar av Special Interest Research Group on Comparative Policy and Practice (2010) "Deinstitutionalisation and community living. Position statement of the Comparative Policy and Practice Special Interest Research Group of the International Association for the Scientific Study of Intellec-

- tual Disabilities”, *Journal of Intellectual Disability Research* 54 (2):104–112. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2009.01239.x>
- Martínez-Leal, R., L. Salvador-Carulla, C. Linehan, P. Walsh, G. Weber, G. Van Hove, T. Määttä, B. Azema, M. Haveman, S. Buono, m.fl. (2011) ”The impact of living arrangements and deinstitutionalisation in the health status of persons with intellectual disability in Europe”, *Journal of Intellectual Disability Research* 55 (9):858–872. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2011.01439.x>
- McGill, P., G Murphy & A. Kelly-Pike (2009) ”Frequency of use and characteristics of people with intellectual disabilities subject to physical interventions”, *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities* 22:152–158. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2008.00483.x>
- Merinau-Cote, J. & D. Morin (2013) ”Correlates of restraint and seclusion for adults with intellectual disabilities in community services”, *Journal of Intellectual Disability Research* 57(2):182–190. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2012.01601.x>
- Nirje, B. (1969). ”The normalization principle and its human management implication”, i R. B. Kugel & W. P. Wolfensberger (red.) *Changing patterns in residential services for the mentally retarded*. Washington, D.C.: President’s Committee on Mental Retardation.
- Olsson, S. (2020) ”Personal försökte hota sig till sex med boende”, *Norrköpings Tidningar* 29 oktober.
- Prop. 1984/85:176. *Med förslag till lag om särskilda omsorger om psykiskt utvecklingsstörda m.fl.* Stockholm: Socialdepartementet.
- Prop. 1996/97:156. *Avveckling av specialsjukhus och vårdhem*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SFS 1967:940. *Lag angående omsorger om vissa psykiskt utvecklingsstörda*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SFS 1970:994. *Jordabalk*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- SFS 1985:568. *Lag om särskilda omsorger om psykiskt utvecklingsstörda m. fl.* Stockholm: Socialdepartementet.
- SFS 1985:569. *Lag (1985:569) om införande av lagen (1985:568) om särskilda omsorger om psykiskt utvecklingsstörda m. fl.* Stockholm: Socialdepartementet.
- SFS 1993:387. *Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SFS 1993:388. *Lag om införande av lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SFS 1997:724. *Lag om avveckling av specialsjukhus och vårdhem*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU 1981:26. *Omsorger om vissa handikappade. Betänkande från Omsorgskommittén*. Stockholm: Gotab.
- SOU 1985:50. *God man och förvaltare. Delbetänkande från förmynderskapsutredningen*. Stockholm: Liber.
- SOU 1991:46. *Handikapp – Velfärd – Rättvisa. Betänkande av 1989 års handikapputredning*. Stockholm: Allmänna förlaget.

- SOU 2021:14. *Boende på (o)lika villkor – merkostnader i bostad med särskild service för vuxna enligt LSS. Betänkande av Utredningen om merkostnader i bostad med särskild service för vuxna enligt LSS*. Stockholm: Elanders Sverige AB.
- Sveriges Radio (2021) "Brukare låstes in på gruppboende", <https://sverigesradio.se/artikel/brukare-lastes-in-pa-gruppboende> (hämtningsdatum 4 september 2024).
- SVT (2020) "Personal vittnar om inlåsningsproblem på LSS-boende: 'De är inga djur'", <https://www.svt.se/nyheter/granskning/ug/personal-vittnar-om-inlasningar-pa-lss-boende-de-ar-inga-djur> (hämtningsdatum 21 december 2021).
- SVT (2020/2021) "Hör nya inspelningar som visar hur autistiska Dick plågades av personal på boendet", <https://www.svt.se/nyheter/granskning/ug/hor-nya-inspelningar-som-visar-hur-autistiska-dick-plagades-av-personal-pa-boendet> (hämtningsdatum 4 september 2024).
- SVT (2021) "Hovrätten skärper straffet något i fallet Dick Nord", <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/vast/hovratten-skarper-straffet-nagot-i-fallet-dick-nord> (hämtningsdatum 4 september 2024).
- Tøssebro, Jan & H. Lundeby (2006) "Changes during and after reform years in a Scandinavian country", *Journal of Intellectual & Developmental Disability* 31(2):115–119. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2011.01439.x>
- Uppdrag Granskning (2020) "Dicks rop på hjälp", <https://www.svtplay.se/video/8rJ741b/uppdrag-granskning/dicks-rop-pa-hjalp> (hämtningsdatum 4 september 2024).
- Webber, L. S., K. R. McVilly & J. Chan (2011) "Restrictive interventions for people with a disability exhibiting challenging behaviours. Analysis of a population database", *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities* 24:495–507. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2011.00635.x>
- Westerberg, O. (2021) "Malmöboende får väktare med batong – för 30 000 per dygn", *Sydsvenskan* 10 december 2021.
- Wiesel, I. & C. Bigby (2015) "Movement on shifting sands. Deinstitutionalisation and people with intellectual disability in Australia, 1974–2014. *Urban Policy and Research* 33(2):178–194. <https://doi.org/10.1080/08111146.2014.980902>
- Wolfensberger, W. P. (1972) "The principle of normalization as a human management model: Evolution of a definition" i W. P. Wolfensberger, B. Nirje, S. Olshansky, R. Perske & P. Roos (red.), *The principle of normalization in human services*. Toronto: National Institute on Mental Retardation.

Författarpresentation

Sebastian Hållund är doktorand i socialt arbete vid Stockholms universitet. Hans doktorandprojekt syftar till att etnografiskt undersöka hur innehållet i daglig verksamhet för personer med svårare intellektuell funktionsnedsättning och utmanande beteende förstås och "görs" av centrala aktörer inom organisationen i relation till insatsens politiska målsättningar.

Kontakt: sebastian.hallund@socarb.su.se

Recensioner

Loïc Wacquant, *Racial Domination*. Polity Press 2024.

Idén om "ras" har blivit populär igen, eller i alla fall populärare än den var för ett halvsekel sedan. När jag undervisar om etnicitet och migration brukar jag ta upp idén om "ras" för kritisk diskussion. Jag säger fyra saker till studenterna. Det första är att den biologiska rasteorin har vederlagts av vetenskapen. Det verkar förvisso vara allmänt känt, men det är ändå här man måste börja när man talar om saken. Det andra är att "ras" *inte* är ett begrepp som sociologer – forskare eller studenter – bör använda i sina analyser av den sociala världen. Däremot kan idéer om ras, däri inbegripet handlingar, institutioner med mera som har med dem att göra, vara *studieobjekt* för sociologer. Men då bör de använda andra begrepp i sina analyser, såsom rasifiering (Miles 1993). Även begrepp som exploatering, symbolisk dominans och stigma ingår i den sociologiska verktygslådan. Jag är över huvud taget tydlig med att termen ras bör användas så lite så möjligt. Ett skäl är det tunga historiska bagage som termen bär på, inte minst den starka kopplingen till biologin. Det tredje jag säger är att det huvudsakliga, om inte det enda, skälet till att idén om ras blivit populär igen är den enorma symboliska makt som USA utövar över vår del av världen. Populariseringen av "ras" är med andra ord primärt en effekt av den nutida amerikanska kulturella dominansen. Och det fjärde jag säger är att inget i den kritik som riktas mot idén om "ras" på föreläsningen är något nytt eller unikt. Kritiken bygger på sociologins klassiker, både äldre (Weber, Durkheim och Marx) och nyare (Elias och Bourdieu).

Det är mycket välkommet att Loïc Wacquant har uppdaterat den klassiskt sociologiska analysen av "ras", vilket omformuleras till (det på svenska lite otympliga) "rasmässig dominans". Wacquant bygger sin analys på Weber (till exempel status), Bourdieu (till exempel symbolisk dominans) och filosofen Gaston Bachelard (epistemologiska brott). Ett av Wacquants viktigaste ärenden är att bryta med det förhärskande amerikanska rasparadigmet och att utveckla ett robustare, icke-etnocentriskt alternativ. Wacquant hämtar belegg från världens alla hörn och begränsar sig inte till västvärlden eller till de länder som är starkt präglade av väst när det gäller uppfattningar om "ras", till exempel på grund av att de varit europeiska kolonier. Men även mellan före detta europeiska kolonier finns stora skillnader i hur "ras" definieras, vilket delvis beror på olika lokala förhållanden. Ett exempel är den stora skillnad som finns mellan brasilianska och US-amerikanska uppfattningar om "ras". Det kan noteras att det gjorts försök att analysera även det radikalt annorlunda brasilianska rassystemet utifrån raskateorier importerade från USA, vilket inte var särskilt lyckat (se Bourdieu & Wacquant 1999). Wacquants kritik av den amerikanska rasforskningen och dess inflytande på nutida

samhällsvetenskap är stundtals skarp. På ett ställe parafraseras Marx: "[T]he baggage of the historical ethnoracial unconscious of America [...] 'weighs like a nightmare on the brains' of Anglophone and increasingly global social scientists" (85).

Det dominerande amerikanska rasperspektivet för med sig allvarliga problem när det överförs till andra, annorlunda kontexter. Ett problem härrör från den speciella historien av rasmässig dominans i USA med juridisk rassegregering fram till 1960-talet. I inget annat land har distinktionen mellan vem som är "vit" och vem som är "svart" varit så rigid som i USA, där tillhörighet till den sistnämnda definierats av strikt hypodescent. De amerikanska rasgränserna har förvisso blivit mindre rigida, vilket syns i det ökade antalet blandäktenskap, men den särskilda historien av rasmässig dominans fortsätter att prägla uppfattningar om "ras" i såväl forskning som politik och vardagsliv. Ett annat problem är att det dominerande amerikanska rasperspektivet sätter likhetstecken mellan ras och "färg", det vill säga hudton. En sådan uppfattning om "ras" utesluter en mängd olika fall där färg har föga eller obefintlig betydelse, såsom judar och slaver i Europa under nazismen, briter i Irland, samer och så vidare. Vidare har uppfattningar om vilka som är "vita" respektive "icke-vita" i olika kontexter ett starkt samband med socioekonomiska faktorer såsom klass. Sverige har sin specifika historia av rasmässig dominans, vilken är förbunden med bredare strömningar i världen. Det borde i kontexten vara en självklar uppfattning att "ras" *inte* är synonymt med färg. Men det kan man inte vara säker på: även kritisk vithetsforskning har importerats. Vidare kan denna uppfattning om "ras" leda till absurda missförstånd. Ett exempel är skådespelerskan Whoopi Goldbergs uttalande om Förintelsen i ett tv-program för några år sedan (Malik 2022). Goldberg menade att Förintelsen inte handlade om rasism. Hon förnekade förvisso inte vidden av katastrofen, men eftersom det var något som vita gjorde mot andra vita rörde det sig inte om rasism.

Ett nyckelargument är att "ras" är en särskild form av etnicitet. Vi talar om "ras" eller mer korrekt rasifiering när etnicitet naturaliseras, inklusive biologiseras. En sådan naturalisering av etnicitet innefattar förvisso ofta maktskillnader och hierarkisering av grupperna i fråga. Wacquant skriver att ras är en paradoxal undertyp av etnicitet, "[it is] paradoxical in that it denies being ethnic, that is, founded on the accidents of history" (81). Wacquant förkastar därmed sammanställningen "ras och etnicitet", där endast den sistnämnda har status som samhällsvetenskapligt begrepp.

I USA är det vanligt att tala om ras och etnicitet. Det förra får då beteckna bestående, undertryckande relationer mellan grupper, där rasism är en central ingrediens, medan det senare får beteckna mer flytande, icke-förtryckande grupprelationer. Det har inrättats universitetsinstitutioner med namnet "ras och etnicitet", det ges kurser i ämnet vid universiteten, det finns sådana forskningsprogram och så vidare. Även i Storbritannien är det vanligt att skilja mellan ras och etnicitet. (Storbritannien är ju det land i Europa som är mest direkt präglad av den amerikanska kulturella dominansen, även om Sverige får sin beskärda del.) Wacquants kritik av sammanställningen "ras och etnicitet" är elegant formulerad: "Whenever social scientists deploy this doxic duet, *they endorse and amplify the defining symbolic effect of race*, which is, precisely, the

mystified and mystifying belief that it is fundamentally different from ethnicity” (48). Wacquant bygger sin uppfattning om etnicitet mycket på Weber, men också på andra som argumenterat för ett liknande synsätt, såsom Andreas Wimmer (2013).

Wacquant utvecklar en omfattande analytisk modell av rasmässig dominans, som gör anspråk på att täcka in alla möjliga fall. Ett centralt drag i rasmässig dominans är rasifiering, ett annat diskriminering, till exempel i arbetslivet, ett tredje segregering. I Wacquants modell innebär rasifiering alltid ojämlikhet mellan grupper, till exempel i fråga om makt och anseende. Det verkar i alla fall vara en förutsättning för att sådana föreställningar ska få fäste och bli beständiga. Det är en rik bok: rik på idéer och på material. Wacquant hämtar sina belägg från jordens alla hörn och ett antal historiska perioder. Ett viktigt grepp är att historisera idén om ”ras” i syfte att visa att den har olika ursprung och att den kan anta olika former. Historisering är en effektiv metod även när förhärskande uppfattningar ska sättas i fråga. Till exempel visar en kort redogörelse för några historiska fall att den amerikanska definitionen av ”ras” inte håller. Historisering är det bästa vapen som samhällsforskare har för att bryta med de primära självklarheterna (Bourdieu 2000:182).

Vilka invändningar kan då riktas mot boken? Wacquant rör sig över ett antal olika forskningsområden och det är möjligt att specialister inom dem kommer att ha invändningar. Troligtvis kommer de etablerade inom den specifikt amerikanska rasforskningen inte att bli övertygade. Min uppfattning är dock att det är en mycket viktig och angelägen bok. Jag har dessutom inget emot den polemiska stil som antytts. Tvärtom är den antagligen nödvändig om en doxa ska kunna utmanas. Min enda egentliga invändning är att Wacquant hade kunnat gå längre i sin ambition att bryta med det amerikanska rasparadigmet. Boken är trots allt ganska tydligt präglad av den amerikanska kontext den skrivits i; Wacquant är professor vid UC-Berkeley. Å andra sidan är detta förståeligt, då boken vänder sig emot den förhärskande forskningen inom området. Wacquants nyklassiskt sociologiska analys är ett mycket bättre alternativ.

I en recension måste man förenkla och generalisera. Allt kan inte tas med och komplicerade resonemang måste utelämnas. Den forskning som kritiseras är inte den enda amerikanska forskningen om rasmässig dominans. Det bör nämnas att det också finns mycket god amerikansk forskning inom området, till exempel Fields & Fields 2014, och Patterson 2005.

Denis Frank

Docent i sociologi vid institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet

Referenser

- Bourdieu, P. (2000) *Pascalian Meditations*. Stanford: Stanford University Press.
 Bourdieu, P. & L. Wacquant (1999) ”On the Cunning of Imperialist Reason”, *Theory, Culture & Society* 16 (1): 41–58. <https://doi.org/10.1177/026327699016001003>
 Fields, B. J. & K. E. Fields (2014) *Racecraft. The Soul of Inequality in American Life*. London & New York: Verso Books.

- Malik, K. (2022) "Whoopi Goldberg's Holocaust remarks drew on a misguided idea of racism", *The Guardian* 11 mars 2025.
- Miles, R. (1993) *Racism after 'race relations'*. London & New York: Routledge.
- Patterson, O. (2005) "Four Modes of Ethno-Somatic Stratification: The Experience of Blacks in Europe and the Americas", 67–122 i G. Loury, T. Modood & S. Teles (red.) *Ethnicity, Social Mobility and Public Policy: Comparing the USA and UK*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wimmer, A. (2013) *Ethnic Boundary Making: Institutions, Power, Networks*. Oxford: Oxford University Press.

Recensionsessä

Busy Louie och rasismforskningens teori

I boxningshistorien är Chicago känd som en stad där få mästare fötts men många skapats. Chicagosonen Packey McFarland är ett undantag, och Barney Ross – som skrev in sig i det historiska toppskiktet på 1930- och 1940-talen som mästare i tre viktklasser – växte upp i stadens judiska ghetto efter att ha flyttat dit från New York med sin familj som 11-åring. Men betydligt fler stora boxare kom till staden senare i livet för att utveckla sina färdigheter, som tungviktsmästarna Joe Louis *the Brown Bomber*, Ezzard Charles *the Cincinnati Cobra* och Muhammad Ali, inte att förglömma. I skuggan av dessa idrottsstjärnor har stadens boxningsgym också fostrat ett av den samtida sociologins stora namn: Loïc Wacquant.

Efter att ha lämnat ekonomidisciplinen för sociologin blev Wacquant i början av 1980-talet en av Pierre Bourdieus nära lärjungar. En krokig akademisk bana förde honom mellan olika discipliner och platser: från födelsestaden Montpellier till Paris, sedan till Chapel Hill i USA, till söderhavssön Nya Kaledonien och genom ett stipendium för forskarstudier till University of Chicago. Planen var ursprungligen att inrikta sig på en historisk-antropologisk studie av kolonial dominans, men efter att ha landat i den amerikanska metropolen 1986 leddes han snart in på ett annat spår. Den framstående sociologen William Julius Wilson bjöd in honom att arbeta inom ett projekt om urban fattigdom – en uppföljning av resultaten i *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy* (Wacquant 2004, Wacquant & Vandebroek 2024).

Men 1988–1991 kom Wacquant också att tillbringa en stor del av sin tid på Woodlawn Gym i Södra Chicago. Det var en boxningsklubb som drevs av DeeDee Armour, en hyllad tränare av den gamla skolan som producerat flera världsmästare (Wacquant 2004:236). Han hade sökt sig dit för att genomföra en etnografisk studie, men när han väl snörat på sig handskarna fastnade han snabbt för sporten. Den franske sociologen tränade hängivet och på gymmet fick han smeknamnet *Busy Louie* – som var träffande med tanke på både hans boxningsstil och hans vetenskapliga produktivitet. Efter två år ställde han upp i anrika Chicago Golden Gloves men lottades där mot tufft motstånd redan i första omgången. Matchen sammanfattades i en tidningsrubrik med: "Sociologist takes a licking, but keeps on ... studying" (2004:11 ff, 235–255; Edwards 1990). Under en tid funderade han ändå på att gå vidare med en satsning på proffsboxning. Han var besviken på den konservativa inriktning som fortfarande präglade sociologin i Chicago. En bruten näsa vid ett sparringpass ledde dock till att han återupptog sitt sociologiska skrivande och inriktade sig på sin vetenskapliga bana (2004:7). Men genom boxningen hade han blivit en del också av den kontrasterande sociala värld som omgav universitetsområdet i Hyde Park, ett hav av afroamerikansk fattigdom som universitetsfolk betraktade med rädsla och förakt:

Residing right on the faultline of class, race, and space on the South Side; absorbing the surreal spectacle of ghostlike districts littered with abandoned buildings, barricaded stores, and residents seemingly reduced to social zombies; negotiating the apartheid-like organization of the city day-to-day: those were the existential factors that goaded me to wish to study race and class in the American metropolis. (Wacquant & Vandebroek 2024)

Med utgångspunkt i Bourdieus sociologi och med influenser från historiska och antropologiska forskningstraditioner – i Chicagos universitetsmiljöer fann han sig mest hemma bland antropologerna – började han utveckla en tydligt egen forskningsinriktning som han senare kommit att omtala som *carnal sociology* (Wacquant & Vandebroek 2024). Livet i Södra Chicago inspirerade honom inte bara till att skriva om boxningens värld – som artikeln ”Pugs at Work: Bodily Capital and Bodily Labour Among Professional Boxers” och boken *Body & Soul. Notebooks of an Apprentice Boxer* (2003) – utan gav honom också intressanta förutsättningar att närma sig frågor om urbanitet, sociala klyftor och statlig repression generellt. Boxningssyftet som social värld påminner om en svunnen tid, om de sammanhang för fostran och bildning som kyrkor och sociala rörelser ofta representerat i det tidiga 1900-talets traditionella ghetton. Detta sociala rum rymmer en vertikal social struktur – en hierarki baserad på formell ställning och symboliskt kapital, *pugilistic capital*, med huvudtränaren i toppen, därefter assisterande tränare, proffsboxare, amatörer, ungdomar och motionärer – som kontrasterar mot den homogena marginalisering och upplösning av sociala nätverk som kännetecknat situationen från 1980-talet och framåt; Woodlawn gym stängde tills sist 1992.

Med utgångspunkt i en komparativ studie av Chicagos historiska svarta ghetton och avindustrialiserade förortsområden utanför Paris inriktade sig Wacquant under 1990-talet på att analysera de samtida urbana förhållandena – i engelska artiklar och franska bokutgåvor. Han kom inte minst att fokusera på de mönster av marginalisering som följt i kölvattnet av den nyliberala omformningen av staten i västvärlden. Redan 1993 lämnade han Chicago för en ny tjänst vid Berkeley i Kalifornien, men han återkom ständigt till dessa huvudteman. I den internationella diskussionen fick hans perspektiv ett verkligt genomslag ett decennium senare, inte minst efter utgivningen av *Urban Outcasts. A Comparative Sociology of Advanced Marginality* (2008), *Prisons of poverty* (2009) och *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity* (2009).

Med sin intervjubok *An Invitation to Reflexive Sociology* (1992) hade Wacquant fått en central roll i den anglosaxiska Bourdieu-receptionen, och med utbildningsinsatser som *Bourdieu Boot Camp* i Berkeley fortsatte han att skola forskare i de franska sociologiska perspektiven också under de efterföljande decennierna. Under 2010-talet har han börjat positionera sig tydligare som uttolkare och förnyare av traditionen – bland annat genom att framhålla dyaden socialt rum och symboliskt våld som mer central än nyckelbegreppen habitus, kapital och fält (Wacquant & Akçaoğlu 2017; Wacquant 2019).

Wacquant har under de senaste åren framför allt gått in för att göra upp med de dominerande vetenskapliga traditioner som omgärdat honom under hans år som forskare i USA. Efter *The Invention of the "Underclass", A Study in the Politics of Knowledge* (2022) och *Bourdieu in the City. Challenging Urban Theory* (2023) har hans vetenskapliga habitus lett honom till att också ta itu med en annan övergripande fråga som länge varit föremål för konflikt, nämligen hur forskare bör förhålla sig till "ras". Efter att först ha skisserat ett svar på denna centrala fråga i en serie artiklar – bland annat i "Resolving the Trouble with 'Race'" i *New Left Review* 2022 – har han nu lagt fram sina perspektiv mer utförligt i boken *Racial Domination*, som kom ut i höstas. I denna uppgörelse fäster Wacquant stor vikt vid brottet med det spontana tänkandets etablerade kategorier. I linje med Gaston Bachelards och Georges Canguilhems historiska epistemologi – en grundsten inom Bourdieutraditionen som Wacquant introducerar utförligt i *Racial Domination* – utmärks den vetenskapliga praktiken som objektiveringsprocess av konstruktionen av nya begrepp med utgångspunkt i sociologisk reflexion (2024:5ff). Den historiska rasismforskningen har enligt Wacquant alltför ofta nöjt sig med *ready-mades*, det vill säga begrepp som hämtats från den vidare politiska diskussionen eller från sociala rörelser som forskare haft band till. Av de begrepp som förts in i forskningen uppfattar han rasbegreppet som ett av de allra mest problematiska.

Wacquant menar att "ras" utmärker sig bland de olika principerna för klassificering och indelning av den sociala världen – såsom kön, ålder, samhällsklass och nationalitet – genom att fullständigt sakna en självständig och stabil materiell bas. Begreppet representerar "en ren form av symboliskt våld" (2024:36). Det har historiskt ändå kunnat vinna företräde framför rivaliserande perspektiv genom att fungera som en naturaliserande princip, som formar subjektivitet, samhälle och historia och gör den sociala världen till sin avbild – om än med begränsad framgång" (2024:13). I linje med Bourdieus perspektiv är samspelet mellan kategorisering och social stratifiering centralt, och Wacquant betonar att också den vetenskapliga praktiken påverkar avgränsningarna av sociala grupper: "race is at once the *product, the instrument, and the stake of classification struggles* (2024:106). När forskare accepterar begreppet, exempelvis genom den vanliga tropen "ras och etnicitet", bidrar de enligt Wacquant till att legitimera och förstärka dess utmärkande symboliska effekt: den mystifierade och mystifierande föreställningen om att "ras" skulle vara något fundamentalt annorlunda än andra former av gruppstillhörighet (2024:48).

I boken går Wacquant in för att introducera ett nytt sociologiskt förhållningssätt till "ras". Med utgångspunkt i en kritik av teoretisk specialisering inom rasismforskningen argumenterar han för att kategorin bör förankras i ett vidare teoretiskt ramverk om kollektiv identitet. Han knyter an till Max Webers förståelse av etnicitetsbegreppet och föreslår att "ras" ska ses som en särskild underkategori till detta – om än en hårdare kodad identitet som är svår att frigöra sig ifrån (48ff). För att vi ska kunna förstå begreppets sociala funktion menar han att det först måste historiseras, spatialiseras och lösgröas från den amerikanska debatten. Trots den koloniala historiens betydelse menar han att forskningen inte heller får fastna i en "rättegångens logik" och därigenom reproducera ett begränsat eurocentriskt perspektiv (46–85). Övergripande teoretiska

perspektiv på rasism har enligt Wacquant ofta bidragit till att dölja de skillnader som funnits i hur "ras" historiskt tjänat som verktyg för dominans i samhällen i olika delar av världen under olika epoker. Med sin intervention i debatten hoppas han att kunna introducera verktyg för mer precisa distinktioner mellan dominansformer – inte minst för att kunna bedöma kategoriseringarnas betydelse för den sociala stratifieringen i olika historiska sammanhang. I boken identifieras fem elementära former av etno-rasmässig dominans: kategorisering, diskriminering, segregering, instängning/separering och våld (112 ff). Dessa antar i sin tur olika former beroende på vilka våldet riktas mot och om det utövas av individer, grupper eller stater; det rör sig om gängvåld, pogromer eller uppror beroende på om en grupp vänder sig emot en individ, en annan grupp eller staten (148 ff).

I bokens två avslutande kapitel skildrar Wacquant hur den svarta befolkningens situation i USA förändrats historiskt. Med utgångspunkt i de definierade etno-rasmässiga dominansformerna kan han tydliggöra skillnaderna mellan slaveriets epok i sydstaterna och under "Jim Crow"-epoken – vars extrema bruk av våld och hot om våld får honom att tala om "kastterrorism" – och i ghettorna i norr under loppet av 1900-talet. Här får Wacquant tillfälle att återkomma till sin tidigare forskning om utvecklingen från efterkrigstidens decennier och medborgarrättsrörelsens epok fram till 1980-talet och den dödliga symbios som uppstod mellan det expanderande fängelsesystemet och de marginaliserade urbana områdena. Genom att belysa de historiska skillnaderna åskådliggör han hur vissa antirasistiska perspektiv som fått stort genomslag i den offentliga debatten vilseleder. Ett exempel som tas upp är Michelle Alexanders *The New Jim Crow. Mass incarceration in the Age of Color Blindness*. Wacquant återvänder till en viktig poäng från *Punishing the Poor*, att massinspärningen, som helt förändrade fängelsernas demografi sett till "ras" – år 1950 utgjorde vita amerikaner 70 procent av fångarna, men år 2000 stod i stället svarta och latinos för motsvarande andel – sammanföll med en vidgad social klyfta inom den svarta befolkningen. I skarp kontrast till våldet under Jim Crow-epoken slår inte den nya repressionen mot svarta över hela linjen, utan den riktas specifikt mot den fattiga befolkningen i de mest marginaliserade områdena. Wacquant framhåller att den accelererande rasifiering som sker genom inspärning i dag inte innebär ett återvändande till någon tidigare dominansregim, i synnerhet inte till Jim Crow-epoken, utan är ett resultat av ghettons kollaps som instrument för kontroll (280ff).

Det är ännu inte helt lätt att bedöma förtjänsterna av Wacquants föreslagna program, det vill säga endast utifrån framställningen av de teoretiska perspektiven. När Bourdieu utvecklade sina centrala begrepp och sociologiska metoder – exempelvis i arbeten som *Homo Academicus* och *La Noblesse d'État* – hade han tillgång till en helt annan forskningsinfrastruktur än den som Wacquant har att tillgå i Berkeley: "We do whatever research and teaching we can in spite of the university, not thanks to it" (Wacquant & Akçaoğlu 2017). De nya teoretiska verktyg som introduceras i *Racial Domination* har inte fötts ur ny sociologisk forskning; de har inte prövats vid konstruktion av vetenskapliga objekt eller i konfrontation med ny empiri. Wacquant har fått nöja sig med att pröva dem i syntetiserande analyser, ungefär på samma sätt som han

gjort i *The Invention of the "Underclass"* och *Bourdieu in the City*. Egenhändigt ritade diagram över relationer mellan analytiskt konstruerade begrepp framstår stundtals som ett slags ersättning för metoder som geometrisk dataanalys (jfr Wacquant 2023: 82, 2024:360, 365). I Wacquants senaste verk saknas de öppnare begrepp som ofta gavs företräde i Bourdieus arbeten, som får sin bestämning inom ramarna för en empirisk studie i dess helhet – i en intervju med just Wacquant förklarar han det som ett sätt att avvisa positivismen:

a permanent reminder that concepts have no definition other than systemic. Such notions as habitus, field, and capital are definable, but only within the theoretical system they constitute, not in isolation. (Wacquant 1989:5)

I sina mer övergripande förklaringar hamnar Wacquant i problem liknande dem han identifierat i andra teoretiska ramverk, där enklare funktionalistiska perspektiv får ersätta ingående studier av politikens, byråkratins och juridikens fält. Samma begränsningar gör också Wacquant mer beroende av etablerade kategorier, såsom allmänna klassbegrepp och metaforer, och han förmår därför inte alltid leva upp till sina högt ställda vetenskapliga ideal (Tissot 2007). Med *Racial Domination* lägger han dock en grund för framtida undersökningar. Själv har han också bestämt sig för att återvända till mer konkret forskningsarbete, med en treårig etnografisk studie av det sociala livet i domstolar i olika delar av Kalifornien – där han undersöker arbetlivet för åklagare, advokater och domare (se loicwacquant.org).

Rasism och klass är frågor som engagerar Wacquant, och i kontrast mot mer direkta uppgörelser, som med 1980-talets teorier om "underklassen", är han något mer försiktig när han närmar sig de etablerade perspektiven på rasism, medveten som han är om att han röner begränsat erkännande inom den antirasistiska forskningen och de amerikanska sociala rörelserna:

...this book is not intended as a treatise, even in size mini, but as a provocation by an interloper. I do not expect to convince the true professionals of "race and racism". But I hope that I will encourage them to boost the analytical clarity, specificity, and coherence of their work – if only by way of defensive reaction. (2024:35)

Wacquants speciella ställning, med en fot i Paris och en i South Side Chicago, ger honom dock intressanta förutsättningar för denna intervention i rasismdebatten.

Alexander Ekelund

Doktor i utbildningssociologi

Referenslista

- Edwards, C. (1990) "Sociologist takes a licking, but keeps on ... studying." *Record-Journal, Meriden Connecticut* 26 oktober 1990.
- Wacquant, L. J. D. (1989) "For a Socio-Analysis of Intellectuals: On 'Homo Academicus'", *Journal of Sociology* 34:1–29. <http://www.jstor.org/stable/41035401>
- Wacquant, L. J. D. (2004) *Body & soul. Notebooks of an apprentice boxer*. Oxford: Oxford University Press.
- Tissot, S. (2007) "The role of race and class in urban marginality", *City: Analysis of urban trends, culture, theory, policy, action* 11(3):364–369. <https://doi.org/10.1080/13604810701669017>
- Wacquant, L. & A. Akçaoğlu (2017) "Practice and symbolic power in Bourdieu. The view from Berkeley", *Journal of Classical Sociology* 17(1):55–69. <https://doi.org/10.1177/1468795X16682145>
- Wacquant, L. J. D. (2019) "Bourdieu's Dyad. On the Primacy of Social Space and Symbolic Power", i J. Blasius, F. Lebaron, B. Le Roux & A. Schmitz (red.), *Empirical investigations of social space*. Cham: Springer Nature.
- Wacquant, L. J. D. (2023) *Bourdieu in the city: Challenging urban theory*. Cambridge: Polity Press.
- Wacquant, L. J. D. (2024) *Racial domination*. Cambridge: Polity Press.
- Wacquant, L. J. D & D. Vandebroek (2024) "Carnal concepts in action. The diagonal sociology of Loïc Wacquant", *Thesis Eleven* 180(1):11–143. <https://doi.org/10.1177/07255136221149782>
- Wacquant, L. J. D. "Biography", <https://loicwacquant.org/background/> (hämtningsdatum 23 januari 2025).

Rebecka Tiefenbacher. *A space away from the ableist gaze? Separate leisure for children with neuropsychiatric disabilities*. Linköpings universitet 2025.

Fritidsaktiviteter som organiseras för och utövas av barn med vissa funktionsnedsättningar – så kallad riktad fritid (*separate leisure*) – har studerats sparsamt inom forskningen. I förekommande fall har frågor om fritid och funktionshinder främst undersökts utifrån perspektiv präglade av hinder och brister, vilket å ena sidan bidragit till att synliggöra ojämlika livsvillkor mellan olika grupper av barn men å andra sidan bidragit till att befästa befintliga ojämlikhetsmönster. Detta problemområde bildar utgångspunkten i Rebecka Tiefenbachers doktorsavhandling *A Space Away From the Ableist Gaze? Separate Leisure for Children With Neuropsychiatric Disabilities*, där författaren har designat en studie som strävar efter att blicka utanför de traditionella bristperspektiven genom att analysera möjligheterna snarare än begränsningarna. Detta ligger också i linje med avhandlingens teoretiska ramverk *disabled children's childhood studies* (Curran & Runswick-Cole, 2014).

Avhandlingen belyser hur riktad fritid kan bidra till ökad inkludering och bättre möjligheter för barn med funktionsnedsättningar att delta i fritidsaktiviteter på egna villkor. Särskilt fokus riktas mot hur fritidsaktiviteter organiseras för barn med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF). Detta baseras på en etnografisk studie av en fritidsverksamhet vid namn "Pandan", vilken beskrivs som en blandning av ett mindre "lekland" och en fritidsgård, där verksamheten särskilt riktar sig till barn mellan 3 och 11 år som har eller utreds för (eller misstänks ha) någon form av neuropsykiatrisk diagnos, som till exempel autism eller ADHD.

En central fråga i avhandlingen är hur fritidsaktiviteter för denna grupp av barn organiseras, vilka normer och föreställningar som ligger bakom verksamheterna och hur barnen själva använder och upplever de platser som skapas för dem. Avhandlingen söker också besvara frågan om hur forskning kan bedrivas "med" barn snarare än "om" barn, vilket innebär ett reflekterande över forskningsmetoder där barnens perspektiv och handlingar på olika sätt står i centrum.

Avhandlingen använder begreppen "platser för barn" och "barns platser" (Rasmussen, 2004) för att förstå hur vuxnas idéer om barn påverkar utformningen av riktade fritidsverksamheter, där det senare begreppet handlar om hur platsen *görs* av barn och därmed tillskrivs mening och betydelse. I avhandlingen finns flera illustrativa exempel på hur barnen använder platser på nya och oavsiktliga sätt och vilka spänningar som detta bidrar till, till exempel gällande idéer om hur "det lugna rummet" är tänkt att användas och hur det faktiskt används av barnen.

Genom deltagande observationer och intervjuer med barn, föräldrar och personal visar analysen att riktad fritid kan fungera som en "fritidsnod" med potential att möjliggöra deltagande både inom och utanför den specifika verksamheten. Dessa noder fungerar inte bara som en plats för fritid, utan även som en arena för nätverkande mellan föräldrar och en plats där barn kan få nya erfarenheter som på sikt kan överföras till

andra sammanhang, till exempel ett framtida deltagande i "vanliga" fritidsaktiviteter som riktar sig till alla barn.

Resultaten pekar på att den riktade verksamheten erbjuder en unik miljö där barn inte behöver anpassa sig till funktionsnormativa förväntningar. Det finns dock vissa strukturella begränsningar, såsom att verksamheten är organiserad utifrån en idé om att fritid bör utövas i grupp snarare än individuellt, vilket kan vara en utmaning för vissa barn. Avhandlingen argumenterar därför för att fler fritidsverksamheter bör utformas med större flexibilitet och med barnens egna perspektiv i fokus. En annan aspekt som lyfts fram är hur riktade fritidsaktiviteter kan ses både som en form av exkludering och som en form av inkludering. Å ena sidan skapas en trygg och anpassad miljö, men å andra sidan kan sådana verksamheter befästa uppdelningen mellan barn med och utan funktionsnedsättningar.

En viktig och central del av avhandlingen handlar om metodologiska frågor kring forskning med barn med funktionsnedsättningar. Traditionellt har forskning om barn med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar ofta varit vuxencentrerad, där barnens egna röster inte har fokuserats i nämnvärd utsträckning. I denna studie utvecklas och prövas metoder som syftar till att förstå barns egna perspektiv genom deltagande observationer och alternativa kommunikationsmetoder. Bland annat används icke-verbala och visuella metoder för att fånga barnens erfarenheter och upplevelser, vilket är särskilt relevant för en grupp där verbala uttryck inte alltid är den primära kommunikationsformen.

Slutligen diskuterar avhandlingen policyimplikationer av resultaten. Det föreslås att kommuner och andra aktörer bör erkänna värdet av riktad fritid som en del av det bredare arbetet för att främja rättigheterna för barn med funktionsnedsättningar. Samtidigt pekar forskningen på vikten av att fortsätta utveckla inkluderande fritidsmiljöer där alla barn, oavsett funktionsförmåga, kan delta på lika villkor.

Avhandlingen utgör ett betydande bidrag till forskningen om funktionshinder och barndomsstudier genom att utmana traditionella synsätt på fritid och inkludering. Den presenterar en väl underbyggd analys som bygger på omfattande empiriskt material och teoretiska perspektiv från funktionshinderforskning och barndomsgeografi. Genom att lyfta fram både möjligheter och utmaningar med riktad fritid lyckas studien belysa ett komplext och ofta förbisett ämne på ett nyanserat sätt. Analyser av barns platser och barns aktörskap är ett framträdande kunskapsområde inom barndomssociologin. Resultatet utgör i detta avseende ett unikt bidrag till området, där återkommande och välförankrade analyser om organisering och användning av barns platser i relation till funktionalitetsnormer understryker avhandlingens sociologiska relevans.

En av avhandlingens främsta styrkor är dess metodologiska ansats, där forskaren aktivt försöker förstå fritid ur barnens perspektiv snarare än att enbart utgå från vuxnas föreställningar om barns behov. Genom att observera barnens aktiviteter snarare än styra deras deltagande i forskningen lyckas studien förmedla nyanserade insikter om hur fritid upplevs och används av barnen själva. Tiefenbacher uttrycker träffsäkert att forskningsstrategin handlar om att överge en syn på forskning "med" barn som går ut på att *barn förväntas göra saker med forskaren och för forskaren* till förmån för en

strategi där *forskaren ska göra saker av barn och med barn*. Denna ansats bidrar till en mer djuplodad förståelse av riktad fritid som ett sammanhang där barn kan utveckla egna sätt att delta i aktiviteter.

En annan styrka är att avhandlingen synliggör de motsättningar som kan uppstå i utformningen av riktade fritidsverksamheter. Å ena sidan skapar riktad fritid viktiga möjligheter för barn som annars kan ha svårt att delta i fritidsaktiviteter. Å andra sidan kan sådana verksamheter reproducera föreställningar om att barn med funktionsnedsättningar behöver separata utrymmen och inte har behov av att inkluderas i "vanliga" verksamheter. Avhandlingen lyckas hantera denna komplexitet på ett insiktsfullt sätt och föreslår hur fritiden kan bli mer tillgänglig i olika avseenden.

Ett område där avhandlingen hade kunnat fördjupa analysen ytterligare är de långsiktiga effekterna av riktad fritid. Hur påverkar deltagandet i riktad fritid barnens framtida möjligheter till inkludering i andra sammanhang? Vad hade ett annat åldersspann (till exempel yngre tonåringar med NPF) gett vid handen? Vidare hade avhandlingen stärkts ytterligare av ett mer utvecklat resonemang kring vad som faktiskt krävs för att undersöka om och hur "fritidsnoden" ska få fotfäste och bidra till att trösklarna sänks för deltagande i andra fritidssammanhang.

Sammanfattningsvis är detta en i flera avseenden välskriven och genomarbetad avhandling som ger värdefulla insikter i hur fritidsverksamheter kan utformas för att bättre tillgodose behoven hos barn med funktionsnedsättningar. Den ger en unik bild av riktad fritid som både en möjlighet och en potentiell begränsning, och den lägger fram viktiga rekommendationer för framtida forskning och praktik inom området.

Martin Molin

Professor i socialt arbete, Högskolan Väst

**Annemarie Goldstein Jutel, *The Sociology of Diagnosis. A brief guide.*
Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2024. 112 s.**

Annemarie Goldstein Jutels bok är som titeln utlovar en guide till diagnosernas sociologi. Läsaren erbjuds en god inblick i forskning om hur medicinska diagnoser används i sociala sammanhang liksom följdverkningar i professionella och vardagliga praktiker. Boken förmedlar på ett översiktligt sätt teoriutveckling om diagnosernas *sociala liv* utifrån Jutels och andras forskning. Vart och ett av bokens fem kapitel har ursprungligen publicerats som artiklar och essäer med Jutel som författare, vilket bidrar till ett djup som hade saknats om boken författats enkom i lärobokssyfte. Boken vänder sig också lika mycket till forskande kollegor som till studerande och professionsutövare inom vård och omsorg.

I inledningen presenteras bokens teoretiska perspektiv och centrala begrepp. Jutel tar avstamp i en social konstruktionism som, skriver hon, inte längre kräver ett omfattande försvar utan används med "epistemologiskt självförtroende" (s. 7). Ett centralt begrepp i boken är *medikalisering*, vilket signalerar en koppling till ett välkänt och etablerat perspektiv inom medicinsk sociologi med Peter Conrad (1992, 2005) som central företrädare (och han har också författat bokens förord). Jutel argumenterar för en social modell i undersökningar och analyser av medicinska diagnoser i fråga om både hur de får ett namn (*diagnosis-as-category*) och hur de inverkar på såväl sociala relationer som samhällsutveckling (*diagnosis-as-process*) (se också Jutel, 2013/2024). Jutel beskriver vidare att den sociala modellen inte gör skillnad mellan somatiska och psykiatriska diagnoser: "I have always thought that a critical diagnosis scholar should be able to pick any diagnosis, from schizofrenia to gout, and use the social model to shine light on its technical, clinical, cultural and social implications." (s. 93) Jutel har fokuserat sin forskning på diagnoser som kronisk trötthet, covid-19 och övervikt. Hon belyser och diskuterar hur diagnoser och definitioner av tillstånd och sjukdomar skiftar och ändrar innebörd beroende av sammanhang, allt ifrån forskningsverksamhet och klinisk praktik till människors vardagsliv utanför den medicinska sfären.

Bokens fem kapitel illustrerar olika aspekter av diagnosers sociala liv. I första kapitlet uppmärksammas diagnosen som kategori, närmare bestämt framväxten av olika klassifikationssystem inom medicinsk vetenskap, liksom den statistiska vetenskapens betydelse för utvecklingen av definitioner av normalt respektive avvikande. I kapitel 2 behandlar Jutel professionsfrågan och särskilt läkarens makt visavi patienter med en argumentation som tydligt vilar på medikaliseringsteorins betoning av den medicinska expertisens centrala roll och avgörande inflytande i moderna välfärdsstater. I slutet av kapitlet öppnar Jutel för diskussion om vad detta innebär när patientmakt och inflytande fått ökat utrymme både i vårdideologi och vårdpraktik: "where does the doctor go in this new era of the patient-consumer-expert-advocate?" (s. 51) – en spännande fråga som Jutel tyvärr inte utvecklar, vilket jag återkommer till nedan. Kapitel 3 vänder blicken mot patienten som subjekt och diagnosens transformativa inverkan på både tankar och känslor samt dess betydelse för identiteten. Jutel hänvisar till forskning om personliga livsberättelser om att vara sjuk och lidande. Varje enskild

berättelse om en diagnos och den sjukdom som benämns, skriver Jutel, utgör *en* version som kan fördjupas och utvecklas på ett sätt som förbättrar den drabbades möjligheter att hantera sjukdomen med större självförtroende. I det sammanhanget, menar Jutel, erbjuder den sociala modellen både ett utökat ordförråd och fler sätt att berätta om och förhålla sig till sjukdomen.

Kapitel 4 handlar om diagnosers plats och betydelse i populärkulturen. Jutel reflekterar över hur diagnoser i dessa sammanhang rört sig långt bort från det kliniska rummets möte mellan läkare och patient. Diagnoser dramatiseras och utgör inte sällan kärnan i serier och filmer på ett sätt som enligt Jutel kräver fortsatt kritisk forskning. I bokens femte och sista kapitel analyseras Alzheimers sjukdom. Jutel visar steg för steg hur diagnosen utvecklats och förändrats till följd av såväl förändrade kliniska kriterier som utveckling av avancerad medicinsk teknik. Diagnosen har likaså påverkats av debatten om screening som prevention liksom en generellt ökad medial synlighet – faktorer som enligt Jutel har bidragit till en ökad diagnostisering som tyvärr inte alltid motsvarats av förbättrad social omsorg och vård. Tvärtom har läkemedelsindustrins strävan att utveckla medicin som hejdar sjukdomsförloppet kommit att överskugga behovet av sociala åtgärder. På de sista sidorna understryker Jutel återigen behovet av en diagnosernas sociologi som dels belyser samspelet mellan diagnoser och social kontext, dels bidrar till ökad förståelse av sjukdomar och lidande bortom den medicinska vetenskapens paradigm.

Bokens styrka är att den förmedlar sociologisk forskning om somatiska och psykiatriska diagnoser på ett tillgängligt sätt med analyser som bidrar till fördjupad förståelse av diagnosernas komplexa roll i nutida välfärdssamhällen. Jutels beskrivningar har också högt igenkänningsvärde, vare sig det handlar om psykiatriska diagnoser eller somatiska. Min gissning är att många läsare kan relatera till diagnoser som ett närvarande fenomen på arbetsplatsen, i skolan, i hemmet och i (sociala) medier. Och som Jutel understryker utgör den sociala modellen i dag en självklar analytisk utgångspunkt för forskare på området.

Detta är dock samtidigt bokens svaghet. Den igenkänning och självklarhet som präglar Jutels analyser av diagnosernas sociala liv utgör *i sig* ett fenomen som väcker frågor. Hur ska vi förstå det sätt på vilket diagnoser etablerat sig som självklara inslag i nutida moderna välfärdssamhällen, både kulturellt och socialt? Om Jutel efterlyser *mer* kritisk granskning, efterlyser jag *andra* frågor och teoretiska perspektiv. Hur kan vi förstå och förklara diagnosernas utbredning och acceptans i nutiden? Jutel kartlägger och beskriver situationen utan att diskutera strukturella, socialpolitiska och kulturella förändringar över tid. Jag saknar tolknings- och förklaringsramar som sträcker sig bortom hänvisningar till läkarmakt och den medicinska vetenskapens höga status. Som nämndes ovan lyfter Jutel exempelvis frågan om hur relationen mellan läkare och patienter påverkats av marknadens och politikens inflytande, med patienten som konsument och aktivist, men hon följer aldrig upp den. (s. 51).

Låt mig nämna ett par exempel på sociologisk forskning som närmat sig diagnoser som historiskt situerade begrepp vilka formas och förändras av strukturella, sociopolitiska och kulturella förändringar över tid. Den amerikanske sociologen Ron Eyal

(2013) har studerat hur diagnosen autism genomgått omfattande transformationer i USA från förra delen av 1900-talet och fram till i dag. Särskilt lyfter han fram faktorer som den omfattande avinstitutionaliseringen under 1960- och 1970-talen i både USA och Europa. Denna ägde rum parallellt med utvecklingen av ett differentierat utbildningssystem och framväxten av specialpedagogik och sammanföll också med en ny syn på barn, familj och föräldraskap, faktorer som sammantagna banade väg för autismdiagnosens utbredning i den nutida välfärdskontexten. Eyals analys av samhälleliga förändringsprocesser som pågått bortom den specifika diagnosen men som påverkat dess genomslag erbjuder en förklaring till att det ser ut som det gör i dag.

Ett annat exempel är den franske sociologen Alain Ehrenberg, som diskuterat diagnoser såsom depression och utbrändhet. Han tar avstamp i sociologiska och antropologiska perspektiv på den form av individualism som bildar ideologiskt och politiskt fundament i moderna välfärdssamhällen av europeisk karaktär (Ehrenberg 2017). Individens autonomi utgör ett grundläggande villkor för alla samhällsmedborgare, oavsett social klass, utbildning, etnicitet, kön och så vidare, vilket får implikationer för synen på mental (o)hälsa och diagnoser. Diagnosernas utbredning, menar Ehrenberg, utgör inte symptom på strukturella problem eller samhälleliga misslyckanden, utan är en företeelse i *förlängningen* av nuvarande samhällsordning och normativa strukturer. I den stund individen upplever oförmåga att agera självständigt används diagnoser för att förklara och försvara misslyckanden och motgångar (på arbetsplatsen, i skolan, i familjen, och så vidare), varvid problemet lokaliseras till individen. Det handlar inte om effekter av individualism, skriver Ehrenberg, utan det *är* individualism.

Jag menar att dessa två alternativa perspektiv på diagnoser kompletterar och fördjupar snarare än sätter i fråga Jutels forskning. Det är dock värt att notera att i ovan två exempel fokuseras en specifik diagnos eller ett diagnostiskt spektrum, vilket anknyter till min andra invändning mot boken. Jutel hävdar att psykiatriska diagnoser är "långt hängande frukter" för kritisk analys, vilket riskerar att dölja behovet av kritiska analyser av somatiska diagnosers sociala liv (s. 102–103). Det är, uppfattar jag, ett ställningstagande som bidrar till att hon väjer undan för komplexa filosofiska frågor om skillnader och likheter mellan somatiska och psykiatriska diagnoser såväl som skillnader inom vardera gruppen. Alla diagnoser dras helt enkelt över en kam.

Oavsett mina invändningar tycker jag att boken med sina beskrivningar av diagnosers plats och betydelse i nutiden fyller en viktig funktion som lärobok för studenter inom vård, utbildning och omsorg. På avancerad nivå kan den med fördel kompletteras med annan litteratur som förmedlar alternativa teoretiska perspektiv på diagnoser.

Karin Zetterqvist Nelson

Professor vid Tema Barn, Linköpings universitet.

Referenser

- Conrad, P. (1992) "Medicalization and social control", *Annual Review of Sociology* 18: 209–232.
- Conrad, P. (2005) "The shifting engines of medicalization", *Journal of Health and Social Behavior* 46: 3–14.
- Eyal, G. (2013) "For a sociology of expertise. The social origins of the autism epidemic", *American Journal of Sociology* 118(4): 863–907.
- Ehrenberg, A. (2017) "What we talk about when we talk about mental health. Towards an anthropology of adversity in individualistic society", 153–171 i S. Neckel, S. Neckel, A. K. Schaffner och G. Wagner (red.) *Burnout, Fatigue, Exhaustion. An interdisciplinary perspective on a modern affliction*. Palgrave Macmillan.
- Jutel, A. (2011/2024) *Putting a name to it. Diagnosis in contemporary society*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Sociologidagarna 2026

– *Same as it ever was?*

DEN 18–20 MARS 2026 arrangeras Sociologidagarna på Linnéuniversitetet i Växjö. Sociologidagarna arrangeras vartannat år och är vid sidan av utgivningen av *Sociologisk Forskning* Sveriges Sociologförbunds viktigaste uppgift. Konferensen är flerspråkig, vilket betyder att det är möjligt att prata sociologi på svenska. Temat för konferensen 2026 är *Same as it ever was?*, en fras som har lånats från låten *Once in a lifetime* av det amerikanska bandet Talking Heads. I låtens inledning mässar bandets karismatiske sångare David Byrne likt en predikant:

*And you may find yourself living in a shotgun shack
And you may find yourself in another part of the world
And you may find yourself behind the wheel of a large automobile
And you may find yourself in a beautiful house, with a beautiful wife
And you may ask yourself, "Well, how did I get here?"*

Den avslutande frågan är just en sådan fråga som sociologiämnet har användbara redskap för att besvara. Under våra livslopp tycks vi "hamna" i vissa situationer, relationer och positioner, och när vi i efterhand söker förklara hur det gick till så hänvisar vi gärna till slumpen. Pierre Bourdieu (2020[2015]) menar till och med att vi har en förkärlek till att förklara vägen till våra livsomständigheter med ödet (*amor fati*). Sociologer bör dock vara misstänksamma mot förklaringar som bygger på slump och öde. Fördelningen av privilegier, positioner och resurser tycks med betydande systematik falla ut på ett gynnsamt sätt för vissa grupper, medan andra nästan alltid tycks bli förfördelade. "Slumpens skördar tycks på något sällsynt sätt ha en fallenhet att kunna inordnas i mönster", som undertecknad konstaterat i ett annat sammanhang (Persson 2021). Sociologin har dock en välfylld verktygslåda att ta till som kan klargöra hur sådana mönster tar form och hur de reproduceras.

Hur insatt David Byrne är i sociologiska förklaringsmodeller har inte gått att ta reda på, men han ger åtminstone ett slagkraftigt svar på sin egen fråga: *Same as it ever was*. Han gör det utan det frågetecknet som den lokala organisationskommittén för Sociologidagarna 2026 garderat sig med. Kanske är det ett uttryck för skillnaden mellan konstnärlig frihet och akademisk ängslighet (noggrannhet).

Stämmer det då? Har David Byrne en poäng? Om vi vänder oss till sociologin så skulle nog hans svar möta motstånd. Tillkännagivanden om samhällelig förändring och nya livsvillkor har varit ett återkommande tema sedan sociologiämnets tidiga

barndom. Beskrivningar av dramatiska skiften av samhällets organisering som tvingar dess medlemmar till nya livsmönster har avlöst varandra. Inte sällan har nya samhällsformationer getts nya namn som framhåller det nys princip eller karakteristika. Det moderna samhället, som sociologins klassiker ställde mot det traditionella, har transformerats till det postmoderna eller senmoderna samhället, och nya beteckningar såsom nätverkssamhället, risksamhället och kunskapssamhället har lanserats under sociologernas jakt på att beskriva framväxten av nya samhällsformationer. Ibland får man intrycket att samhällets enda konstant är förändring.

Föreställningar om att samhället befinner sig i ständig omdaning och att människans sociala villkor alltid är hotade av sådana omdaningar har inspirerat konferensarrangörer, som slagit mynt av förändringsdiskursen genom att flitigt använda ord som *transitions*, *transformations* och *change* när de konstruerat konferensteman. Avsikten med temat för Sociologidagarna 2026 är att nyansera och problematisera föreställningen om det konstant förändrade samhället, att inte avfärda David Byrnes svar men lägga till ett försiktigt frågetecken. Från beskrivningen av konferenstemat läser vi:

Vid en utblick på fält som sociologer traditionellt varit närvarande på så är det inte svårt att hitta exempel där sociala fenomen, processer och relationer förefaller upprepa sig eller befinna sig i ett tillstånd av *status quo*. Den ojämlika fördelningen av välbstånd, trygghet och handlingsmöjligheter består. På samma sätt är privilegier, makt och dominans centrerade till vissa grupper i samhället enligt samma mönster som utsatthet, maktlöshet och fattigdom drabbar andra kategorier. Detta har sociologer i alla tider vittnat om. Reproduktionen av klasskillnader, sociala dominansförhållanden på arbetsmarknaden, ojämlikhet mellan könen samt marginalisering av minoriteter oavsett om det handlar om etnicitet, religiös tillhörighet eller sexualitet är ständigt närvarande i vårt samhälle. Krig och konflikter uppstår ur samma av ekonomiska, nationalistiska och imperialistiska dispyter och ofta med utgångspunkt i samma maktcentra som vi sedan länge vant oss vid. Våld och otrygghet tvingar människor på flykt på samma sätt som fattigdom, klimat- och miljökatastrofer bidrar till att människor fortsätter trampa upp migrationsmönster i jakten på ett bättre liv.

Bränsle till diskussionen får konferensen av två högkvalitativa plenarföreläsare. *Diane Reay*, professor i utbildningssociologi vid University of Cambridge, har personlig erfarenhet av hur det brittiska utbildningssystemet utan pardon bidrar till reproduktionen av sociala orättvisor och har beskrivit antagningsrutinerna till brittiska elituniversitet som "institutionellt rasistiska". På Sociologidagarna 2026 håller hon en plenarföreläsning med rubriken *The more things change the more they stay the same: Using Bourdieu to understand the contradictions of change*. Konferensens andra plenarföreläsare, *Simon Lindgren*, professor i sociologi vid Umeå universitet, har studerat hur digital teknik, inte minst artificiell intelligens, påverkar makt och motstånd i samhället. I sin plenarföreläsning problematiserar han artificiell intelligens på temat *Same Algorithms, Different Code: Critical Theory, AI, and the Persistence of Social Power*.

När det gäller Sociologidagarna är allt faktiskt inte *same as it ever was*. Sveriges Sociologförbund har, för första gången sedan Sociologidagarna inrättades i sin nuvarande vartannatårsform 2012, valt att frångå konferensens geografiska cirkulation mellan Uppsala, Lund, Stockholm och Göteborg och i stället gett arrangörsförtroendet till Linnéuniversitetets sociologikollektiv i Växjö. Förhoppningen är att Sveriges sociologer vallfärdar till Växjö den 18–20 mars 2026 och bidrar till den höga vetenskapliga kvaliteten, kritiska granskning av samtiden och konstruktiva stämning som Sociologidagarna har som adelsmärke.

Magnus Persson

Styrelseledamot Sveriges Sociologförbund

Projektledare för Sociologidagarna 2026

Referenser

- Bourdieu, P. (2020[2015]). *Habitus and Field. General Sociology, Lectures at the Collège de France, 1982–83*. Band 2. Cambridge: Polity Press.
- Persson, M. (2021). *Kärlek till sociologi – En biografisk illusion?*, i I., Bossedahl, J. Lundberg & M. Malmström (red.) *Ögonblick. En vänbok till Anders Persson om människor och deras möten*. Lund Studies in Educational Sciences nr 16, Lunds universitet.
- Talking Heads (1981). *Once in a lifetime* på *Remain in Light*. SIRE, Warner Music Group. Text av David Byrne.

Anvisningar för författare

Sociologisk Forskning accepterar vetenskapliga artiklar för eventuell publicering på svenska, engelska, danska eller norska. Tidskriften tillämpar anonymiserad kollegial granskning (double blind peer review), vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är granskade av minst två andra forskare utanför tidskriftens redaktion. Sociologisk Forskning accepterar endast texter som inte tidigare publicerats och avvisar manuskript som samtidigt erbjudits annan tidskrift eller förlag. Inga avgifter tas ut för publicering i Sociologisk Forskning.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast kompletta manuskript. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
2. Manuskriptets författare ska följa Sociologiförbundets riktlinjer för samförfattande.
3. Manuskript registreras via Sociologisk Forsknings hemsida.
4. Manuskriptet ska vara skrivet i MS-Word med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med radbrytning. Manuskriptets omfång ska vara minst 4 000 ord och högst 10 000 ord, inklusive abstract/sammanfattning. Redaktionen tar endast emot manuskript via hemsidan.
5. Författare ska inte anges i manuskriptet. På manuskriptets första sida anges endast titel och antal ord.
6. En sammanfattning (abstract) om maximalt 175 ord, samt fem nyckelord ska bifogas.
7. En kort författarpresentation på ca 50 ord ska bifogas. Ange även din titel, vetenskapliga hemvist, samt postadress.
8. Eventuella noter placeras som fotnoter i manuskriptet. Slutnoter ska inte användas.
9. Tabeller, figurer och bilder ska både inkluderas i manuskriptet samt laddas upp i separata filer i sitt ursprungliga filformat.
10. Undvik förkortningar i den löpande texten. Eventuella förkortningar skrivs med punkt ("t. ex.", "m.fl.").
11. Vid användning av akronymer för organisationer, institutioner eller dylikt, skriv ut den oförkortade lydelsen första gången akronymen används i texten.
12. Vetenskapliga termer och begrepp bör i första hand översättas, till vedertagen svensk översättning.
13. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35). Vid flera refererade verk inom samma parentes, skriv: (Sontag 1977:35; Pilgrim & Rogers 1993:25). För litteraturhänvisningar till verk med fler än tre författare, skriv: (della Porta, Hänninen, Siisiäinen m.fl. 2015:79). För litteraturhänvisningar i vilka flera verk av samma författare anges, skriv: (Merton 1949, 1973, 1976).
14. För alla referenser i referenslistan för vilka det finns ett DOI-nummer registrerat, ska det numret anges i referensen (i den form som anges i exemplet för tidskriftsartiklar nedan).

Referenserna i referenslistan utformas på följande sätt

Bok: Durkheim, É. (2005[1897]) *Suicide. A study in sociology*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203994320>

Artikel: Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, revolution and ambivalence. The sexual life of three generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430. <https://doi.org/10.1177/000169939603900403>

Kapitel i bok: Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor. Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlsson.

Recensioner

Recensioner av sociologiska avhandlingar och annan relevant litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension ska vara minst 700 ord och högst 1 500 ord. En recensionssessä, det vill säga en recension där två eller fler böcker behandlas, ska vara högst 2 500 ord. Recensioner laddas upp via Sociologisk Forsknings hemsida.

Debatt och kommentarer

Debattinlägg ska vara högst 3 000 ord. Kommentarer till texter publicerade i tidskriften ska vara högst 1 000 ord och skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras ges alltid utrymme att svara på kommentarer. Debattinlägg och kommentarer laddas upp via Sociologisk Forsknings hemsida.

Redaktörerna har ordet: "Håll käften!" – Om tystnadernas sociologi
Christian Ståhl & Marcus Persson

Fyra nyanser av rashumor – Henrik Schyffert och det affektiva arbetet
med att hantera gamla skämt

Rickard Jonsson

Plats, gemenskap och identifikation i rasifierade berättelser om
klassmobilitet

Shifte Mosalli

Tala om tystnad – Förhandlingar om tystnadskulturen i Göteborg
stad

Anna Stevesson & Anna-Karin Wyndhamn

Självständighet som mål och villkor – Diskursiva konsekvenser av
hur institutionsboende för personer med intellektuell funktions-
nedsättning problematiseras i samband med 1985 års beslut om
institutionsavveckling

Sebastian Hällund

Recensioner

Sociologförbundet har ordet: Sociologidagarna 2026 – Same as it
ever was?

Magnus Persson

Sveriges Sociologförbund
Swedish Sociological Association

www.sociologiskforskning.se